EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

. . . La fel ca şi toţi contemporanii mei, am trecut şi eu prin numeroase încercări. M-am arătat pregătit pentru ele: la 46 de ani, linia vieţii îmi era mult mai limpede decît la 26 . . . Aflasem că trebuie să ştii să trăieşti cu dinţii încleştaţi, că evenimentele nu pot fi tratate ca o dictare în care nu faci decît să subliniezi greşelile, că drumul spre viitor nu este o şosea asfaltată. Cum a spus-o poetul Tvardovski „. . . nu poţi scădea, şi nici s-adaugi"; în istorie, ca şi în viaţa fiecărui om, sînt multe pagini amare, căci ea nu se desfăşoară întru totul aşa cum am fi dorit-o . . .

Vol. I şi II Lei 12,50

25

1967

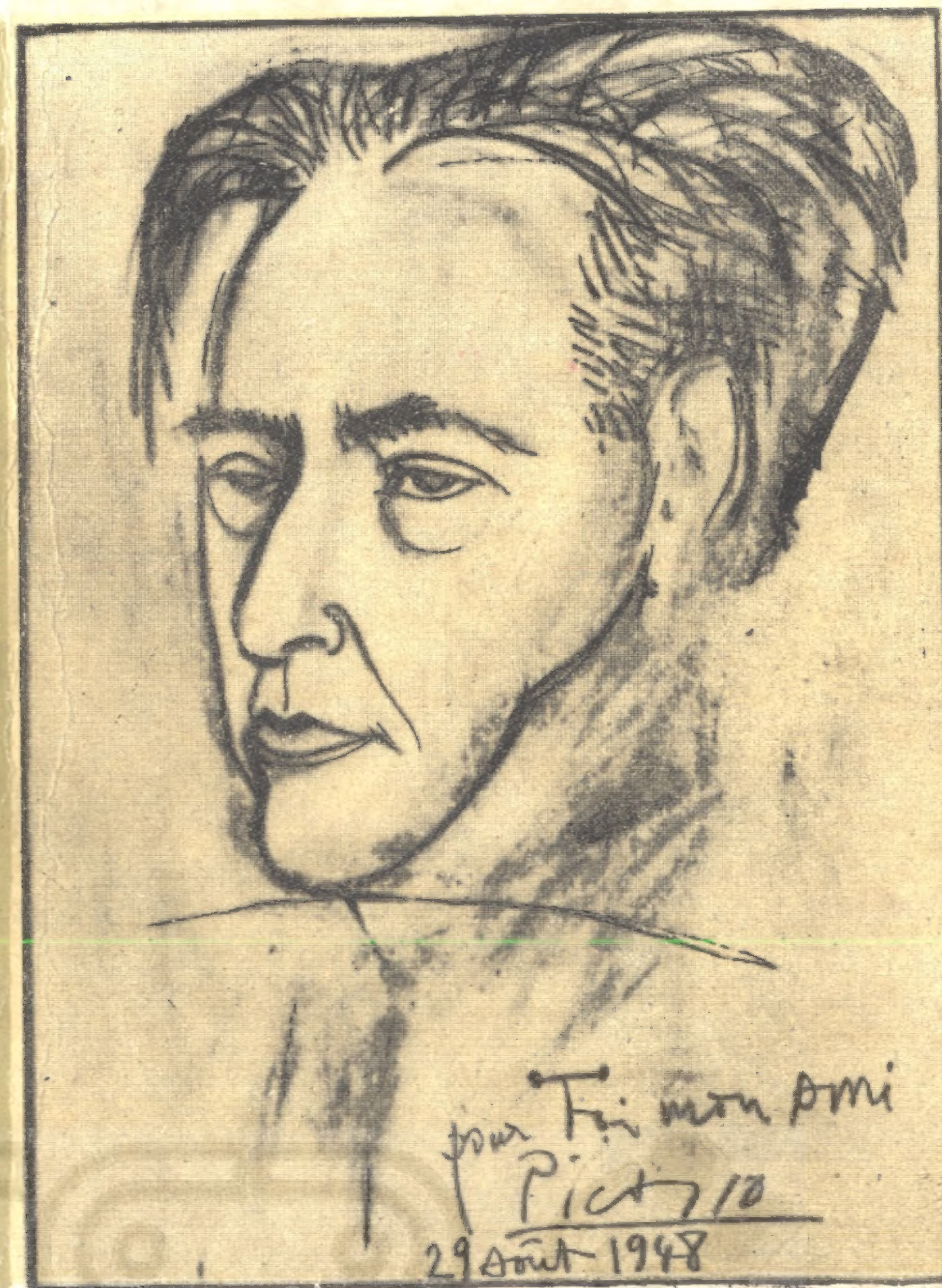
★★

ILYA EHRENBURG • OAMENI, ANI, VIAȚĂ

CM

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAȚĂ

COLECȚIA MERIDIANE

CM

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul II

Traducere de
Tatiana Nicolescu

Editura pentru Literatură Universală

București — 1967

Pe copertă:
desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg

după ediția în limba rusă
Илья Эренбург
ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ
Советский писатель
Москва 1961

Cartea a doua

1

SEMĂNAM cu mielul din poezia lui Du Bellay care se rătăcise de turmă ; cînd plecasem din Rusia nu împlinisem nici 18 ani. Ca un copil care abia intră la şcoală, eram gata să învăţ alfabetul, întrebam pe toţi ce se petrece, dar drept răspuns auzeam mereu aceeaşi frază : „Asta nu pricepe nimeni". Încercam să înnod discuţii îndelungi despre misiunea Rusiei, despre Occidentul putred, despre Dostoievski, dar oamenii erau preocupaţi de alte probleme, oamenii nu discutau, ei ocărau, blestemau, unii pe bolşevici, alţii pe Kerenski, alţii revoluţia.

În gara Finlandeză furăm întîmpinaţi de o menşevică în vîrstă, cu *pince-nez*, care-mi spuse: „Urmaţi-mă". Îi răspunsei că sînt sub escortă. Ea începu să-l ia la rost pe soldat, soldatul se răţoi la ea. Femeia îi spuse că este speculant (într-adevăr, ducea un săculeţ în braţe), iar el îi răspunse că ea probabil „haleşte marmeladă". Stăteam şi-i priveam uluit. Femeia ne conduse în cele din urmă la un cămin unde era înghesuială şi întuneric. Un tinerel urla la vecinul lui : „Ce fel de revoluţionar eşti tu ? Eşti un Galliffet. La zid cu tine !"

Ca toţi emigranţii politici, căpătai şi eu o amînare. La cercul de recrutare, un locotenent

îmi spuse că în armată există şi fără mine destui flecari.

Căpătai de la ziarul „Birjevîe vedomosti“ drepturile de autor care mi se cuveneau şi închiriai o cameră mobilată pe Moika. De dimineaţă ieşeam în stradă şi căscam gura. Arhitectura oraşului, bulevardele lui mi se păreau neobişnuit de luminoase, de măreţe, dar era imposibil să înţeleg ceva.

Mă dusei la un miting ce avea loc la circul Cinizelli. Se strînsese o mulţime de lume, dar îmi dădui seama din prima clipă că toţi erau sătui de discursuri. Se vede că entuziasmul primelor luni secase şi nici chiar flecarii nu mai aveau ce spune. Luau cuvîntul oameni la întîmplare. O cucoană cu părul cărunt căuta să demonstreze că revoluţia poate fi scăpată prin limba esperanto. Nimeni n-o asculta. Apoi apăru un anarhist care ceru desfiinţarea imediată a statului. Sala începu să urle, drept care el se porni să şuiere cu disperare şi fu dat jos de pe scenă. Un tînăr îmbrăcat elegant implora asistenţa să nu cedeze Rusia kaizerului. Doi soldaţi îl luară din scurt : „Bine, ticălosule, ai fost vreodată în tranşee ?“

Încercai să-i găsesc pe poeţii cu care purtasem corespondenţă. Dar nimeni nu era în oraş, primeam mereu aceleaşi răspunsuri : „Plecat la vilă“ sau „Plecat în Crimeea“. T. I. Sorokin îmi trimise într-o zi un bilet : „Vino, e şi Blok la noi“. Alergai la Palatul de Iarnă, dar sosii prea tîrziu — Blok nu mai era. Aşa se face că nu l-am în-

tîlnit pe poetul ale cărui versuri le îndrăgisem cel mai mult...

La redacţia ziarului „Birjevîe vedomosti“ fui sfătuit să mă duc la restaurantul „Viena“, acolo se întrunesc seara poeţii şi pictorii. Îmi zisei în sinea mea că „Viena“ e ceva în genul „Rotondei“. Cînd colo, la măsuţe şedeau filistini, ofiţeri, speculanţi. Unul ţipa : „De ce le mai puneţi pe listă, dacă nu le aveţi ? Aşa puteţi să-l scrieţi pe listă şi pe Nicolae !“ O doamnă striga pătrunzător : „Sînt nişte gură-cască. De ce l-au lăsat pe Lenin să vină ?“

Pe străzi era o adevărată vînătoare după dezertori. Dar patrulele care controlau actele semănau şi ele a dezertori. Într-o zi, văzui cum doi ofiţeri smulseră un săculeţ cu zahăr tos din mîinile unei femei. Femeia striga : „Blestemaţilor !“. După ce plecă, unul din ofiţeri o ameninţă din urmă că o aşteaptă pe curînd zidul. Kerenski acoperă el pe speculanţi, dar şi lui n-o să-i mai meargă multă vreme. După care ofiţerii împărţiră prada între ei, fără să se jeneze de trecători.

La magazine se puteau cumpăra ţigări de foi, vase de Sèvres, versurile contesei de Noailles. La cofetării se servea cafea cu miere (zahăr nu mai exista) şi, în loc de prăjituri, felioare subţiri de pîine albă cu marmeladă. Birjarii nu mai pomeneau de ovăz, doar înjurau şi aruncau priviri mohorîte. Un poet pe care-l cunoscui la redacţia ziarului „Birjevîe vedomosti“ îmi spuse : „Unica speranţă e în generalul Kornilov. Il cheamă Lavr, e un nume simbolic.“

Soldații vorbeau despre „împăcare". Dezertorii nu spuneau nimic, doar priveau posomorîți la trecători. Pe bulevardul Nevski se plimbau niște fete cu pieptul foarte mare, în uniformă militară, care salutau voinicește, ducînd mîna la chipiu. Ele strigau la mitinguri, în colțul străzii Sadovaia, cerînd să fie găsit Lenin, iar pînă una-alta să fie arestat Cernov.

La o întrunire îl auzii vorbind pe Cernov. Vorbea în același stil ca și la Paris, foarte solemn. Dar dacă în martie reușise să mă impresioneze întrucîtva, în august mi se păru ridicol. Știa să vorbească și, în linii mari, îți amintea de un socialist radical francez, care jură alegătorilor că dacă îl vor alege, va construi un pod peste un pîrîu. Cernov jura că va împărți pămînt țăranilor și va salva Rusia de nemți. Avea o privire șireată și impresia mea este că nimeni din sală nu-i dădea crezare. La altă întrunire îl auzii vorbind pe Kerenski. Aveam impresia că mă aflu la teatru. Ai fi zis că șeful Guvernului provizoriu este pe punctul să izbucnească în lacrimi, sau că vrea s-o șteargă de pe scenă. La data aceea, faima lui Kerenski pierduse din strălucirea ei ; totuși, vre-o cincizeci de femei îl aplaudară strigînd isteric, iar una îi aruncă un buchețel de ochiul-boului pe jumătate ofilit. Kerenski ridică florile și, nu se știe de ce, le mirosi.

Întîlnii vreo doi-trei emigranți pe care-i cunoșteam de la Paris. Unul dintre ei, un bolșevic (îl chema Sașunia) îmi spuse că Antonov-Ovseenko este închis la „Kresti", că menșevicii

sînt niște trădători și că vremea disputelor în contradictoriu a trecut. Îl întrebai dacă nu-i e teamă că nemții vor căuta să se folosească de războiul civil și vor pune mîna pe Petrograd. El începu să strige la mine că judec ca un menșevic, că sînt un intelectual „din cap pînă-n picioare", că „intelectualitatea nu face decît încurcături", că acum trebuie să ne temem nu de nemți, ci de „defensiști".

Discutai vreun ceas sau poate chiar două cu Savinkov. Era adjunctul ministrului de război și nu-l mai recunoscui pe vechiul Boris Viktorovici care zîmbea plictisit la „Rotonde". Savinkov vorbea despre măsuri aspre, despre dictatură, despre ordine. Pe Kerenski îl socotea un palavragiu, căruia îi place să se audă vorbind. Despre Guvernul provizoriu spunea cu dispreț : „Sînt niște oameni în derută, care fac ședințe în picioare, în loc să stea pe scaun".

La Palatul de Iarnă văzui cum trăia altădată țarul : O viață ce nu prezenta nici un interes, camerele ticsite cu mobilă de prost-gust, bibelouri meschine. (Lucruri de același fel am văzut mai tîrziu în palatul din Pekin, în odăile ultimului împărat al Chinei.) Printre taburete elegante erau întinse paturi de campanie, pe jos zăceau puști ; revoluția, pe care Savinkov vroia s-o înmormînteze prematur, hoinărea prin sălile Palatului de Iarnă. Pe scară, o doamnă îl apucase pe adjunctul ministrului de război de reverul hainei și striga : „Spune-mi, te rog, de ce-l țin

pe Jorj la închisoare? Încă de pe cînd era în liceu îl citea pe Herzen"...

Savinkov mă prezentă lui F. A. Stepun. Ştiam că acesta era filozof, autorul unei cărţi interesante, „Scrisorile unui sublocotenent", în care înfăţişase războiul fără idealizarea obligatorie. Dar niciodată nu mi l-aş fi putut închipui la postul de şef al Direcţiei politice din Ministerul de Război. Avea mai curînd un chip de visător sau de pastor. Mă apucai să-l conving, ca şi pe Saşunia, cu pasiune, dar alandala, că nemţii pot ocupa Rusia şi pot înăbuşi revoluţia. Iar el mă întrebă dacă nu vreau să devin comisar militar. Drept răspuns, îmi veni să rîd: „Datoria comisarului este să înţeleagă, să explice altora, iar eu sînt preocupat de un singur lucru, să-i întreb pe cei din jurul meu".

Mă dusei la Smolnîi. Acolo toţi săreau cu gura la Ciheidze, strigau că Savinkov s-a înţeles cu generalii şi bagă la închisoare muncitori. Pe coridoare dormeau soldaţi.

Unul din emigranţii pe care-i cunoscusem la Paris îmi spuse aspru: „Aici nu e «Rotonde», pleacă mai bine pe front". Îi răspunsei că am fost refuzat. Atunci el rîse cu răutate: „Aha, va să zică eşti bolşevic. Las-că te demasc eu..." O bătrînică mă înghesui înspre perete şi începu să plîngă: „Spune-le că Andriuşa are o fată la conservator, iar postavul ăsta l-a căpătat Mişukin..."

La Petrograd se găseau în vremea aceea Tihon Ivanovici Sorokin şi Katia cu fiica mea, Irina.

Ei locuiau în casa tatălui Katiei care nici nu voia să audă de numele meu: pe lîngă toate celelalte păcate, mai eram şi evreu. Katia o aduse într-o zi pe ascuns pe Irina la mine. Fetiţa avea pe-atunci 6 ani. O dusei la cafeneaua „Empire" şi o tratai cu franzelă şi marmeladă. Apoi făcurăm o plimbare pe Nevski. Irina avusese într-o vreme o bonă italiancă, care o învăţase să se închine. Fetiţa mă rugă să intrăm în catedrala Kazan. Acolo, ea îngenunche de îndată şi-mi porunci şi mie să-i urmez exemplul. Eu refuzai. Irina începu să strige, să plîngă. Femeile care se închinau se indignară spunînd că este ruşinos să necăjesc un copil într-un lăcaş sfînt! Din fericire, Irina se plictisi de închinat şi mă întrebă dacă nu putem merge din nou la cofetărie.

Tihon îmi spuse că Stepun vrea să-l trimită pe frontul din Caucaz, iar pe mine să mă facă adjunctul lui Tihon. Am rîs copios, căci Tihon înţelegea evenimentele şi mai puţin decît mine. Cunoştea foarte bine cărţile lui Vladimir Soloviev şi arhitectura gotică timpurie. Interesant! Despre ce va discuta el cu soldaţii: despre „eternul feminin", sau despre vitraliile catedralei din Chartres?

(În arhiva de stat găsii o legitimaţie din septembrie 1917, semnată de ministrul de război, în care se spunea că „de comun acord cu Comisia de front a Comitetului Executiv Central al Congresului Sovietelor de deputaţi ai soldaţilor şi muncitorilor din Rusia" sînt numit adjunct al comisarului militar pentru Regiunea militară

Caucaz. Mă găseam pe atunci la Ialta, și aflai despre această numire după ce dispărură și ministrul de război, și frontul din Caucaz.)

Toată lumea vorbea că în curînd cineva „va trece la acțiune". Unii socoteau că va trece la ofensivă generalul Kornilov, alții că bolșevicii. Dîndu-mi seama că nu voi pricepe nimic, plecai la Moscova.

Iată-mă pe Ostojenka... Aici cunoșteam toate ulicioarele, toate firmele prăvăliilor. La început, orașul mi se păru mai liniștit decît Petrogradul. Dar era numai o aparență. Nici aici oamenii nu înțelegeau nimic. Încercai să găsesc cunoștințe vechi. Trecuseră opt ani de cînd plecasem, un răstimp destul de îndelungat. Un fost elev de liceu, care frecventase în 1907 întrunirile noastre, ajunsese între timp un avocat la modă: cînd îi reamintii cum mă cheamă, el începu să strige la mine: „Ai dat de dracu! Puteai să rămîi la Paris, acolo cel puțin nu se aud împușcături pe stradă." Liusea, liceana de altădată, care adora versurile lui Lermontov, era acum o doamnă corpolentă, cu mustăcioară. Îmi oferi ceai, dar mă înnebuni cu văicărelile: nu e zahăr, servitoarele sînt obraznice, noaptea ți-e frică să ieși pe stradă.

La cafeneaua „Bom", cu divane de pluș roșu, de pe strada Tverskaia, se servea cafea și prăjituri. Acolo puteai întîlni scriitori. În această cafenea făcui cunoștință cu V. G. Lidin, care avea pe atunci chipul trandafiriu și umbla îmbrăcat foarte îngrijit; îi plăcea să vorbească despre cai, despre grajduri, despre arta lui Bunin. B. K. Zaițev știa să povestească plăcut despre frumusețea riturilor ortodoxe și despre nuvelistică. V. F. Hodasevici vorbea caustic despre toți, dar scria versuri pline de gingășie în care mărturisea că simte atracția morții așa cum simt adolescentele seara, fluturîndu-le somnul pe la gene; chipul lui aducea a craniu de mort. A. N. Tolstoi pufăia posomorît din pipă și-mi spunea: „O porcărie. Nimeni nu poate înțelege nimic! Au înnebunit cu toții..."

Alexei Nikolaevici spunea că semăn cu un ocnaș mexican. Într-o zi intrai într-o cafenea de pe Arbat și mă așezai să scriu ceva. Chelnerița se apropie de masă, ridică supărată paharul gol și-mi spuse: „La noi nu e universitate..." Mă dezvățasem de moravurile rusești, ceea ce mă făcea să par adesea ridicol. Îmi spuneam că tocmai de aceea nu mă pot lămuri asupra semnificației evenimentelor care se petreceau în jurul meu. Dar nici Alexei Nikolaevici nu era mai puțin derutat decît mine. De curînd avui prilejul să recitesc jurnalul lui Blok, scrisorile lui Korolenko, articolele lui Gorki. În anii aceia toți trăiau aceleași stări: acceptau și negau, aprobau și protestau. Se vede că și „ocnașul mexican" se dovedi la verificare a fi un intelectual rus ca oricare altul... Spun toate acestea nu pentru a mă căi sau a mă justifica; vreau să explic starea mea de spirit în anii 1917—1918. Astăzi, desigur, totul îmi apare mult mai limpede. Dar n-am de ce să mă mîndresc. După război, mulți viteji se arată.

2

EXISTĂ un proverb care spune că din cauza copacilor ajungi să nu vezi pădurea. Dar tot atît de bine se poate spune că şi din cauza pădurii ajungi să nu vezi copacii. Cînd citim despre evenimentele din Franţa anului 1793, vedem Convenţia, îl vedem pe incoruptibilul Robespierre, ghilotina din Piaţa Revoluţiei, cluburile în care răsuna elocinţa sans-culoţilor, vedem pamfletele, comploturile, luptele. Dar în acelaşi an 1793, Philippe Lebon şedea în micul său laborator şi se gîndea la iluminatul cu gaz aerian, Talma repeta tragedii pseudoclasice, femeile cochete încercau noi pălării cu panglici, iar gospodinele alergau prin oraş în căutarea alimentelor pe cale de a dispărea.

A. N. Tolstoi descrisese în următoarele cuvinte conversaţiile ce se purtau în vara anului 1917 : „Vom pieri sau nu vom pieri ? Va rezista Rusia sau nu va rezista ? Vor fi nimiciţi intelectualii sau vor supravieţui ?“ La care cineva răspunse : „Lasă prostiile astea, frate. Cine are nevoie să ne împuşte ? Fleacuri. Nu cred în asta, dar sînt convins că magazinele alimentare vor fi devastate“, iar un al treilea se grăbi să comunice dintr-o sursă de toată încrederea că „pînă la 1 ale lunii următoare oraşul va cunoaşte foametea“.

Din întîmplare, agenda mea de însemnări din 1917—1918 s-a păstrat la nişte cunoştinţe din Moscova. Însemnările sînt atît de laconice, încît uneori nici eu nu le pot descifra, dar unele rînduri m-au ajutat să reconstitui multe lucruri din memorie. Între altele, este şi o însemnare despre prima mea întîlnire cu V. I. Briusov.

Întîlnirea a avut loc în aceeaşi vară la care se referă Tolstoi. Am stat la Valeri Iakovlevici cîteva ceasuri. El îmi citi o poezie despre Ariadna, pe care tocmai o terminase, apoi începurăm să discutăm în contradictoriu. Dacă ar fi să redau această parte a conversaţiei noastre, ea ar arăta destul de neaşteptat pentru august 1917 :

1. Este oare adevărat că Teseu ar fi avut mustrări de conştiinţă, lăsînd-o pe Ariadna pe o insulă nelocuită ?

2. Cum e mai corect să se scrie : Teseu sau Theseu ? (Valeri Iakovlevici insista asupra acestei din urmă transcrieri.)

3. Trebuie oare un poet contemporan să scrie despre Teseu ? (Eu susţineam că nu trebuie.)

S-ar putea crede că Briusov era un estet, un formalist, un decadent incurabil, care hotărîse o dată pentru totdeauna să contrapună realităţii lumea sa subiectivă. Impresia ar fi greşită ; în primele luni după Revoluţia din Octombrie, cînd şi tovarăşii săi de vîrstă şi poeţii dintr-o generaţie mai tînără (între care şi eu) erau în derută, se frămîntau, regretau atîtea şi se indignau de atîtea, Briusov lucra în primele instituţii sovietice. Şi dacă discuta cu mine despre Teseu, o făcea pentru că era convins de perenitatea poeziei şi-şi respecta propria sa muncă. Omul acesta trăise toată viaţa înconjurat de cărţi, ale altora şi ale sale. În tinereţe, mărturisise o dată că are „o sensibilitate ridicolă faţă de romane, care îi

lipseşte însă cu desăvîrşire, cînd e vorba de evenimentele vieţii reale".

Îndreptîndu-mă spre casa lui Briusov, încercam un dublu sentiment: îi ţineam minte scrisorile, care mă îmbărbătaseră nu o dată, îl respectam, dar versurile lui încetaseră de mult să-mi mai placă şi mă temeam că n-am să mă pot stăpîni şi, fără voia mea, am să jignesc un om căruia îi datorez mult.

Valeri Iakovlevici locuia pe strada Pervaia Meşcianskaia. Pentru a ajunge acolo, trebuia să străbat cunoscuta piaţă Suharevka. Dacă la Roma Vaticanul reprezintă un stat independent, Suharevka era şi ea un stat independent în Moscova anului 1917. Suharevka nu se supunea nici Guvernului provizoriu, nici Sovietului de deputaţi ai muncitorilor, nici miliţiei. Turnul minunat se înălţa deasupra unei pieţe grandioase. Vechea Rusie cu orbi cîntînd melodii tînguitoare, cu cerşetori şi smintiţi îşi mai ducea aici traiul. Înjuraturile se amestecau cu bocetele, vechile incantaţii cu discuţiile despre „banii lui Kerenski", despre burghezi, despre bolşevici. Ce de oameni puteai întîlni aici! Erau şi dezertori, şi ţărănci trupeşe de prin satele învecinate, şi guvernante rămase şomere, şi menajere, şi tot felul de lingeblide, şi funcţionare cu un aer grav, şi hoţi recidivişti, şi nişte mucoşi care vindeau ţigări cu bucata, şi popi purtînd găini care cotcodăceau. Era o adevărată mare de oameni, zgomotoasă, toţi drăcuiau, tropăiau pe loc de frig.

„Şi plînse Adam: Raiul meu, raiul meu!" cînta fonfăit un orb; melodia îmi mai răsuna în urechi cînd mă apropiai de casa lui Briusov. Suharevka era o introducere necesară, o cheie pentru a descifra fenomenul complex care se numea „Valeri Briusov".

Căci dacă valoarea versurilor consacrate lui Teseu, Assargadon, Kukulkan ar putea fi pusă în discuţie, importanţa lui Briusov pentru dezvoltarea culturii ruse nimeni n-are s-o nege. (Valeri Iakovlevici scrisese cîndva: „Aş vrea să nu fi fost «Valeri Briusov»..." e bine însă că a fost.)

Desigur, nu numai Suharevka are dreptul să figureze în prefaţă. M-am referit la ea, pentru că Briusov locuia în apropierea ei, dar aş putea aminti şi de Zariadie cu magazinele sale de cereale, de „Societatea esteticii libere", de Kitai-Gorod, de negustorul Şciukin, care cumpăra pînzele unui pictor încă necunoscut, Picasso, de „Cercul literar-artistic" de pe Bolşaia Dmitrovka, unde Valeri Iakovlevici predica „poezia ştiinţifică" în timp ce membrii cenaclului pe care prea puţin îi interesau atît ştiinţa cît şi poezia jucau cărţi. Briusov se îmbrăca în maniera europeană, cunoştea cîteva limbi străine, în scrisorile lui întîlneai cuvinte franţuzeşti, pe pereţii casei sale atîrnau tablouri de Rops şi nu de Makovski, dar el însuşi era un produs al Moscovei de altădată, aşezate şi zburdalnice totodată, temerare şi isteţe.

Energia şi puterea lui de muncă uimeau pe toţi. La prima noastră întîlnire de care vorbesc acum combătea cu vehemenţă atitudinea mea „lipsită de răspundere", cum spunea el, faţă de munca poetică: „Ce-are a face inspiraţia? Eu scriu versuri în fiecare dimineaţă. Am sau nu

am chef, mă așez la masă și scriu. Chiar dacă poezia nu-mi reușește, găsesc o rimă nouă, mă exersez într-un metru greu. Uită-te, aici sînt bruioanele", și deschise sertarele unui birou uriaș pline ochi de manuscrise. Îmi imputa că sînt superficial, un diletant ; spunea că e necesară organizarea unei școli superioare pentru poeți, căci este vorba de un meșteșug, chiar dacă e un meșteșug „sfînt", care cere deci ucenicie.

Era un organizator admirabil. Tatăl lui fusese negustor de plută și sînt convins că, dacă în tinerețe Briusov nu ar fi dat peste versurile lui Verlaine și Mallarmé, în țara noastră ar fi crescut păduri de stejari de plută, ca în Estremadura. Uriașa putere de muncă se îmbina la acest om cu ambiția. La douăzeci de ani Briusov însemnase în jurnalul său : „Talentul, chiar și geniul, îți pot procura în mod onest numai un succes lent, dacă ți-l vor procura și pe acesta. E puțin ! Pentru mine e puțin. Trebuie să aleg altceva... Trebuie să găsesc o stea călăuzitoare prin ceață. Și această stea o văd, este decadentismul. Da ! Orice s-ar spune, decadentismul, indiferent dacă este greșit, dacă este ridicol, merge înainte, se dezvoltă și viitorul îi aparține lui, mai ales după ce-și va găsi un conducător demn. Și acest conducător voi fi eu ! Da, eu !"

Briusov a organizat edituri, a înființat reviste, a scris lucrări de prozodie, a tradus poeți latini, a purtat dispute cu autorități unanim recunoscute, i-a îndrumat pe cei tineri ; de un singur lucru îi era frică : să nu rămînă în urma vremii sale.

Continuîndu-l pe Tiutcev, Briusov scria adesea despre haos. Dar năzuia să organizeze acest haos pe care-l cînta. Mi-amintesc că l-am vizitat la sfîrșitul anului 1920 într-o mică vilă unde se afla sediul LITO — așa se chema secția de literatură a Comisariatului poporului pentru instrucțiunea publică. Discutînd cu mine în calitate de șef al secției, Valeri Iakovlevici îmi propuse să colaborez cu el, mi-arătă pe pereți tot felul de diagrame ciudate : pătrate, romburi, piramide, într-un cuvînt, literatura redusă la schemă. Era naiv și totodată impunător acest mag cărunt, care transforma poezia în administrație și administrația o ridica la rangul de poezie.

Se spunea adesea despre el că ar fi un raționalist, un om cu judecata rece. Mulți afirmau că nici n-a fost poet. Socot că nu este adevărat : pentru Briusov rațiunea nu era echivalentă cu bunul-simț, ci un adevărat cult, și în această credință a sa în rațiune el exagera. Era poet în înțelesul obișnuit, banal al acestui cuvînt ; trăia într-o lume convențională de scheme frenetice. Vrubel i-a făcut un portret remarcabil : niște ochi reci, care parcă te sfredeleau, un cap parcă tăiat la ceafă.

Mi-amintesc de „Cafeneaua poeților" de la Moscova, în 1918. Veneau aici oameni care aveau prea puțină legătură cu poezia : speculanți, tot felul de cucoane, niște tineri care-și spuneau futuriști. Valeri Iakovlevici anunță că va improviza terține pe teme propuse de vizitatori. I se trimiteau tot felul de bilețele stupide. Briusov părea

să nu vadă nici chelnerii care strigau „două cafele, două", nici rîsul marinarilor chercheliți. El își recita versurile grav și solemn. Cînd declama, avea o voce ciudată, tăioasă, sacadată, iar capul și-l lăsa pe spate. Părea un îmblînzitor, însă nu de lei de circ, ci de cuvinte. Compunea terține închinate ba Cleopatrei, ba vreunei domnișoare din sală, ba orașelor de cristal ale viitorului.

Briusov lua totul în serios. Versurile sale erotice sînt un fel de ghid prin împărăția Afroditei. Fiind înconjurat de cîțiva poeți cu înclinări mistice, el începu să studieze „științele oculte", cunoștea toate caracteristicile incub-ilor și subcub-ilor, descîntecele, farmecele medievale.

Cînd apărură futuriștii, Balmont îi rugă în mod naiv să mai amîne cu detronarea lui. Briusov încercă el însuși să dărîme pe alții, scriind poezia „Seară de poezie futuristă". Maiakovski declara : „Iar dincolo de sorii străzilor, șontîcăia preaofilita, inutila, lună" *. La Briusov citeai : „Ca o monedă prost bătută, deasupra coșurilor spînzurată-i luna". Totuși, futuriștii nu-l acceptară ca fiind de-ai lor și, printre lozincile lansate de el, una glăsuia : „Armura de carton s-o smulgem de pe-al lui Briusov negru frac".

Valeri Iakovlevici descoperi în Franța un poet foarte puțin cunoscut, René Ghil, inventatorul „poeziei științifice". Teoriile lui René Ghil îi plăcură lui Briusov. Valeri Iakovlevici dorea de

* Traducerea versurilor din acest volum aparține lui Mihail Calmîcu.

mult să devină un vrăjitor cu studii superioare, mag și academician totodată.

Îl studiase pe Pușkin, scria despre anagora, zevgme, prolepsuri, silepse, calculase că în capitolul trei din „Evgheni Oneghin" 73% din rime se caracterizează prin identitatea silabelor, precedînd pe cele accentuate, iar în capitolul patru numai 54% erau în această situație. Briusov încercase să termine „Nopțile egiptiene", să dea o variantă modernă a „Călărețului de aramă". Dar toate aceste încercări nu stîrnesc dorința de a le reciti.

Unii l-au acuzat în mod nejustificat de lipsă de gust. Această trăsătură este proprie tuturor simboliștilor. Se vede că așa era gustul lor. Oare nu ne miră faptul că aproape toți simboliștii îl admirau pe Igor Severianin, ale cărui poezii ne par astăzi un model de trivialitate ? Cu puțin înaintea morții, Briusov putuse să scrie : „Mă aflu între lumi. Egal sînt cu cei dintîi în nobilă adunare : sînt *pair ;* spre nalta sferă-a cugetului tind cu fiecare nerv, cu fiece suflare." Stau și mă gîndesc la poezia simboliștilor. Ea a însemnat un fenomen remarcabil : s-a născut marele poet Alexandr Blok și versul rus a fost descătușat. Dar ca om, scrisorile nu numai ale lui Cehov, dar și ale sateliților lui minori îmi sînt cu mult mai pe înțeles decît jurnalul intim al lui Briusov, însemnările de călătorie ale lui Balmont sau corespondența dintre Blok și Andrei Belîi !...

Raţiunea l-a dus pe Briusov la înţelegerea Revoluţiei : poetul a întrevăzut ziua de mîine. Avea pe-atunci aproape 50 de ani. Muncea pentru salvarea bibliotecilor, pentru popularizarea poeziei, făcea multe lucruri bune şi importante. Există un cuvînt german destul de urît : *Kulturträger*. Sensul lui coincide perfect cu activitatea lui Briusov şi înainte, şi după Revoluţie. Eu voi prefera un termen de modă mai veche : Briusov era un iluminist.

Era convins că revoluţia va schimba totul în mod radical. Îmi spusese că, după părerea lui, cultura socialistă va diferi de cea capitalistă tot atît de mult ca şi Roma creştină de Roma lui August. El voise să se apropie de această lume nouă şi ca poet, dar era mult prea puternic legat de trecut. Versurile sale închinate revoluţiei abundă în imagini mitologice, în ele răsună vocabularul binecunoscut nouă din poeziile simboliştilor. În zilele lui Octombrie, la Moscova, Briusov vede cele trei parce ale Eladei. Cînd G. V. Cicerin a semnat acordul cu Republica Germană, Briusov a scris : „De la Consiliul Lemurilor la Consiliul din Rapallo..." Demasca pe apărătorii capitalismului în următoarele cuvinte : „De la Semiramida la Poincaré... sub multele drapele cu foşnetul egal, sta cineva zicînd stăpîn că e, de zor strîngînd careul cel fatal." (Mi-amintesc de monsieur Poincaré, un francez oarecare cu înfăţişare îngrijită, care, bineînţeles, ar fi fost măgulit să afle că cineva l-a aşezat alături de

legendara Semiramidă.) Uneori Briusov se simţea cuprins de melancolie şi-atunci se văita ca în anii tinereţii : „Tot omul, în virtutea legii, pe căi prin veacuri străbătute, repetă aceleaşi arpegii, aceleaşi acorduri ştiute..."

Muri în toamna lui 1924, în vîrstă de 51 de ani. Mă aflam pe atunci la Paris. Mai mulţi prieteni organizarăm o seară în memoria lui Briusov. Cînd omul moare, îl vezi dintr-o dată într-o lumină nouă, în toată înălţimea lui. Briusov are versuri minunate, care pînă astăzi nu şi-au pierdut prospeţimea. Poate că deasupra leagănului său nu s-a aplecat tradiţionala zînă, dar chiar dacă el nu s-a născut poet, a devenit poet. A ajutat zeci de poeţi tineri, care după aceea l-au criticat, l-au negat, au încercat să-l doboare. Iar pentru tînăra Rusie Sovietică acest constructor frenetic, acest selector neobosit a fost cu mult mai necesar decît mulţi cîntăreţi cu glas dulce.

Nu pot să nu revin iarăşi cu amintirile la anii petrecuţi la Paris. Valeri Iakovlevici m-a sprijinit în anii aceia ; chiar şi imputările lui mă ajutau să trăiesc.

La prima noastră întîlnire, Briusov aduse vorba despre Nadia Lvova, rana nu se închisese. Poate că aceasta mă făcu să-mi amintesc poezia scrisă de Nadia înainte de moarte, în care vorbea despre tîmpla căruntă a lui Briusov, oricum însă, Valeri Iakovlevici mi se păru bătrîn de tot şi însemnai în agenda mea : „Cărunt, foarte bătrîn" (avea pe atunci 44 de ani). Notai de asemenea : „Viaţa pentru el a trecut pe al doilea

plan". Scriind aceste cuvinte, poate că mă gîndeam la Nadia, poate la Revoluţie. Dar e sigur că reţinusem cuvintele lui Briusov „în viaţă totul e prilej pentru cîntări înălţătoare".

Îmi dărui ca amintire o carte mică pe care scrise : „Ca semn de afinitate în unele probleme, de deosebire în altele". Cuvintele se refereau la disputa noastră despre poezie. Despre evenimentele verii aceleia furtunoase nu discutaserăm. Doar la plecare nu m-am mai putut stăpîni şi l-am întrebat : „Ce-o să fie ?" Valeri Iakovlevici îmi răspunse în versuri : „Potopul creşte... Dar din ţării întunecate, cum curcubeul, libertatea, senine zile prevesteşte".

Nimerii din nou în Suharevka. Orbul ce cîntase despre Adam dispăruse. La colţul cu Sretenka se strînsese o mulţime de oameni : cineva fusese înjunghiat. Stătui cîteva clipe şi o pornii mai departe. Nu mă gîndeam la Teseu, mă gîndeam la potop.

3

CÎND o cunoscui pe Marina Ivanovna Ţvetaeva ea avea 25 de ani. Ceea ce te impresiona cînd o vedeai, era îmbinarea dintre trufie şi dezorientare. Avea o ţinută mîndră, capul cu fruntea foarte înaltă era dat puţin pe spate. Dar ochii mari, neajutoraţi, parcă lipsiţi de vedere (Marina era mioapă), trădau dezorientarea. Purta părul

tăiat scurt, cu breton. Părea cînd o domnişoară crescută pe puf, cînd un flăcăiaş de la ţară.

Într-una din poeziile sale, Ţvetaeva vorbeşte despre bunicile sale : una era o femeie rusă simplă, preoteasă de la ţară, cealaltă o aristocrată poloneză. În Marina se îmbinau politeţea de modă veche cu răzvrătirea, trufia cu sfiala, romantismul livresc cu simplitatea sufletească.

Cînd am venit pentru întîia oară în vizită la Ţvetaeva, îi cunoşteam versurile. Unele îmi plăceau, îndeosebi o poezie scrisă cu un an înainte de revoluţie, în care Marina vorbea despre viitoarea sa înmormîntare : „Pe uliţele Moscovei mă veţi porni ca mîine, din gloată-n urmă cîţi nu vor rămîne, cînd primul bulgăre izbi-va în sicriu, s-o-nfiripa-n sfîrşit şi visul meu tîrziu... O, iartă, Doamne roabei tale vina şi semeţia nobilei Marina !..."

Intrînd în micuţa ei locuinţă, rămăsei dezorientat : era greu să-ţi imaginezi o paragină mai cumplită. Toţi trăiau pe-atunci în plină anxietate, dar în aparenţă viaţa cotidiană îşi păstra vechile ei rînduieli ; Marina însă părea să-şi fi distrus cu bună ştiinţă cuibul. Lucrurile erau aruncate, pline de praf, de scrum de ţigări. O fetiţă mică, foarte slabă şi palidă, se apropie de mine şi, lipindu-se încrezătoare, începu să şoptească : „Ce rochie pală ! Ce tăcere ciudată ! Ai braţele pline de crini şi priveşti fără gînduri..." Încremenii de spaimă. Alia, fetiţa Ţvetaevei, avea numai cinci ani, şi declama din Blok. Totul era nefiresc, fantasmagoric : şi locuinţa, şi Alia, şi discuţiile Marinei care se declara pasionată de

probleme politice și spunea că face propagandă în favoarea cadeților.

În primele sale versuri, Țvetaeva îl cîntase pe Razin, cîntase libertatea. Prin firea ei, era menită mai curînd să fie o răzvrătită decît o apărătoare a acelei ordini trainice, căreia îi duceau dorul în vara lui 1917 micii burghezi înspăimîntați. Țvetaeva nu avea nimic comun cu aceștia, dar ea se înstrăinase de revoluție creînd în imaginația sa o Vendée romantică. Își exprima compasiunea față de țar (deși îl condamna : „Din ochii tăi senini, urmașilor o să rămîie bizantica lor perfidie"). Avea obiceiul să repete : „O, dorul meu boieresc, dorul meu împărătesc".

De ce a plecat soțul ei, Serioja Efron, în armata albă ? L-am cunoscut la Paris pe fratele mai mare al lui Serioja, actorul Piotr Iakovlevici Efron, bolnav de tuberculoză, care s-a stins de timpuriu. Serioja semăna cu el, era un om foarte blînd, modest, înclinat spre meditare. Nu pot să realizez cîtuși de puțin că i-a venit brusc cheful să facă pe „chouan"-ul.

El plecă pe front, iar Marina rămase să scrie versuri frenetice : „Pentru Sofia, împotriva lui Petru", sau „André Chénier urcă pe eșafod, iar eu trăiesc și e păcat de moarte". Își recita versurile la seri de poezie și nimeni nu o urmărea pentru aceasta. Totul era o fantezie livrescă, un romantism stupid, pentru care Marina a plătit cu viața ei ratată și atît de grea.

Cînd în 1920 reușii să mă întorc din Koktebel la Moscova, o găsii pe Marina în aceeași stare de singurătate și de extaz. Terminase cu puțin

înainte un volum de versuri : „Tabăra lebedelor", în care îi proslăvea pe albgardiști. Între timp, avusesem prilejul să văd multe, între altele și „Vendée rusă", să meditez la multe. Încercai să-i povestesc cum arată cu adevărat gărzile albe, dar ea nu voi să mă creadă ; încercai să discut cu ea, dar se supără. Marina avea o fire dificilă și ea însăși suferea cel mai mult din pricina asta. Am păstrat cartea ei „Despărțire" pe care îmi scrisese următoarea dedicație : „Lui Ehrenburg, a cărui prietenie a fost cucerită de mine mai scump decît orice dușmănie, și a cărui dușmănie îmi este mai scumpă decît orice prietenie. De la Marina Țvetaeva, Berlin, 29 mai, 1922." (Scrisese cu litera „iat" și chiar cu semnul tare, deși la data respectivă nu mai rămăsese decît foarte puțin din pozițiile ei ferme de altădată.)

Cînd, în primăvara lui 1921, am fost unul dintre primii cetățeni sovietici care au plecat în străinătate, Țvetaeva m-a rugat să încerc să-i găsesc soțul. Reușii să aflu că S. I. Efron este în viață și trăiește la Praga, ceea ce îi și comunicai Marinei. Ea-și recăpătă curajul și începu să facă demersuri ca să obțină un pașaport pentru străinătate. Îmi povesti apoi că pașaportul îi fu eliberat de îndată, dar că la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe Mirkin îi spuse : „O să mai regretați că ați plecat". Țvetaeva ducea cu ea manuscrisul volumului „Tabăra lebedelor".

Întîlnirea cu soțul fu dramatică. Serghei Iakovlevici era un om profund cinstit. El îi povesti Marinei despre sălbăticiile comise de gărzile albe,

despre pogromuri, despre pustiul lor sufletesc. În relatarea lui, lebedele deveniră corbi. Marina se simţi dezorientată. O dată stătui cu ea de vorbă o noapte întreagă şi la sfîrşitul discuţiei noastre îmi declară că nu-şi va da cartea la tipar.

(În 1958 culegerea „Tabăra lebedelor" apăru la München. Ţvetaeva a plecat în Uniunea Sovietică, în ajunul celui de al doilea război mondial ; ea şi-a lăsat o parte din arhivă la Biblioteca din Bâle, zicîndu-şi că e o „ţară neutră". Nu ştiu cum au reuşit editorii să pună mîna pe manuscris. E limpede că urmăreau scopuri politice şi pentru aceasta au încălcat voinţa Ţvetaevei care în decurs de 17 ani, cît a stat în emigraţie, a refuzat să publice volumul „Tabăra lebedelor", în ciuda numeroaselor propuneri care i s-au făcut.)

Aş vrea să adîncesc şi să extind discuţia despre „Vendée" poetizată de Marina Ţvetaeva, să arăt că uneori arta devine poză, trucaj, decor. (Am mai spus-o, discutînd despre versurile mele din tinereţe.) Ceea ce spun nu se referă numai la volumul „Tabăra lebedelor", dar şi la multe creaţii ale multor poeţi şi această discuţie ne poate ajuta să înţelegem măcar în parte capitolele din cartea mea ce vor urma.

După cum am mai spus, nu am păstrat scrisorile vechi. O parte din arhiva sa, Ţvetaeva a adus-o la Moscova. Între altele, există bruioanele unor scrisori ale ei către mine. Într-una din acestea Marina scria : „Atunci, în 1918, ai respins pe Don Juan-ii mei («pelerină» care nu tăinuie

şi nu dezvăluie nimic) ; acum, în 1922, pe frumoasele mele din poveşti şi pe Egoruşka. (Rusia trăieşte în mine, deci e un element secundar.) Şi atunci, ca şi acum, ai dorit un singur lucru de la mine : pe mine, adică scheletul fără pelerine şi fără caftane, de preferinţă un schelet gol. Ideile, figurile, mijloacele de expresie — pentru dumneata toate acestea erau, într-o măsură mai mare sau mai mică, decor. Îmi cereai esenţialul, fără de care eu nu sînt eu... Nu am reuşit să te induc nici o clipă în eroare (pe mine mă induc şi mă voi induce mereu), te-ai dovedit a fi mai perspicace decît mine. Atunci, în 1918, şi acum, în 1922, ai fost crud, nu mi-ai permis nici un capriciu !... Ai dreptate ! Dezmăţul (capriciul) în poezie nu e cu nimic mai bun decît dezmăţul (capriciul) în viaţă. Unii — de fapt, sînt două categorii — unii, apărători ai ordinii, spun : «În versuri poţi să faci ce vrei, să te comporţi cum trebuie în viaţă». Alţii, estetizanţii, spun : «Cînd totu-n viaţă-i un prilej pentru cîntări desfătătoare, de mic alege cu ochi treji cuvinte-n dulce îmbinare». Dumneata ai fost singurul care mi-a spus : «N-ai nevoie nici de dezmăţ în versuri, nici de dezmăţ în viaţă». Ai dreptate, pentru că în tăcere «într-acolo merg»."

A mers şi a ajuns la ţelul pe care şi l-a propus, dar pe calea suferinţelor, a singurătăţii, a sacrificiilor.

Complicate şi chinuitoare au fost relaţiile ei cu poezia. A scris multe lucruri nedrepte despre V. I. Briusov : a văzut doar exteriorul şi nu a încercat să pătrundă mai adînc, să mediteze, deşi,

bineînțeles, trebuiau s-o indigneze versuri ca acestea : „Poate că totul în viață este doar un mijloc pentru versuri melodioase și din copilăria-ți senină încearcă să găsești îmbinări de cuvinte frumoase". Țvetaeva îi răspunse : „Cuvinte-n loc de sensuri, drept simțăminte — rime ? E ca și cum cuvîntul s-ar naște din cuvinte, din rimă — rimă, vers — din vers..." Și totuși, toată viața ei această femeie a fost captiva poeziei. Amintindu-și de cuvintele Karolinei Pavlova, Țvetaeva și-a intitulat unul din volume : „Meșteșug". În această carte ea scria : „Prietene de-ncredere ți-alege, ce nu transcriu minunea-n cifră seacă. Doar mîini de meseriaș pe Venus o ciopliră, iar meserie știu și eu oleacă."

Pe mulți oameni pe care i-am întîlnit în calea vieții Marina i-a numit prieteni, dar prietenia se termina brusc și Marina se despărțea de o nouă iluzie. Totuși, a existat un prieten, căruia i-a rămas credincioasă pînă la sfîrșit : „Un bun prieten am avut în viață, și-a fost acesta masa mea de scris". Masa ei de scris, versurile ei.

Am întîlnit în viață mulți poeți și știu cît de scump plătește artistul pentru pasiunea sa față de artă. Dar cred că nu există în amintirile mele o figură mai tragică decît a Marinei. Totul în biografia ei este iluzoriu, efemer : și ideile politice, și aprecierile critice, și dramele personale, totul, în afară de poezie. Au mai rămas puțini oameni care au cunoscut-o pe Țvetaeva, dar poezia ei abia începe să pătrundă în universul spiritual al multora.

Din adolescență și pînă la moarte a fost singură și această izolare a fost determinată de faptul că Țvetaeva îi respingea necontenit pe cei din jur : „Depărtîndu-mă de lucruri, le-am iubit, nu întîlnindu-mă cu ele : doar cînd m-am rupt, și nu m-am contopit". Și în emigrație Țvetaeva a rămas tot singură. Revistele emigranților nu se grăbeau s-o publice, iar cînd a scris un articol entuziast despre Maiakovski, au început s-o acuze de „trădare". Într-o scrisoare, Țvetaeva mărturisea : „Ajungînd în emigrație, la început (pe nevisate !) sînt publicată, apoi, dezmeticindu-se, ziarele mă scot din circulație, simțind că nu sînt de-a lor, că sînt «de dincolo». Conținutul pare a fi *«al nostru»*, dar *«glasul e al lor» !*"

În ceea ce numim de obicei politică, Țvetaeva era naivă, încăpățînată, sinceră. În 1922, am început să public, împreună cu pictorul E. Lisițki, revista „Vești" („Obiectul"), care apărea în rusă, franceză și germană. Din proprie inițiativă, Marina traduse pentru revistă în limba franceză poezia demascatoare a lui Maiakovski : „Ascultați, ticăloșilor !" Dar și pe la 1930, deși îi pierise de mult entuziasmul față de „Vendée rusă", tot nu putea să se împace cu stilul nou — nu mă refer la artă, ci la calendar. (Mi-amintesc de unele întîmplări petrecute în primul an al Puterii Sovietice ; la o consfătuire ce avusese loc la Petrograd, Blok apărase cu pasiune vechea ortografie. În restul problemelor era cu totul de acord, dar cuvîntul „les" (pădure) scris fără „iat" i se părea că nu mai înseamnă pădure.)

În anii primului război mondial, Ţvetaeva scria : „Germania, pasiunea mea ! Germania, iubirea mea !" (Nu era singura pe această poziţie, şi Blok îşi exprima pe atunci simpatia faţă de cultura germană.) Un sfert de veac mai tîrziu, diviziile germane pătrunseseră în Praga trădată şi Marina le aruncă blestemul ei : „Germanie ! Stafie-a măreţiei ! Vei arde, vei pieri de nebunie !"

După 1930 am întîlnit-o rar, întîmplător, şi aceste întîlniri nu au însemnat apropieri spirituale. Nu ştiam cum trăieşte, care-i sînt idealurile, nu-i cunoşteam versurile noi. Aceşti ani au fost pentru Ţvetaeva o perioadă de mari încercări şi de muncă încordată. Abia acum îmi dau seama cît progresase în poezie, eliberîndu-se de ultimele „pelerine", aflînd cuvinte simple şi pătrunzătoare.

O ducea greu : „Soţul mi-e bolnav şi nu poate lucra. Fata mea tricotează căciuliţe şi cîştigă cinci franci pe zi, cu care ne ţinem toţi patru (mai am şi un băiat de 8 ani, Gheorghi), adică pur şi simplu murim încet de foame."

S. I. Efron deveni unul din organizatorii „Uniunii pentru repatriere". Se dovedi a fi un om curajos. Adresîndu-se fiului său şi tinerilor născuţi în emigraţie, Marina scrisese : „Încetaţi cu parastasele după edenul în care n-aţi trăit !" Alia a plecat la Moscova şi curînd după aceea a urmat-o şi S. I. Efron.

Dar nici Ţvetaeva însăşi nu vieţuise în acest pretins eden. Lumea veche nu-i apăruse nicicodată în chip de paradis pierdut. „Prea mi-a plăcut să rîd, cînd rîsul este interzis." Îi plăceau multe lucruri tocmai pentru că „erau interzise", aplauda în alte momente decît vecinii ei, rămînea singură să contemple cortina lăsată, ieşea din sală în timpul spectacolului şi plîngea pe culoarul pustiu şi întunecat.

În adolescenţă Marina se entuziasmase pentru „L'Aiglon" şi pentru tot romantismul convenţional al lui Rostand. Cu trecerea anilor, pasiunile ei se accentuară : Goethe, „Hamlet", „Phedra". Uneori scria versuri în limba franceză sau în limba germană. Totuşi, în afară de Rusia, se simţea oriunde străină. Întreaga ei personalitate este legată de peisajul natal, de la „Sorbul în flăcări" din tinereţe pînă la socul din urmă, însîngerat. Temele de bază ale poeziei sale sînt : iubirea, moartea, arta şi aceste teme ea le rezolvă într-un spirit rusesc. Iubirea este pentru ea acel „duel fatal" despre care vorbea Tiutcev. Ţvetaeva scria despre Tatiana, eroina lui Puşkin : „Ce alt popor mai are într-un roman de dragoste o eroină ca aceasta : îndrăzneaţă şi demnă, îndrăgostită şi intransigentă, clarvăzătoare şi iubitoare ?" Marina ura mai mult decît orice surogatele iubirii. „Cîţi împăunaţi, albi şi-albăstrui, ciugulesc din mîna ce-i îmbie ! Şi gunguresc împărăţii întregi prin gura ta, Josnicie !" Marina însăşi era „îndrăgostită şi intransigentă".

În 1939 Ţvetaeva s-a întors în patrie împreună cu fiul ei în vîrstă de 14 ani. Se pare că una din ultimele ei poezii a fost scrisă după ce fasciştii au îngenuncheat Spania şi au năvălit în

Cehoslovacia: „Refuz Bedlamul cu neoameni şi viaţa-n hîde feţe. Refuz să ţin isonul lupilor în pieţe..." S. I. Efron pierise între timp. Alia era departe. Marina a fost singură şi la Moscova.

A venit să mă vadă în august 1941. Ne reîntîlneam după mulţi ani şi întîlnirea aceasta, din vina mea, n-a fost aşa cum ar fi trebuit să fie. Venise dimineaţa, după ce radioul anunţase: „Unităţile noastre au părăsit..." Gîndurile mele cutreierau departe. Marina simţi de îndată acest lucru şi imprimă discuţiei noastre o aparentă orientare oficială. Venise, chipurile, să-mi ceară un sfat în legătură cu munca ei, cu traducerile. Cînd era pe punctul să plece, i-am spus: „Marina, trebuie să ne vedem, să stăm de vorbă..." Dar nu ne-am mai întîlnit: Ţvetaeva s-a sinucis la Elabuga, unde ajunsese în evacuare.

Fiul Marinei a căzut pe front. Pe Alia o mai întîlnesc uneori. Ea a pregătit o culegere din versurile inedite ale Marinei.

Unele versuri ale Ţvetaevei mă obsedează. Mi s-au imprimat în memorie pentru toată viaţa şi nu mă pot elibera de ele. Şi asta nu se datorează numai uriaşului ei talent poetic. Drumurile noastre au fost diferite şi am impresia că nu ne-am întîlnit niciodată la vreuna din acele răscruci unde omul îşi alege calea, fie cu adevărat, fie numai în închipuirea sa. Dar există în destinul poetic al Ţvetaevei ceva ce-mi este foarte apropiat: permanenta îndoială cu privire la drepturile artei şi totodată neputinţa de a te rupe de ea. Marina Ivanovna se întreba adesea ce este mai important: poezia sau făurirea vieţii

reale şi răspundea: „Pe trîntori exceptîndu-i, toţi ceilalţi mai de preţ sînt ca noi (poeţii)". După moartea lui Maiakovski, ea scrisese: „Trăi precum un om adevărat, ca un poet el moartea şi-a aflat". Ţvetaeva nu a încercat niciodată să se ascundă de viaţă. Dimpotrivă, dorinţa ei era de a trăi alături de oameni. Singurătatea nu era pentru ea un program, ci un blestem. Singurătatea era strîns legată de acel unic prieten al Marinei, despre care ea scrisese: „Acest om a fost masa"... Marina nu a trecut niciodată în viaţa ei pe la „Rotonde", nu l-a cunoscut pe Modigliani, şi totuşi a scris: „Ghetto-ul celor aleşi. Un şanţ şi un val. Să n-aştepţi cruţare! În cea mai creştină din lumi, poeţii sînt jidovi." Cuvîntul „aleşi" poate induce în eroare, dar Ţvetaeva înţelegea prin „ghetto" nu izolarea trufaşă, ci condamnarea: „Care poet din trecut şi de azi nu e negru?"

Ori de cîte ori recitesc versurile Ţvetaevei, încetez să mă mai gîndesc la poezie şi trec la amintiri, la destinul multora dintre prietenii mei, la propriul meu destin... Oameni, ani, viaţă...

4

ÎN FAŢA MEA se află un petec din ziar îngălbenit de vreme. Este numărul din 24 septembrie 1917 al ziarului „Birjevîe vedomosti". Iată cîteva noutăţi teatrale: „Teatrul Mihailovski repetă piesa «Moartea lui Ivan cel Groaznic», e

posibil însă ca piesa să fie scoasă din repertoriu din cauză că trupa este puţin numeroasă, iar tendinţele politice ale piesei nu sînt în concordanţă cu evenimentele şi opiniile zilelor noastre". „Comisia de pe lîngă Sovietul de deputaţi ai muncitorilor şi ţăranilor organizează în luna octombrie o serie de concerte simfonice. Participă solişti şi orchestra Regimentului 171 de infanterie (partea sedentară). Vor dirija: A. Glazunov, A. Ziloti şi A. Kouts." Iar alături, publicat reportajul meu pe care-l trimisesem de la Moscova :

„În apartamentul nr. 6 al unui scriitor simbolist întîlnim o societate aleasă : madame Eleonora, o teozoafă, un ofiţer cu decoraţii, un alt scriitor, mai tînăr, şi cîţiva intelectuali pur şi simplu.

— Nimeni nu vrea să asculte, oftează un intelectual. Poporul nostru nu e demn de libertate. Toţi sînt bădărani, nişte brute, nişte hoţi. Cineva mi-a furat în tramvai două chei. Oamenilor ăstora le trebuie o bîtă. Li s-a dat prea devreme libertatea, nu s-a ţinut cont de situaţia reală. Acum se spune : «Educaţi-i». Pe ţăranoii ăştia ? Asta nu ! Să încerce ! O să se înjunghie unii pe alţii, apoi o să vină un general călare pe un cal alb şi o să-i potolească pe toţi. Şi are să fie mai bine...

— Ce vorbeşti dumneata de general călare ? Eu credeam c-o să vină Miliukov, oftează trist teozoafa...

— Întocmai, aveţi dreptate ! Le trebuie bîte, îi explică respectuos ofiţerul. De pildă, pînă la această «libertate», soldaţii respectau foarte tare, aş putea zice chiar îi iubeau pe ofiţerii care, iertaţi-mă, la nevoie le dădeau peste bot. Iar acum sînt comitete şi alte ticăloşii de felul acesta. Auzi dumneata, să dea rezoluţii ţăranoii noştri... Aşa ceva nu admit ! Ei au vrut să-mi dea drept răsplată pentru curaj ordinul Sf. Gheorghe. Am refuzat. Trebuie să fie o şmecherie de-a lor ! Aveţi dreptate, e nevoie de bîtă, de disciplină...

Scriitorul simbolist priveşte mirat musafirii, îşi dă ochii peste cap şi grăieşte ca un prooroc :

— Plecaţi ! Ascundeţi-vă ! Salvaţi cultura noastră, înţelepciunea, credinţa noastră, din faţa acestor barbari ! Toată avuţia noastră este în biblioteci, în muzee, în sufletele voastre. Păstraţi muzeele ! Astupaţi-vă urechile, ca să nu auziţi glasurile străzii ! Eu nu deschid aceste blestemate de ziare, aproape că nu ies din casă. În urechile mele răsună peonul...

— În ce mă priveşte, maestre, eu mă situez pe o poziţie puţin diferită de a dumneavoastră, declară tînărul scriitor. Sufletul meu este netulburat, dar urmăresc jocul pasiunilor. Sînt mai presus de el, dar cît material am aflat pentru viitorul meu roman !...

Toţi încep să discute despre peoni şi iambi, despre simbolişti şi futurişti. Dar după un sfert de oră, marmelada care costă 7 ruble şi înlocuieşte zahărul îi face pe toţi să coboare pe pămînt. Şi intelectualul geme din nou :

— Bădăranii ! Bîta ! Generalul !..."

Bătîndu-mi joc de alţii, îmi băteam joc şi de mine : eu nu visam nici bîtă, nici generali, nici

marmeladă ieftină, dar nu puteam înțelege ceea ce se petrecea în jur.

Moscova trăia ca într-o gară, în așteptarea semnalului de plecare a trenului. Se organizau razii pentru a prinde pe dezertori. Pretutindeni oamenii ocărau, dar mai ales în tramvaiele care abia se tîrau, ticsite de călători. La hotelul „Metropol" liberali dezabuzați beau șampanie franțuzească oferind la plată foi întregi de „bani Kerenski", netăiate. Din obișnuință, bîiguiau că Rusia trebuie salvată, poate că aveau dorința să se salveze și pe ei înșiși, dar nu mai credeau în nimic. La cafeneaua „Bom", editorii proaspăt promovați declarau că vor tipări „Gavriliada", memoriile lui Rasputin și opere complete din creația oricăruia dintre noi. Unii dintre ei își pierdeau repede înflăcărarea pentru activitatea editorială și treceau la manufactură sau la zahăr. În ceainăriile de pe Șabolovka oamenii așteptau posomorîți deznodămîntul.

Mama mea se afla la Ialta. După o despărțire atît de îndelungată mi-era dor s-o revăd. Reușii cu greu să cumpăr un bilet și să pătrund în vagon. Pe mama o găsii mult îmbătrînită, tușea, se înfofolea mereu într-un șal de Orenburg și se temea de împușcături (împușcăturile răsunau adesea și nu se știa de ce).

Trecui pe la Koktebel, pe la Voloșin. Acesta vorbea despre stihii, despre protopopul Avvakum, despre cele trei Erinii cu șerpi, dar ochii lui îți aminteau de o fereastră cu storurile trase.

În tren, pasagerii prinseră un hoț, un băiețaș de vreo 12 ani. Toți săriră să-l bată. Și acum mai văd chipul de copil însîngerat... Într-una din gări, trenul staționă trei ceasuri, pasagerii se duseră în piață, cumpărară pîine și mere, după care se organiză un miting. O domnișoară, strîngînd la piept o pîine, striga cu voce isterică că acum toți, chiar și infirmii, trebuie să meargă pe front. Un soldat o înjura de mamă, dar ea nu se potolea. Speculanții își supravegheau sacii și zîmbeau misterios.

Cînd ajunsei la Moscova, pe străzi se dădeau lupte. Lîngă Porțile Roșii zării întins pe caldarîm un bătrîn. Îl ucisese un glonte rătăcit.

În 1921 autorul lui „Julio Jurenito" descria astfel frămîntările personajului care purta în roman numele de „Ilya Ehrenburg" : „Îmi blestemam firea lipsită de orice talent. Una din două : ori trebuia să-mi pun alți ochi, ori să renunț la aceste mîini care nu sînt bune de nimic. Astăzi istoria se făurește sub ferestrele mele, nu se făurește nici cu creierul, nici cu imaginația, nici cu versurile, nu, ea se făurește cu mîinile... S-ar părea că nu există nimic mai simplu decît să cobori în goană treptele și să făurești și tu această istorie, atîta timp cît ai la îndemînă lut, nu granit, cît poți s-o scrii cu gloanțe, în loc s-o citești în șase volume scrise de cine știe ce savant neamț. Și cînd colo, eu stau în odăița mea ; morfolesc o pîrjoală rece și îl citez pe Tiutcev. Blestemați ochi, sașii, miopi sau prezbiți, dar în orice caz, ochi care nu sînt buni de nimic ! La ce bun să cunoști treizeci și trei de adevăruri dacă

nu poţi strînge în pumni unul singur, fie el şi ciuntit, dar adevărul tău, care te priveşte, un adevăr puternic! Cei din jurul tău cel puţin oftează, se bucură şi cu diferite prilejuri proslăvesc pe Domnul-Dumnezeu. «Slavă Domnului, vine Alexeev, i-au dat afară pe tîlharii ăştia!» strigă Liolia. «Slavă Domnului, bolşevicii au biruit», se înduioşează servitoarea ei Matrioşa... Iar eu nici măcar de aşa ceva nu sînt capabil... Reţineţi, domnilor, ce faceţi parte din aşa-numita «posteritate», cu ce se ocupa în aceste zile unice ale istoriei poetul rus Ilya Ehrenburg."

Şi în acelaşi roman „Jurenito" scriam mai departe aşa: „Se porniră pe parastase pretutindeni. E de reţinut că mulţi jeleau lucruri pe care înainte nici nu le băgaseră în seamă, sau, dacă le observaseră, nu le aprobaseră: Liolia — autocraţia, Serioja (acela care e prieten cu Mihailovski) — biserica, liceanul Fedea — industria şi finanţele. Totuşi era şi asta o treabă şi, în lipsă de alta, mă apucai şi eu să jelesc... Mi-aminteam, prohodeam, scriam versuri şi le citeam cu un succes mediocru la numeroasele «cafenele ale poeţilor»."

De astă dată, autorul lui „Julio Jurenito" nu vorbea despre un erou imaginar, ci despre el însuşi, vorbea sincer, fără să încerce a se dezvinovăţi sau a se prezenta într-o lumină mai favorabilă. Mă ironizam pe mine însumi, nu numai după trei ani, dar chiar şi în zilele acelea, cînd nu înţelegeam nimic, căutam cele treizeci şi trei de adevăruri şi plîngeam după o lume care niciodată nu fusese a mea. Scriam pe vremea aceea versuri foarte proaste. Arta nu îngăduie minciună, iar eu mă străduiam să mă înşel pe mine însumi, mă închinam unui Dumnezeu în care nu credeam, mă împopoţonam cu vestminte străine.

Blok are în jurnalul lui o însemnare care datează din 31 ianuarie 1918: Un tînăr, Steng, îi povesteşte lui Blok despre atitudinea tineretului faţă de poezie: „La început au fost 3 B (Balmont, Briusov, Blok); au părut plicticoşi, a venit apoi Maiakovski, dar şi el a părut anodin, a venit Ehrenburg (el îşi bate joc cel mai puternic de sine însuşi şi de aceea, în curînd, îl vom iubi cu toţii numai pe Ehrenburg)".

„Steng" era tînărul poet V. O. Stenici. Avui prilejul să-i fac cunoştinţa mai tîrziu. Recita pe de rost versurile lui Blok, Maiakovski, Hlebnikov, amestecîndu-le cu ale sale; zeflemisea pe un ton trist, nu ştiu de ce am reţinut parodia lui glumeaţă la nişte versuri ale lui Annenski: „Sînt clipe-n care, pe dreptate, nici mieii nu poţi să-i regreţi — aşa cum scrie-n cartea de bucate Elena Molohoveţ". Omul acesta s-a prăpădit după 1930. Dacă aş fi auzit atunci din gura lui Stenici că versurile mele pot să placă cuiva, m-aş fi mirat cu siguranţă. Mie personal ele nu-mi plăceau: într-un carnet de însemnări căutam să mă conving pe mine însumi: „Trebuie să încetez a mai scrie, să mă ocup cu grădinăritul, sau, cînd totul se va potoli, să cumpăr un aparat de fotografiat şi să fac poze pe la bîlciuri".

„Ferice omul ce-a trecut prin lume în clipe epocale", aceste versuri sînt scrise de un poet în vîrstă de 27 de ani, care era totodată și al doilea secretar al Ambasadei ruse la München. Aflînd din ziare despre Revoluția franceză din 1830, tînărul Tiutcev, care se găsea pe atunci în pașnica, somnoroasa Bavarie, își exprimă invidia față de cei ce sînt martorii furtunii: „Ei, spectatorii unui măreț spectacol"... De fapt, cînd istoria trece din paginile manualului pe străzile învecinate, nu există nimic mai ridicol și mai înjositor decît rolul de spectator. Zadarnic ar încerca vreun fals înțelept să pătrundă sensul a ceea ce se petrece: dacă stai lipit de o clădire înaltă, fie ea și cea mai minunată, cea mai măreață, nu vezi decît detaliile. Cel ce participă la un eveniment, înțelege cu mult mai mult decît un observator rece. Nu cel ce iubește și urăște este amenințat de orbire, ci cel ce stînd în sala de spectacol încearcă să descifreze scene dintr-un film rulat în goană.

Într-o zi, îl întîlnii pe Alexei Ivanovici Okulov. Îl cunoșteam încă de la Paris: un taciturn, care bea mult și nu știa ce are de făcut. Obișnuia să facă însemnări în agendă, apoi întindea foile pe pat, le cosea laolaltă și în felul acesta se năștea o nuvelă. Fusese chiar într-un rînd premiat. Era socotit scriitor, dar după ce bea cîteva pahare, începea să strige: „Ce scriitor mai sînt și eu? Dacă sînt bun de ceva, apoi doar să trag cu pușca"... Biografia lui a fost tumultuoasă: detașamente de luptă, închisori, emigrație, muncă ilegală, iarăși închisori și iarăși emigrație. În

Moscova cuprinsă de revoluție se simțea plin de încredere, îmi declară că în cîteva zile pleacă pe front. Numai cei ce participă în mod activ la desfășurarea evenimentelor pot cunoaște o bucurie a spiritului ca aceasta. Destinul celor ce contemplă este cu mult mai amar. A. M. Gorki scria: „În anii 1917—1918 relațiile dintre mine și Lenin n-au fost nici pe departe așa cum le-aș fi dorit eu, însă ele nu puteau fi altfel. El era om politic. Avea clarviziunea desăvîrșită, necesară cîrmaciului unei nave atît de uriașe și greoaie, cum era Rusia țărănească, grea ca de plumb. Eu, dimpotrivă, aveam o repulsie organică față de politică și nu prea mă încredeam în rațiunea maselor în general, și în aceea a masei țărănești în special." Gorki s-a pomenit în rolul de contemplator, ceea ce l-a făcut să scrie 13 ani mai tîrziu: „Să știe deci cititorii despre această greșeală a mea. Ar fi bine dacă ea ar putea fi de învățătură celor ce se pripesc să tragă concluzii din observațiile lor personale."

(Am impresia că Gorki nu are dreptate într-o singură privință: oamenii învață din propriile lor greșeli, și nu din greșelile altora, căci prea des se repetă în istorie unele și aceleași greșeli.)

Nu aș putea spune că m-am ferit totdeauna de politică, mai precis, de acțiune; începui prin a activa în ilegalitate și mai tîrziu, la o vîrstă matură, am fost părtaș nu o dată la diferite evenimente; în volumele următoare ale acestor amintiri, evenimentele politice vor trece nu o dată pe primul plan, lăsînd pe al doilea cărțile sau pînzele. Dar în 1917 m-am aflat în situația

de simplu observator şi a trebuit să treacă vreo doi ani ca să înţeleg semnificaţia Revoluţiei din Octombrie. Pentru istorie doi ani sînt o nimica toată, dar în viaţa unui om, doi ani înseamnă multe zile tulburi, multe gînduri complicate şi multe chinuri omeneşti pur şi simplu.

Au trecut 43 de ani de atunci... Aş vrea să evoc tabloul Franţei la 43 de ani după Revoluţia din 1789. În urmă rămăsese un caleidoscop de evenimente ; Thermidor, doamna Tallien, tînărul corsican, războaiele napoleoniene, detaşamentele de cazaci la Paris, revenirea Bourbonilor, teroarea albă, o mică revoluţie şi, în concluzie, Louis-Philippe, al cărui democratism consta în aceea că se plimba pe stradă cu umbrela în mînă şi răspundea la salutul supuşilor săi. În 1832, pentru orice parizian, Revoluţia din 1789 era un eveniment ce aparţinea unei epoci misterioase, demult apuse. Din suta de oameni cu care discutasem aseară, e greu de presupus că măcar unul singur ţine minte Rusia dinainte de revoluţie : pentru oamenii în vîrstă de 50 de ani, fără să mai vorbim de cei mai tineri, orînduirea sovietică nu este o idee despre care se poate discuta în contradictoriu, nici programul unui partid, ci forma firească de organizare socială.

În Apus, desigur, se discută, unii se îndoiesc, alţii neagă, dar în 1960 poţi face comparaţii, poţi invoca argumentul că viaţa unui stat mare este plină de complicaţii. Pentru intelectualitatea rusă în anii 1917—1918 a fost mult mai greu...

Nu plîngeam nici după moşii, nici după uzine, nici după acţiuni : eram sărac şi de mic dispre-

ţuisem bogăţia. Altceva mă făcea să mă îndoiesc. Crescusem cu noţiunea de libertate aşa cum ne-o transmisese drept moştenire secolul XIX. Mă deprinsesem de pe băncile şcolii să respect pe cei ce nu respectau rînduielile existente, să ascult glasul răzvrătiţilor. Nu-mi dădui seama că nu se schimbă numai rînduielile, dar şi noţiunile ; veacul cel nou adusese multe lucruri cu el şi făcuse să dispară multe altele. Iar eu încercam să înţeleg ziua de mîine folosind măsura celei de ieri.

La drept vorbind, însă, nici acesta nu era lucrul principal. Dacă ar fi să vorbim drept, nu ştiam încă ce înseamnă viaţa, deşi aveam 26 de ani. Greşelile de tipar mă împiedicau să înţeleg semnificaţia textului. Observam multe lucruri urîte, vedeam răutate, ignoranţă, dar nu vedeam principalul : se realiza visul meu de adolescent, ceea ce văzuse închipuirea mea în celulele închisorilor. Viaţa nu seamănă niciodată cu visul. Ghicitoarele vorbesc despre „linia vieţii" ; această linie există într-adevăr, dar nu în palmă, ci în soarta omului, şi cu cît o sesizezi mai devreme, cu cît îţi dai seama mai devreme de ea, cu atît ţi-e mai uşor să birui îndoielile. Această linie este alcătuită nu numai din idei înalte, dar şi din evenimente reale, nu numai din atracţii, dar şi din respingeri, nu numai din sentimente înflăcărate, dar şi din meditaţii. Nu aş vrea în nici un caz să afirm că — potrivit unei definiţii vulgare — scopul scuză mijloacele ; ştiu mult prea bine că mijloacele pot schimba orice scop.

Nu mă gîndesc decît la justețea liniei de viață a unui om, a unui popor, a unui veac.

Mai tîrziu, la fel ca și toți contemporanii mei, am trecut și eu prin numeroase încercări. M-am arătat pregătit pentru ele ; la 46 de ani, linia vieții îmi era cu mult mai limpede decît la 26... Înțelesesem că trebuie să știi să trăiești cu dinții încleștați, că evenimentele nu pot fi tratate ca o dictare în care nu faci decît să subliniezi greșelile, că drumul spre viitor nu este o șosea asfaltată. Cum a spus-o poetul Tvardovski : „...nu poți scădea, și nici s-adaugi" ; în istorie, ca și în viața fiecărui om, sînt multe pagini amare, căci ea nu se desfășoară întru totul așa cum am fi dorit-o... Astăzi îi apare limpede fiecărui om ce faptă de eroism a săvîrșit poporul nostru într-o țară mizeră, ignorantă, înfometată, cînd a pornit în toamna lui 1917 pe un drum nou, nebătătorit. Atunci însă nu numai eu, dar și mulți scriitori din generația mai vîrstnică sau chiar oameni de aceeași vîrstă cu mine n-au înțeles amploarea evenimentelor. Și tocmai în anii aceia un tînăr poet din Petrograd, pe care unii îl socoteau poet de salon, un pseudoclasicist, rupt de viață, un om firav și ipohondru, Osip Emilievici Mandelștam, scrisese aceste rînduri remarcabile : „Ei, ce să-i faci, să încercăm o întoarcere de cîrmă greoaie, uriașă, scrîșnind. Pămîntul se apropie, plutind. Curaj ! Corabia să spintece oceanul ca plugul brazda. Și-n unda Letei, de geruri ferecată, vom ține minte că pămîntul ne-a costat cît zece ceruri."

De altfel, voi mai reveni la toate acestea : și la Mandelștam, și la întoarcerea uriașă de cîrmă, și mai ales la pămîntul care ne-a costat cît zece ceruri.

5

NU-MI MAI AMINTESC cine mi-a făcut cunoștință cu Maiakovski ; la început am stat într-o cafenea și am discutat despre cinematograf. Apoi mă invită acasă la el, într-o odaie mică, la hotelul cu camere mobilate „San Remo", în ulicioara Saltîkov de lîngă Petrovka. Cu puțin înainte îi citisem volumul „Simplu ca un muget". Ideea pe care mi-o făcusem despre el coincidea cu înfățișarea lui : un om mare, cu o falcă greoaie, cu ochii cînd triști, cînd aspri, un om care vorbește cu voce tare, e cam stîngaci și gata în orice clipă să intervină într-o ceartă — un amestec de atlet și visător, de jongler medieval și iconoclast intransigent, care se închina și umbla în cap.

În timp ce ne îndreptam spre hotel, el recita cu vocea-i plină epitaful lui François Villon, scris în așteptarea spînzurătorii : „Eu, François, nu-s bucuros să-mi sui în ștreang urîtul ; cît cîntărește acest dos afla-va numai gîtul". De-abia intrarăm în odaie că Maiakovski îmi și spuse : „Îți recit îndată..." Mă așezai pe un scaun, el rămase în picioare. Îmi recită din poemul „Omul" pe care îl terminase cu puțin înainte. Odaia era

mică, în afară de mine nu mai era nimeni, dar el recita, de parcă în fața lui s-ar fi aflat mulțimea din Piața Teatrului. Priveam tapetul mizer și zîmbeam : într-adevăr, carîmbii căpătau contur de harpă.

Maiakovski mă uimise. În persoana lui se îmbinau poezia și revoluția, străzile agitate ale Moscovei și acea artă nouă pe care o visaseră clienții statornici ai „Rotondei". Mi se păru chiar că m-ar putea ajuta să-mi găsesc drumul cel drept. Dar lucrurile s-au petrecut altfel. Maiakovski a rămas pentru mine un fenomen uriaș, și în poezia, și în viața veacului nostru ; dar n-a exercitat nici un fel de înrîurire directă asupra mea, a fost tot timpul un om apropiat, dar totodată și infinit de depărtat.

Poate că este vorba de o trăsătură specifică unui geniu, poate că este vorba de o trăsătură proprie numai caracterului său, dar Maiakovski spunea că poeții trebuie să fie „diferiți" și el însuși a fost animatorul „Lefului", al „Noului Lef", al „Refului". Vroia să atragă și să unească laolaltă cît mai mulți scriitori, dar în jurul lui s-au grupat numai adepți, uneori epigonii lui. Într-o poezie a povestit cum a discutat cu Soarele la o vilă de lîngă Moscova. Maiakovski însuși era un fel de soare în jurul căruia se roteau sateliții.

L-am întîlnit și la Moscova — în 1918, 1920, și la Berlin în 1922, și la Paris, apoi din nou la Moscova și iarăși la Paris (ultima oară ne-am văzut în primăvara lui 1929, cu un an înaintea morții sale). Uneori, întîlnirile noastre erau fugare, alteori pline de miez. Aș vrea să arăt aici cum îl văd eu pe Maiakovski. Știu că istorisirea mea va fi unilaterală, subiectivă, dar pot fi oare altminteri mărturiile unui contemporan ? Din numeroase relatări, diferite, uneori contradictorii, poți reconstitui mai ușor imaginea unui om. Nenorocirea este că Maiakovski, care a fost un înflăcărat distrugător de mituri, s-a transformat el însuși cu o repeziciune neobișnuită într-un erou mitic. S-ar zice că nu s-ar fi cuvenit să fie așa cum era în realitate. Există amintiri ale martorilor oculari care au reținut cîteva glume crude. Există pagini în manualele de școală. Există, în sfîrșit, statuia. Adolescentul învață pe de rost fragmente din poemul „E bine !" Gospodina întreabă îngrijorată în troleibuz : „Coborîți la stația Maiakovski ?" În asemenea condiții e greu să vorbești despre om...

Pînă pe la 1935 Maiakovski provocase dispute aprinse. În timpul Primului Congres al scriitorilor sovietici, cînd cineva îi rostea numele, unii aplaudau cu înflăcărare, alții păstrau tăcere. Pe vremea aceea scrisesem în ziarul „Izvestia" : „N-am aplaudat pentru că cineva dintre noi ar dori să-l canonizeze pe Maiakovski, am aplaudat pentru că numele lui Maiakovski înseamnă pentru noi renunțarea la orice fel de canoane literare". Nici în ruptul capului nu mi-aș fi putut imagina că un an mai tîrziu Maiakovski va fi într-adevăr canonizat. N-am fost la înmormîntarea lui. Prietenii mi-au povestit că sicriul fusese mult prea scurt. Am impresia că mult prea

scurtă şi mai ales mult prea îngustă s-a dovedit a fi gloria postumă a lui Maiakovski.

Aş vrea să încep prin a povesti despre el ca personalitate. Maiakovski nu fusese cîtuşi de puţin un „monolit", era o personalitate mare, complexă, înzestrată cu o voinţă uriaşă şi stăpînită de un mănunchi de sentimente, uneori contradictorii.

„Morţii rămîn tineri", acesta este titlul pe care l-a dat Anna Seghers unui roman al său. Aproape totdeauna impresiile mai tîrzii le estompează pe cele timpurii. Am încercat să povestesc în această carte despre tînărul A. N. Tolstoi, unul dintre primii scriitori pe care i-am cunoscut. Dar adesea, gîndindu-mă la el, mi-l închipui ca un om corpolent, scriitor de prestigiu, cu rîsul lui sonor şi cu privirea obosită, adică aşa cum l-am văzut în ultimii ani. Privesc o fotografie în care, alături de Maiakovski, se află A. A. Fadeev, tînăr, visător, cu ochii blînzi. Mi-e foarte greu să mi-l amintesc pe Alexandr Alexandrovici cu acest chip: de obicei mi-apar nişte ochi hotărîţi, uneori reci... Pe cînd Maiakovski stăruie în amintirea mea mereu tînăr.

Pînă la sfîrşitul vieţii păstrase unele trăsături, mai bine zis unele deprinderi din prima tinereţe. Criticilor nu le place să insiste asupra aşa-numitei „perioade futuriste" a lui Maiakovski, deşi, fără primele sale poezii, nu-i putem înţelege nici poemele. Dar în momentul de faţă eu nu mă refer la poezii, ci vorbesc despre om. Bineînţeles, Maiakovski a renunţat repede nu numai la bluza galbenă, dar şi la lozincile manifestelor futuriste

de mai înainte. Totuşi în personalitatea lui, în maniera sa de a se comporta, în glumele pe care le făcea, în răspunsurile ce le dădea la întrebările care i se puneau, dăinuia acelaşi spirit care îi dictase volumul „O palmă la adresa gustului public".

Mi-amintesc de „Cafeneaua poeţilor" în iarna 1917—1918. Era situată în ulicioara Nastasinski. Localul era foarte pitoresc. Pe pereţi vizitatorii puteau admira nişte picturi ciudate şi nişte inscripţii nu mai puţin ciudate. „Îmi place să privesc cum mor copiii", acest vers dintr-o poezie de tinerete a lui Maiakovski, scrisă înainte de Revoluţie, figura pe perete pentru a lăsa clienţii înmărmuriţi. „Cafeneaua poeţilor" n-avea nimic comun cu „Rotonde": aici, nimeni nu discuta despre artă, nu erau dispute, frămîntări. Aici existau actori şi spectatori. Cafeneaua era frecventată de „burghezii ce mai scăpaseră cu viaţă" după expresia vremii, adică de speculanţi, literaţi, filistini în căutare de distracţie. E greu de presupus că Maiakovski îi putea amuza: deşi multe lucruri în poezia lui le rămîneau neclare, ei simţeau că există o legătură strînsă între aceste versuri ciudate şi matrozii care se plimbă pe strada Tverskaia: toţi înţelegeau cîntecelul compus de Maiakovski despre burghezul care mănîncă ananas, aşteptîndu-şi sfîrşitul. În ulicioara Nastasinski nu se vindeau ananaşi, dar bucata vulgară de carne de porc li se oprea multora în gît. Alte lucruri distrau clienţii: de pildă, pe estradă urca David Burliuk, violent pudrat, cu un lornion în mînă şi declama: „Îmi place bărbatul

gravid..." Şi Golţşmidt putea să amuze publicul; pe afişe, în dreptul lui, scria „futuristul vieţii". El nu era autor de versuri, doar îşi vopsea într-un blond-auriu două bucle de păr şi se distingea printr-o forţă neobişnuită, rupea scînduri şi dădea afară din cafenea scandalagiii. Într-o bună zi, acest „futurist al vieţii", luă hotărîrea să-şi aşeze un monument în Piaţa Teatrului. Statuia era de ghips, nu prea mare, şi de loc futuristă: ea-l înfăţişa pe Golţşmidt în pielea goală. Trecătorii îşi exprimau indignarea, dar nimeni nu îndrăznea să atenteze împotriva acestui monument misterios. În cele din urmă, statuia fu dărîmată.

Toate aceste amintiri aparţin unui trecut atît de îndepărtat! Cu doi ani în urmă au venit la Moscova doi turişti americani: David Burliuk cu soţia. În America Burliuk desenează, cîştigă destul de bine, e un domn respectabil, cu o înfăţişare venerabilă. Nu mai există nici lornion, nici „bărbatul gravid". Iar futurismul îmi apare astăzi mai străvechi decît Grecia antică. Dar pentru Maiakovski, care a murit de timpuriu, el era dacă nu viu, cel puţin apropiat de sufletul lui.

Frecventam şi eu, destul de des, „Cafeneaua poeţilor"; o dată am şi citit nişte versuri acolo, drept care am primit de la Golţşmidt onorariul care mi se cuvenea.

Într-o seară, veni şi A. V. Lunacearski la „Cafeneaua poeţilor". Se aşeză modest la o măsuţă din fund şi ascultă. Maiakovski îi propuse să ia cuvîntul. Anatoli Vasilievici refuză. Maiakovski insistă: „Repetaţi, vă rog, ceea ce mi-aţi spus despre versurile mele..." Lunacearski fu nevoit să ia cuvîntul. El vorbi despre talentul lui Maiakovski, dar critică futurismul şi spuse că lauda de sine nu i se pare necesară. Drept răspuns, Maiakovski declară că în curînd i se va ridica un monument, chiar pe locul acesta, unde se află „Cafeneaua poeţilor"... Vladimir Vladimirovici greşise doar cu cîteva sute de metri. Monumentul lui este într-adevăr nu departe de ulicioara Nastasinski.

Lipsă de modestie? Înfumurare? Asemenea întrebări şi-au pus adesea mulţi dintre contemporanii lui Maiakovski. Bunăoară, el şi-a sărbătorit jubileul de 12 ani de activitate poetică. Nu o dată a declarat că este cel mai mare poet. Cerea recunoaşterea meritelor sale din timpul vieţii, ceea ce era în spiritul epocii, al sfărîmării „idolilor", de care se plîngea Balmont, al dorinţei de a atrage cu orice preţ atenţia asupra artei.

„Îmi place să privesc cum mor copiii..." Dar Maiakovski nu putea să vadă un cal pe care-l bătea stăpînul! Într-o zi, pe cînd ne aflam la cafenea, o cunoştinţă de-a mea se tăie la un deget — Vladimir Vladimirovici întoarse capul. Înfumurare? Da, desigur, Maiakovski răspundea cu brutalitate la observaţiile critice, îşi jignea adversarii literari. Mi-amintesc următorul dialog: un bileţel pe care scria „Versurile dumitale nu încălzesc, nu te fac să te frămînţi, nu contaminează". Răspunsul: „Nu sînt nici sobă, nici mare, nici ciumă". Pe volumele sale el dădea

cititorilor autografe de acest fel: „Pentru uz intern". Toate acestea sînt binecunoscute. Mai puţin cunoscute sînt altele.

Mi-amintesc de o seară închinată lui Maiakovski la Cafeneaua „Voltaire". A asistat şi L. N. Seifullina. Era în primăvara anului 1927. Cineva din sală strigă: „Acum, recitaţi-ne din versurile dumneavoastră de altădată!" Ca întotdeauna, Maiakovski ieşi din încurcătură printr-o glumă. După ce festivitatea luă sfîrşit, ne duserăm cu toţii la o cafenea de noapte lîngă bulevardul Saint Michel: Maiakovski, L. N. Seifullina, E. I. Triolet şi alţii. Cînta muzica. Unii dansau, Vladimir Vladimirovici mai glumea, imitîndu-l pe poetul Gheorghi Ivanov, care asistase seara la festivalul de poezie, pentru ca apoi să tacă îndelung, privind posomorît în jurul lui, ca un leu în cuşcă. Ne înţeleserăm că a doua zi de dimineaţă am să trec pe la el, cu cît mai devreme cu atît mai bine. În odăiţa minusculă de la hotelul „Histria", unde trăgea de obicei, văzui că patul rămăsese nedesfăcut. Maiakovski nu se culcase. Mă întîmpină cu privirea posomorîtă şi, fără să-mi răspundă la salut, mă întrebă de-ndată: „Şi dumneata eşti de părere că altădată scriam mai bine?" Niciodată nu fusese un înfumurat; pe oameni îi inducea în eroare poza arborată o dată pentru totdeauna. Am impresia că această poză era mai curînd dictată de raţiune decît de caracter. Din fire Maiakovski era înclinat către romantism, dar se ruşina de aceasta şi avea obiceiul să se întrerupă spunînd: „Cine n-a filozofat pe malul mării?" (după meditaţii amare

asupra propriei sale vieţi), adăugînd de-ndată ironic: „apa". În articolul său „Cum se scriu versurile", totul este logic şi simplu; în realitate, Maiakovski cunoştea bine toate frămîntările inevitabil legate de actul creaţiei. A povestit în amănunt cum se „aproviziona" cu rime. Mai avea şi alte „aprovizionări" despre care nu-i plăcea să vorbească, chinurile sale sufleteşti. În versurile scrise înainte de moarte, Maiakovski spusese „barca iubirii s-a sfărîmat de viaţa cotidiană"; era un tribut plătit acelui romantism de care-şi bătuse joc de atîtea ori; de fapt, însă, viaţa lui se sfărîmase de poezie. Adresîndu-se urmaşilor săi, el le-a spus ceea ce n-a dorit să spună contemporanilor săi: „Dar mă-nfrînam, călcînd pe gîtul propriului cîntec".

Părea un om excepţional de puternic, de sănătos, de optimist. Dar uneori era insuportabil de posomorît; se deosebea printr-o ipohondrie bolnăvicioasă; purta în buzunarul hainei o savonieră şi dacă i se întîmpla să dea mîna cu un om care din cine ştie ce motive îi provoca repulsie fizică, se retrăgea de îndată şi se spăla cu grijă pe mîini. În cafenelele pariziene, bea cafeaua fierbinte cu paiul care se servea pentru băuturile reci de la gheaţă, ca să nu atingă cu buzele marginea paharului. Îşi bătea joc de superstiţii, dar îi plăcea să ghicească, adora jocurile de noroc — pajura sau rişca, cu soţ ori fără. În cafenelele pariziene se găseau rulete automate pontînd o monedă de cinci *sous* pentru culorile roşu, verde sau galben; în caz de cîştig, primeai o fisă cu care puteai achita costul unei ceşti de

cafea sau al unui pahar de bere. Maiakovski stătea ore în şir lîngă asemenea automate. Plecînd, lăsa Elzei Iurevna sute de fise ; de fise n-avea nevoie, vroia însă să ghicească ce culoare are să iasă. Şi în încărcătorul revolverului cu care s-a sinucis lăsase un glonte : pajura sau rişca...

Cînd vorbea cu femeile, vocea lui Vladimir Vladimirovici se schimba : din tăioasă, stridentă, cum era de obicei, devenea blîndă. Citii în cartea lui Viktor Şklovski următoarele : „Vladimir Vladimirovici plecase în străinătate. Acolo era o femeie, putea fi iubire. Mi s-a povestit că semănau atît de mult unul cu altul, erau atît de potriviţi, încît în cafenele oamenii zîmbeau cu mulţumire cînd îi priveau..." De curînd a fost publicată poezia pe care Maiakovski o adresase Tatianei Iakovleva, femeia despre care vorbeşte Şklovski. Iar eu păstrez manuscrisul piesei „Ploşniţa", dăruit de Maiakovski Tatei (T. A. Iakovleva) pe care aceasta îl aruncase ca nefiindu-i necesar. Nu, femeia aceasta nu semăna cu Maiakovski, deşi era, ca şi el, înaltă şi frumoasă. Nu vreau să povestesc lucruri pe care Maiakovski le numea pe bună dreptate „bîrfeli" ; şi dacă am amintit de acest episod (care-i departe de a fi cel mai însemnat în viaţa poetului), am făcut-o numai ca să arăt încă o dată cît de puţin semăna Maiakovski cel viu cu statuia sa de bronz sau cu voinicul din poveste Vladimir cel Mîndru ca Soarele.

La vîrsta de 18 ani, Maiakovski se înscrisese la o şcoală de arte plastice : voia să devină pictor. Păstrase o viziune plastică asupra lumii şi în poezia sa : imaginile sale nu sînt de domeniul fanteziei, ele sînt văzute. Îi plăcea pictura şi o simţea, îi plăcea şi societatea pictorilor. Lumea mai curînd o vedea decît o auzea. (Spunea în glumă că un elefant îl călcase pe ureche.)

Amintisem înainte despre seara aceea în familia Ţetlinilor cînd Maiakovski îşi recitase poemul „Omul". Veaceslav Ivanov dădea din cînd în cînd binevoitor din cap. Balmont se plictisea evident. Ca de obicei, Baltruşaitis era impenetrabil. Marina Ţvetaeva zîmbea, iar Pasternak îl privea pe Vladimir Vladimirovici cu ochi de îndrăgostit. Andrei Belîi nu-l asculta pur şi simplu, ci-i sorbea frenetic fiecare cuvînt, şi cînd Maiakovski termină de recitat, sări atît de emoţionat, încît abia putu îngăima cîteva fraze. Entuziasmul lui îl împărtăşeau aproape toţi cei de faţă. Dar pe Maiakovski îl supără o frază rece, politicoasă, rostită de cineva. Aşa se întîmpla totdeauna cu el, părea să nu observe laurii, căuta spinii. În versurile lui se desfăşoară lupte neîncetate cu adversarii reali şi imaginari ai poeziei noi. Ce se ascundea sub aceste învinuiri ? Poate o dispută cu sine însuşi ?

Am avut prilejul să citesc unele articole despre Maiakovski, apărute în străinătate, ale căror autori încearcă să demonstreze că revoluţia a dus la pierzanie talentul poetului. E greu de imaginat o aberaţie mai mare : fără revoluţie n-ar fi existat Maiakovski. În 1918 el m-a poreclit pe bună dreptate „un intelectual speriat" ; mi-au trebuit doi ani ca să înţeleg cele ce se petreceau.

Pe cînd Maiakovski a înțeles revoluția de îndată și a trecut de partea ei. Nu-l entuziasma numai procesul de construire a societății socialiste, se identificase pe de-a întregul cu ea. Nu căuta să se adapteze la condiții, iar cînd unii încercau să-l domesticească, el răspundea violent: „Cu fața spre sat" — ni-i sarcină concretă, poeți, luați guslele-n mînă! Și una mi-e fața, o știți doar și voi, și fața mea nu-i giruetă... Ideea în apă n-o poți dilua, apoasă ar fi și te-ncurcă; poetul nu poate fi sterp de idei; ce-oi fi — papagal, ori vreo curcă?" Maiakovski n-a avut niciodată vreun conflict cu revoluția; e o scorneală a unor oameni care nu resping nici un mijloc în lupta împotriva comunismului. Drama lui Maiakovski nu s-a născut din conflictul dintre revoluție și poezie, ci din atitudinea „Lef"-ului față de artă: „Cîrtească poeții bale-mproșcînd, limbi-șerpi ascuțind tot mai tare! Dosind al meu suflet, eu strig despre lucruri în socialism necesare". (În momentul publicării, ziarul schimbase cîteva cuvinte și pusese „fără să înjosesc sufletul", în loc de „dosind al meu suflet". Maiakovski a reconstituit textul inițial care explica fapta lui de eroism ca poet și ca om.)

Lui Maiakovski îi era drag Léger; era ceva comun în felul lor de a înțelege rolul artei în societatea contemporană. Léger era pasionat de mașini, de urbanism, dorea să introducă arta în viața cotidiană și nu călca prin muzee. Pînzele pe care le-a creat și pictura sa decorativă, — cred, reușită, — nu subminează în nici un fel dragostea noastră pentru Van Gogh sau Picasso,

și sînt totodată incontestabil legate de vremea nouă. De-a lungul anilor, Maiakovski luptase împotriva poeziei nu numai prin manifeste sau articole, el vroise să distrugă versurile tot prin versuri. „Lef"-ul publicase actul de condamnare la moarte a artei — a „așa-numiților poeți", a „așa-zișilor pictori", a „așa-zișilor regizori". În locul picturii de șevalet, pictorilor li se recomanda să se ocupe de estetica mașinilor, de textile, de ustensile; regizorilor, să organizeze serbări populare, manifestații și să renunțe la rampă; poeților, să părăsească lirica, să scrie pentru gazete, să compună texte pentru afișe, pentru reclame.

Dar s-a dovedit că nu-i un lucru atît de simplu să renunți la poezie. Maiakovski era un om puternic și curajos. Totuși, uneori renunța și el la programul pe care și-l propusese. În 1923, cînd „Lef"-ul mai repudia încă lirica, Maiakovski a scris poemul „Despre aceasta". Poemul nu a fost înțeles nici măcar de oamenii apropiați lui Maiakovski, — el a fost criticat și de aliații, și de adversarii săi literari; și totuși, poemul a îmbogățit poezia rusă.

Cu vremea, atitudinea de negare a artei din trecut slăbise la Maiakovski. La sfîrșitul anului 1928, „Novîi Lef" anunța că Maiakovski declarase în mod public: „L-am amnistiat pe Rembrandt". Vreau să mai amintesc încă o dată că poetul a murit tînăr. A trăit, a gîndit, a simțit și a scris fără să se ghideze după un plan, căci era în primul rînd poet. Țin minte cu cîtă admirație vorbea despre frumusețea nouă, industrială

a Americii în anii aceia îndepărtaţi cînd electrificarea ţării noastre era numai un proiect, cînd Piaţa Teatrului întunecată, troienită de zăpadă, era luminată de nişte becuri chioare — „Copii, flori ale vieţii“. L-am întîlnit după ce s-a întors din America. Da, într-adevăr, podul Brooklyn e frumos, da, într-adevăr, acolo sînt multe maşini, dar cîtă sălbăticie, cîtă neomenie e acolo ! Înjura, îmi povestea cît se bucurase văzînd grădiniţele minuscule din Normandia. Programul „Lef“-ului prevedea şi negarea Parisului, unde fiecare casă este o frîntură din vremurile de odinioară, şi proslăvirea Americii, literalmente nouă, industrializată. Dar Maiakovski blestema America şi, fără teamă de a fi sentimental, făcea declaraţii de dragoste Parisului. De unde această contradicţie ? „Lef“-ul a fost o revistă care a durat cîţiva ani, iar Maiakovski a fost un mare poet. În versurile sale declarative îşi bătea joc de admiratorii lui Puşkin, de vizitatorii Luvrului, dar în realitate admira şi strofele din „Evgheni Oneghin“ şi vechea pictură.

A înţeles de îndată că Revoluţia din Octombrie a schimbat mersul istoriei, dar amănuntele viitorului le vedea în chip convenţional, nu ca într-un tablou, ci ca într-un afiş. E greu să ne ispitească astăzi idila igienică din ultimul act al „Ploşniţei“. Arta trecutului îi părea lui Maiakovski nu într-atît străină, cît mai ales condamnată la moarte. El era un iconoclast prin legămînt, prin actele sale de curaj. Lupta nu numai împotriva unuia sau altuia dintre critici, nu numai împotriva autorilor de romanţe sentimentale,

dar şi împotriva lui însuşi. Scrisese cîndva : „Vreau să fiu înţeles de patria mea, iar de n-o fi, în lupta-mi pieptişă, voi trece pe lîngă pămîntul natal, cum trece o ploaie piezişă“. Apoi a şters aceste rînduri, găsindu-le exagerat de sentimentale. Dar ţara natală l-a înţeles, a înţeles chiar şi versurile admirabile pe care el le-a aruncat...

Mi-l amintesc în toamna lui 1928, petrecuse atunci mai bine de o lună la Paris. Ne întîlneam adesea. Îl văd posomorît în micul bar „Coupole“. Comanda whisky „White Horse“, dar bea puţin, în schimb compusese un cîntecel : „«White Horse», e un cal năzdrăvan, bălan la coamă, şi-n coadă bălan“. Într-o zi, îmi spuse : „Crezi că e uşor ? Aş fi putut scrie versuri mai bune decît toţi ceilalţi“... A fost devotat pînă la capăt ideii ce-l însufleţea.

S-a discutat mult asupra motivelor care l-au împins la sinucidere : unii invocau insuccesul pe care l-a avut expoziţia operelor sale literare, alţii, atacurile Rapp-ului, alţii — motive de ordin sentimental. Mie nu-mi plac presupunerile : nu mă pot apropia de viaţa unui om pe care l-am cunoscut, aşa cum abordezi planul unui roman... Vreau să spun un singur lucru : oamenii uită adeseori că poeţii dispun de o sensibilitate exacerbată, de aceea şi sînt poeţi. Vladimir Vladimirovici spusese despre el însuşi că este un „taur“ ba chiar un „tăuroi“, versurile şi le numise „hipopotami“, la o şedinţă declarase că are „piele de elefant“ pe care nu o poate străbate nici un glonte. În realitate însă, el trăia

fără a avea măcar pielea obişnuită pe care o are fiecare om.

Legendele creştine ne spun că un păgîn devenit apostol s-a apucat să distrugă statuile zeilor şi zeiţelor. Statuile erau desăvîrşite, dar apostolul reuşi să biruie sentimentul frumosului din sufletul său. Maiakovski n-a combătut numai frumosul din trecut, dar şi pe sine însuşi. În aceasta constă măreţia faptei sale de eroism, aici se află şi cheia tragediei sale.

La Petersburg existase un literat, Andrei Levinson, socotit un cunoscător în probleme de coregrafie. El publicase în 1918 în revista „Jizn iskusstva" un pamflet la adresa lui Maiakovski. I-au răspuns la momentul respectiv şi mulţi pictori, şi A. V. Lunacearski. Apoi Andrei Levinson a plecat la Paris. Cînd s-a răspîndit vestea morţii tragice a lui Maiakovski, el a publicat în ziarul „Les Nouvelles Littéraires" o notiţă odioasă prin caracterul ei calomnios. Împreună cu cîţiva scriitori francezi, am adresat o scrisoare respectivului ziar, exprimîndu-ne indignarea. Scrisoarea era semnată de toţi scriitorii cei mai respectabili ai Franţei, indiferent de convingerile pe care aceştia le profesau. Nu-mi amintesc să fi rămas vreunul care să fi refuzat semnătura. Am dus scrisoarea directorului ziarului, Maurice Martin du Gard. (Un literat mediocru, care nu semăna cîtuşi de puţin cu marele scriitor Roger Martin du Gard.) Directorul parcurse calm scrisoarea deosebit de vehementă, apoi rosti : „Vă rog să faceţi o mică modificare". Îi răspunsei că textul nu poate fi atenuat. „Nici nu vă cer acest lucru.

Dar poate că vreţi să adăugaţi în fraza „...sîntem indignaţi că un ziar de literatură" cîteva cuvinte : „cel mai de seamă ziar de literatură". Directorul era de acord să primească o palmă, dar dorea să se menţioneze că obrazul pe care aplicam această palmă era mare. Desigur că Maiakovski ar fi făcut din asta o poezie grozavă...

Este neobişnuită soarta lui Maiakovski în lumea largă. Recent de tot, mi-au vorbit despre el scriitori din Africa Neagră. Versul lui Maiakovski a ajuns şi acolo. Poezia lui face înconjurul lumii. Fireşte, versurile prezintă dificultăţi la traducere şi, de altfel, sub multe aspecte, forma pe care Maiakovski o socotea ca aparţinînd viitorului, a devenit o formă a trecutului. Dar ca om şi ca poet, el rămîne în continuare tînăr. Nici Aragon, nici Pablo Neruda, nici Eluard, nici Tuvim, nici Nezval n-au scris vreodată „à la Maiakovski", dar cu toţii îi datorează mult lui Maiakovski ; nu forme noi de prozodie au învăţat ei de la el, ci curajul alegerii.

Trebuie să ştii deosebi contemporaneitatea de actualitate, spiritul inovator de cutare sau cutare noutăţi, care peste un sfert de veac par demodate. Acum cîteva luni un poet mi-a spus că după rimele complicate ale lui Maiakovski nu se mai pot folosi rime verbale. E, desigur, o afirmaţie naivă. Se poate scrie în continuare şi cu rime verbale, după cum se poate scrie renunţînd cu totul la rime. În anul 1940, nouă zecimi din poeţii debutanţi scriau versuri „în scăriţă".

Astăzi există alte modele care se imită, moda se schimbă. Maiakovski a fost atacat invocîndu-se numele lui Puşkin, al lui Nekrasov, al lui Blok. Este oare cazul să-i atacăm pe tinerii poeţi în numele lui Maiakovski ?

Spusesem mai înainte că Maiakovski m-ar fi putut ajuta să mă lămuresc în multe privinţe. Mi-amintesc de o discuţie pe care am avut-o cu el într-o noapte din februarie sau martie 1918. Ieşisem împreună din „Cafeneaua poeţilor". Maiakovski mă întreba despre Paris, despre Picasso, despre Apollinaire. Apoi îmi mărturisi că-i plăcuseră versurile mele despre moartea lui Pugaciov. „Dumneata ar trebui să te bucuri, nu să te vaiţi... Nu e bine !" Am convenit cu uşurinţă : „Sigur, nu e bine !" Din punct de vedere politic, dreptatea era de partea lui şi am înţeles-o curînd după aceea. Dar noi doi am gîndit şi am simţit totdeauna în chip diferit. În 1922 îmi spusese că „Jurenito" i-a plăcut : „Ai înţeles multe lucruri mai bine decît alţii". Rîsei : „După părerea mea, nici astăzi încă nu înţeleg nimic..." Ne întîlneam adesea, dar nu ne-am întîlnit niciodată spiritualiceşte.

Mă gîndeam şi mă gîndesc mereu la Maiakovski ; uneori discut cu el în contradictoriu, dar totdeauna îi admir eroismul poetic. Statuia nu o bag în seamă, statuia stă la locul ei. Pe cînd Maiakovski e prezent mereu, el cutreieră şi prin noile cartiere ale Moscovei, şi prin bătrînul Paris, peste toată planeta noastră ; umblă ducînd cu el nu rime noi, ci idei şi sentimente noi...

6

CURÎND după sosirea mea la Moscova îl întîlnii pe B. L. Pasternak care mă invită la el acasă (pe atunci locuia în apropierea bulevardului Precistenski). În agenda mea există o însemnare scurtă : „Pasternak. Versuri. Ciudăţenie. Scară".

Iată şi o altă agendă în care figurează o însemnare datînd din 5 iulie 1941. După cuvintele „se spune că nemţii au trecut Berezina" şi înainte de însemnarea „ora cinci Lozovski" văd notat : „Pasternak. Nebunie."

1917—1941... În decurs de 24 de ani l-am întîlnit pe Pasternak, uneori sporadic, alteori aproape zilnic. S-ar părea că e un răstimp suficient pentru a cunoaşte chiar un om foarte complex. Dar adeseori, Boris Leonidovici mi se părea tot atît de enigmatic, ca şi la prima noastră întîlnire. În felul acesta se şi explică însemnarea mea din 1941. L-am iubit, am iubit şi iubesc poezia lui ; dintre toţi poeţii pe care i-am întîlnit era cel mai gîngav, cel mai apropiat de stihia muzicii, cel mai atrăgător şi cel mai greu de suportat. Voi încerca să-l descriu aşa cum l-am văzut şi l-am înţeles. Va fi mai ales acel Pasternak din anii 1917—1924, ani în care stătusem mult de vorbă, întreţinusem corespondenţă. Ne întîlnisem destul de des şi în 1926, 1932, 1934 la Moscova, în 1935 la Paris, apoi din nou la Moscova în ajunul războiului, în primele lui săptămîni. Nu ne-am certat, ne-am

despărţit, nu ştiu cum, fără cuvinte ; întîlnindu-ne întîmplător, ne strîngeam mîna, spuneam că trebuie neapărat să ne revedem şi ne despărţeam pînă la o nouă întîlnire întîmplătoare. Bineînţeles nu-mi fac iluzia că voi putea înfăţişa pe de-a întregul personalitatea lui Pasternak, fie şi numai în anii tinereţii. Multe lucruri din firea lui mi-au rămas neînţelese, multe nici nu le cunoşteam. Ceea ce voi căuta să fac nu va fi nici icoană, nici caricatură, ci o încercare de portret.

Să încep cu începutul. Cînd l-am cunoscut, avea 27 de ani. Era în vara acelui an cînd, după spusele lui Pasternak însuşi „cureaua ne-o strîngeam mereu, mai îndîrjiţi luptînd, şi nimănui, că ne e greu, nici nu-i trecea prin gînd. Şi nimenea nu descifra minunea-n clipa ce-o trăia." Eu eram dezorientat şi posomorît, Pasternak vesel şi entuziast. Anul acela rămăsese pentru el de neuitat : „...că-n colb se îngroşa pămîntul, cum iarna sub nămeţi, ci ronţăia seminţe vîntul, cojind pe sub scaieţi ; că mă purta ca pe un orb pe drumuri, în necaz, să te cerşesc sub orice sorb, sub fiece zăplaz". În anul acela Pasternak încercase un sentiment profund, din care a izvorît cartea sa „Sora mea viaţa". Iată cum am notat prima noastră întîlnire : „Începu să-mi citească versurile sale. Nu ştiu ce m-a uimit mai mult : versurile lui, chipul, glasul sau ceea ce spunea. Plecai plin de sunete, cu durere de cap. Jos, uşa imobilului era închisă, între timp se făcuse ora două după miezul nopţii. Îl căutai pe portar, dar nu-l găsii. Mă întorsei înapoi, dar

nu reuşii să regăsesc apartamentul unde locuia Pasternak. Era o casă cu coridoare, treceri şi mezanine. Înţelegînd că nu voi reuşi să mă descurc pînă dimineaţa, mă aşezai supus pe o treaptă. Era o scară de tuci, iar la picioarele mele se întindea noaptea neagră. Pe neaşteptate, se deschise o uşă şi îl zării pe Pasternak. N-avea chef de somn şi ieşise să se plimbe. Şezusem vreo oră lîngă apartamentul unde locuia el. Pasternak nu se miră cîtuşi de puţin văzîndu-mă : nici eu nu mă mirai."

Boris Leonidovici vorbea adesea în exclamaţii. Are o poezie „Uralul întîia oară", care seamănă cu un muget plin de admiraţie. Vigoarea poeziei lui din anii de tinereţe rezidă în această senzaţie a vieţii văzute pentru întîia oară. Pe vremea aceea nu avea cîtuşi de puţin reputaţia unui sihastru, se întîlnea bucuros cu oamenii, era vesel, şi versurile din anii aceia sînt pline de voioşie. Îl socoteam un om fericit nu numai pentru că avea un mare talent poetic, dar şi pentru că ştia să plăsmuiască din amănunte cotidiene o poezie înălţătoare. Pe vremea aceea ne săturasem cu toţii de cuvintele mult prea mari de care făcuseră abuz simboliştii : „veşnicie", „infinit", „nemărginire", „efemer", „trecător", „fruntarii", „soroc", „fatum". Pasternak scria : „Marele zeu al iubirii, marele zeu al amănuntului". Pe femeia iubită o caracterizase astfel : „Nu e păcat s-o spun că n-ai fost o vestală, tu ai intrat cu scaunu-n odaie, şi viaţa mea, luînd-o de pe raft, de praf ai şters-o".

Nu întîmplător își intitulase volumul „Sora mea viața". Spre deosebire nu numai de poeții mai vîrstnici, de simboliști, dar și de majoritatea celor de o vîrstă cu el, el trăia în bună înțelegere cu viața. Realismul versurilor sale nu este legat de nici o platformă literară (Pasternak a spus de multe ori că nu înțelege diferitele curente și școli literare), ci dictat de firea poetului. În 1922 poetul scrisese: „Lumea vie, reală, este unica plăsmuire reușită a fanteziei și va rămîne pentru eternitate reușită. Ea durează în fiecare clipă. Este reală, profundă, atrăgătoare. Nu urmează a doua zi o decepție. Ea slujește poetului ca exemplu într-o măsură mai mare decît ca natură și model."

De curînd, un tînăr îmi spusese că, probabil, Pasternak a fost un om ursuz, însingurat și profund nefericit. Dar în 1921 scrisesem despre Pasternak: „E viu, sănătos, și contemporan. N-are nimic comun cu toamna, cu apusul și cu alte lucruri drăgălașe, dar neliniștitoare." Un an mai tîrziu, Șklovski, care-l întîlnise la Berlin, scria: „Un om fericit. Nu va ajunge niciodată un înrăit. Viața trebuie să și-o trăiască iubit, răsfățat și mare."

În 1923, Maiakovski și O. Brik formulaseră în felul următor (în jargonul epocii) căutările oamenilor de artă: „Maiakovski. Experiența ritmului polifonic într-un poem de largă respirație socială." „Pasternak. Aplicarea sintaxei dinamice la scopuri revoluționare."

Toate aceste lucruri ar putea să-i mire pe cititorii străini care au aflat despre existența lui Pasternak abia în 1958. Ei s-au ales cu impresia unui om nefericit, care a pornit la duel cu un stat întreg. În realitate, Pasternak era fericit și trăia în afara societății, nu pentru că aceasta nu i s-ar fi potrivit, ci pentru că, fiind sociabil, chiar vesel în relațiile cu ceilalți, nu cunoștea decît un singur interlocutor: pe sine însuși.

La sfîrșitul lui 1918, scria versuri pline de admirație la adresa Kremlinului, adică a Statului Sovietic: „Gonește, redutabil, drept înainte, spre anul 1919... Dincolo de avalanșa furtunilor prevăd că acest an, ce încă n-a venit, mă va educa din nou pe mine, cel vlăguit." (Pasternak nu înțelegea încă pe atunci că nimeni pe lumea asta nu se va apuca în mod serios să-l „educe din nou".) Mai tîrziu, în 1930, după sinuciderea lui Maiakovski, el scrisese: „Statul nostru, statul nostru care se avîntă spre veacuri și este pentru totdeauna acceptat de ele, statul nostru, cum altul n-a mai fost, cum nu mai poate fi". El arăta legătura indisolubilă dintre acest stat și Maiakovski. Scrisese versuri pline de entuziasm despre același stat „care se avînta spre veacuri" și în 1944. Dar admirația lui era ca a unui observator dinafară. Orice poet, chiar cel mai mare, are nu numai un tavan deasupra lui, dar și ziduri care-l înconjoară. Societatea era în afara zidurilor acelei lumi în care trăia Pasternak.

Șklovski greșise într-o singură privință cînd scrisese: „Acest om mare și fericit, stînd printre oamenii în paltoane, care înfulecau sandvișuri la tejgheaua «Casei Presei», simțea cum bate

vîntul istoriei". Pasternak simţea natura, dragostea, îi simţea pe Goethe, pe Shakespeare, simţea muzica, vechea filozofie germană, pictura venețiană, se cunoştea bine pe sine însuşi, uneori pe unii oameni apropiaţi lui, dar în nici un caz istoria. El auzea sunete pe care alţii nu le puteau recepta, auzea cum bate inima şi cum creşte iarba, dar pasul veacului, pînă la urmă tot nu l-a auzit.

Cuvîntul „egocentrism" i-a fost aplicat atît de des, încît şi-a pierdut semnificaţia, pe de altă parte are un caracter peiorativ, totuşi nu găsesc alt termen. Boris Leonidovici nu trăia pentru el, niciodată n-a fost un egoist, dar trăia în el, şi prin el. Mi-amintesc de întîlnirile noastre de altădată, eram ca două trenuri care goneau fiecare pe drumul său. Ştiam că Pasternak mă ascultă, dar nu mă aude. El nu se putea desprinde din gîndurile sale, din sentimentele sale, din asociaţiile sale. Discuţiile pe care le aveam cu el, chiar cele intime, erau ca două monoloage.

Îmi amintesc un episod amuzant. În vara anului 1935 Pasternak venise la Paris, la Congresul pentru apărarea culturii. Grupul scriitorilor sovietici sosi mai devreme, iar mai tîrziu veniră, în completare, Pasternak şi Babel. Pasternak spunea supărat că nu vroia să vină, că nu ştie să ţină discursuri. În scurta cuvîntare pe care o rosti spuse că n-are rost să căutăm poezia în cer, că trebuie să privim în jos, căci poezia trăieşte în iarbă. Poate că aceste cuvinte sau chiar mai curînd toată înfăţişarea lui Pasternak impresionară asistenţa care-l ovaţionă. Cîteva zile mai

tîrziu îmi mărturisi că ar dori să se întîlnească cu cîţiva scriitori francezi. Hotărîrăm să organizăm un dejun. Soţia mea îi telefonă lui Boris Leonidovici, spunîndu-i să vină la cutare restaurant la ora unu. El se înfurie: „De ce aşa devreme? Mai bine la ora trei!" Soţia mea îi explică: la Paris, toată lumea ia prînzul între 12 şi 2, iar cina între 7 şi 9, la ora trei toate restaurantele sînt închise. Atunci Boris Leonidovici declară: „Nu, la ora unu nu mi-e foame..."

Concentrarea asupra propriei sale persoane (care s-a accentuat o dată cu trecerea anilor) nu l-a împiedicat, nu l-a putut împiedica pe Pasternak să devină un mare poet. Spunem adeseori, mai mult din obişnuinţă, că scriitorul trebuie să posede darul observaţiei. În jurnalul intim al lui Afinoghenov, recent publicat, există o însemnare interesantă: „Dacă arta scriitorului ar consta în iscusinţa de a observa oamenii, cei mai mari scriitori ar fi medicii şi judecătorii de instrucţie, învăţătorii şi conductorii de tren, secretarii comitetelor de partid şi comandanţii de oşti. Totuşi nu este aşa, pentru că arta scriitorului constă în iscusinţa de a se observa pe sine însuşi." Afinoghenov respinge pe bună dreptate vechea noţiune de „spirit de observaţie". În crearea unui erou de roman sau de tragedie, un rol uriaş joacă experienţa trăită de scriitor, ceea ce cunoaşte el, căci lumea interioară a altor oameni este accesibilă scriitorului numai în măsura în care îi sînt cunoscute şi, în consecinţă, înţelese diferitele pasiuni.

Dar arta este variată. În poezia lirică autorul se dezvăluie pe el însuşi. Oricît de originală ar fi personalitatea lui, sentimentele lui — admiraţia pentru o zi de primăvară sau senzaţia inevitabilităţii morţii, bucuria iubirii sau vreo decepţie — sînt înţelese de mii şi milioane de alţi oameni... Ca să scrie „O, spre-asfinţitul vieţii ni-i mai duioasă dragostea, mai trainică-i credinţa-n superstiţii !..." Tiutcev n-a avut nevoie să observe oameni cuprinşi de pasiunea iubirii la o vîrstă înaintată, a fost nevoie ca în pragul bătrîneţii să-o întîlnească pe tînăra E. A. Denisieva. Ca să înfăţişeze în nuvela „O poveste banală" prietenia între un profesor bătrîn şi tînăra lui pupilă, Cehov — tînăr şi el la data aceea, a trebuit să cunoască foarte bine oamenii, sentimentele lor, deprinderile lor, caracterele, felul lor de a vorbi, chiar felul lor de a se îmbrăca. Boris Pasternak, unul din cei mai mari poeţi lirici ai epocii noastre, era, ca orice artist, îngrădit de firea sa. Cînd a încercat să înfăţişeze într-un roman zeci de oameni diferiţi, o epocă întreagă, să redea atmosfera războiului civil, discuţiile din trenuri — a suferit un eşec, căci nu se vedea şi nu se auzea decît pe el.

Îl atrăgeau, cu deosebire spre sfîrşitul vieţii, enigmele altor destine. Într-una din autobiografiile pe care le-a scris, a încercat să desluşească ce-au simţit în ultimele lor clipe de viaţă Maiakovski, Marina Ţvetaeva, Fadeev. Citind aceste supoziţii, am simţit un fel de jenă. Boris Leonidovici avea o inimă foarte bogată, dar nu găsise cheile care deschid inimile altora.

Nu stau să fac ipoteze în ce priveşte frămîntările prin care a trecut în ultimii ani de viaţă. Nu l-am întîlnit în aceşti ani şi chiar dacă l-aş fi întîlnit tot n-aş fi aflat, probabil, mare lucru, căci sufletul altuia îţi rămîne întotdeauna zăvorît. Nu ştiu de ce în aceeaşi autobiografie la care m-am referit s-a dezis de vechea lui prietenie cu Maiakovski. Dar eu aş vrea să vorbesc tocmai despre această prietenie, căci am fost martorul ei.

Aveam obiceiul să spunem în glumă că Maiakovski avea un al doilea glas, de rezervă, pentru femei. Cu acest al doilea glas, neobişnuit de blînd, de mîngîietor, l-am auzit vorbind cu un singur bărbat : cu Pasternak. Mi-amintesc că în martie 1921 a avut loc la „Casa Presei" un festival literar al lui Boris Leonidovici, la care acesta a recitat din versurile sale, iar după aceea a declamat din poeziile lui o tînără actriţă, V. V. Alexeeva-Meshieva. Cînd se trecu la discuţii, cineva îndrăzni, aşa cum se spune la noi, „să sublinieze lipsurile". Atunci Maiakovski sări în picioare, cît era de înalt, şi în gura mare începu să elogieze poezia lui Pasternak pe care-l apăra cu toată frenezia dragostei.

În „Scrisoare de protecţie" (1930) Pasternak vorbeşte despre atitudinea sa faţă de Maiakovski în ajunul războiului, în anii războiului, în primii ani ai revoluţiei : „Eram nebun după Maiakovski", „îl divinizam", „pentru mine, supremul destin poetic era Maiakovski", „eram aproape fericit cînd am avut prilejul de a vorbi prima oară cu preferatul meu, cum aş fi vorbit cu un om străin" (asta după o ceartă), „simţeam de

două ori mai puternic prezența lui Maiakovski. Ființa lui mi se dezvăluia cu toată prospețimea primei întîlniri".

Certurile erau frecvente și furtunoase. Uneori Boris Leonidovici mi le relata. Am păstrat o culegere „Contemporanul" (1922) pe care figurează următoarea dedicație a lui Pasternak: „Prietenului și tovarășului de luptă cu recunoștință și bucurie pentru «Jurenito» admirația față de care i-a unit pe Maiakovski, Aseev și alți prieteni și tovarăși de luptă ce arareori aveau păreri identice și mai adesea se situau pe poziții diferite".

După una din aceste certuri, Maiakovski și Pasternak se întîlniră la Berlin. Împăcarea a fost tot atît de furtunoasă și de pătimașă ca și despărțirea. Petrecui o zi întreagă împreună cu ei: ne duserăm la o cafenea, apoi luarăm prînzul și iarăși ne întoarserăm la cafenea. Boris Leonidovici ne recită din versurile sale. Seara, Maiakovski recită la Casa Artelor „Flaut, coloană vertebrală" întors tot timpul către Pasternak.

Ulterior, drumurile lor se despărțiră. Totuși, și în 1926 Maiakovski, citind catrenul lui Pasternak „În ziua aceea, de la pieptenele din coc și pînă la călcîie...", îl numi „genial". Povestind despre moartea lui Maiakovski, Pasternak scrisese: „Am plîns așa cum am dorit de mult să plîng".

De ce, aruncînd priviri spre trecut, Pasternak încercase să șteargă multe lucruri? Poate că era un semn al nemulțumirii de sine? Nu știu. Pentru mine, ultimele sale poezii sînt strîns legate de „Sora mea viața", deși el avea, pare-se, impresia

că între ele ar fi o prăpastie. De curînd citii scrisoarea pe care Boris Leonidovici o trimisese unuia dintre traducătorii săi francezi, publicată în revista „L'Esprit". Pasternak încerca să-l convingă pe traducător să nu publice tălmăciri ale cîtorva din scrierile sale mai vechi. Oamenii povestesc că atunci cînd cineva începea să discute cu el despre cărțile lui de altădată, Pasternak căuta să schimbe vorba sau încerca să-și convingă interlocutorul că tot ce scrisese înainte nu fusese decît o școală, o etapă de pregătire pentru unica operă valoroasă, aceea pe care a creat-o recent, romanul „Doctorul Jivago". (Și în această privință, ca și în multe altele, Pasternak repeta eroarea pe care o săvîrșiseră înaintea lui o serie de oameni de artă. Mă gîndesc în momentul de față la Gogol, care considera drept un fleac „Revizorul" și primul volum din „Suflete moarte" și socotea că pășise pe adevăratul său drum de creație de-abia după ce se apucase să scrie volumul al doilea.)

După lectura romanului „Doctorul Jivago" în manuscris, simții un fel de amărăciune. Cîndva, Pasternak notase: „Nepriceperea de a afla și de a spune adevărul este o deficiență pe care nu o poate suplini nici un fel de iscusință de a spune neadevărul". În acest roman m-a impresionat neadevărul artistic. Sînt convins că Boris Leonidovici a fost sincer cînd l-a scris; romanul are pagini extraordinare, uimitoare despre natură, despre dragoste; dar sînt prea multe paginile consacrate unor lucruri pe care autorul nu le văzuse și nu le auzise. În anexa romanului găsim

versuri admirabile, care parcă subliniază imprecizia sufletească a prozei.

Altădată, nu reuşisem de loc să-i conving pe iubitorii de poezie din străinătate că Pasternak este un mare poet. (Ceea ce spun nu se referă, desigur, la unii poeţi de seamă care cunoşteau limba rusă : Rilke încă în 1926 vorbise cu admiraţie despre poezia lui Pasternak.) Gloria şi-a cucerit-o pe altă cale. Cîndva, Pasternak scrisese : „Şoptitu-mi-ai tu, ordonanţă, atunci, în tîrgul acela, în care, din cei ce umblă în două picioare... m-am abătut din drum şi eu... Îmi ştiu şi vina : străin mi-e tîrgul, străină lumina !"

Mă aflam la Stockholm, cînd s-a dezlănţuit furtuna în jurul premiului Nobel. Pe stradă, privind afişele ziarelor, vedeam un singur nume ; încercam să înţeleg ceva, deschideam radio-ul şi nu pricepeam decît un singur cuvînt : „Pasternak"... Toate acestea ţineau de o politică făţiş antisovietică, constituiau un episod al „războiului rece". Nu era oraşul pe care-l căuta, nici lumina pe care-o aştepta, şi nici gloria pe care ar fi meritat-o Pasternak...

Sînt convins că Pasternak nu a avut intenţia să aducă prejudiciu ţării noastre. Vinovat era numai pentru faptul că era Pasternak, adică, înţelegînd foarte adînc unele lucruri, nu era în stare să înţeleagă altele. Nu bănuia că romanul lui va fi prilej pentru un fapt politic senzaţional, de proastă calitate, şi că această lovitură va provoca, în mod inevitabil, una de răspuns.

Să mă întorc la poezia lui. Altădată, autorii de antologii poetice recurgeau cu predilecţie la clasificările după subiect. Dacă ar fi să-i aplicăm lui Pasternak acest criteriu, majoritatea poeziilor sale ar fi consacrate naturii şi iubirii, am impresia însă că tema sa de bază, permanentă, a fost arta, adică tema care a inspirat „Portretul" lui Gogol, „Capodopera necunoscută" a lui Balzac, „Pescăruşul" lui Cehov. „Că versul şi ucide — n-am visat, cînd i te dărui fără de măsură, că el, cu al meu sînge-amestecat, mi-o năvăli cîndva pe nas şi gură !" Aceste versuri despre poezie le-a încheiat cu mărturisirea : „Şi-aşa, cînd se sfîrşeşte arta, respiră ţărna şi destinul". Pasternak nu s-a sinucis, nu a murit de tînăr, dar a cunoscut din plin preţul cu care se plăteşte arta, forţa versurilor care ucid treptat, dar cu perseverenţă.

Paul Eluard scrisese cîndva : „Poetul trebuie să rămînă un copil chiar dacă are părul cărunt şi scleroza vaselor sanguine". Avea Pasternak ceva copilăresc. Părerile lui, care puteau fi considerate naive, copilăroase, sînt părerile unui poet. Spusese cîndva despre un autor : „Cum poate fi el un poet bun, de vreme ce este un om rău..." Văzînd pentru prima oară Parisul, exclamă : „Nici nu seamănă a oraş, e mai curînd un peisaj..." Spusese într-un rînd : „E uşor să descrii o dimineaţă de primăvară, de altfel nimeni nu are nevoie de această descriere ; în schimb, este greu al dracului să fii simplu, clar şi spontan, ca o dimineaţă de primăvară".

În anii despre care vorbesc acum, cînd hoinăream dezorientat, fără căpătîi, Boris Leonidovici era pentru mine şi o chezăşie a trăiniciei artei,

şi o punte spre viaţa cea vie. Tînăr, vesel, frumos, aducînd cu un arab inspirat, aşa l-am păstrat pentru totdeauna în amintirea mea, deşi l-am văzut şi îmbătrînit, încărunţit.

De o jumătate de veac mi se întîmplă să mă surprind că încep a declama versurile lui Pasternak. Ele nu pot fi eliminate din viaţă, ele trăiesc...

7

ÎN FIECARE dimineaţă, locuitorii oraşului studiau cu grijă decretele încă umede, umflate, lipite pe ziduri. Vroiau să ştie ce este îngăduit şi ce este interzis. Într-o bună zi, văzui o mulţime strînsă lîngă un afiş cu titlul : „Decretul nr. 1 pentru democratizarea artelor". Cineva stătea şi citea cu glas tare : „De azi înainte, o dată cu lichidarea regimului ţarist se desfiinţează traiul artelor prin şurile, prin magaziile geniului omenesc, adică în palate, galerii, saloane, biblioteci, teatre". O băbuţă ţipă ascuţit : „Doamne, Dumnezeule, ne ia şi magaziile !" Omul cu ochelari, care citise „decretul" cu voce tare, îi explică : „Despre magazii nu se spune nimic, dar bibliotecile o să fie închise, şi, desigur, şi teatrele". Afişul fusese conceput de futurişti şi dedesubt figurau semnăturile : Maiakovski, Kamenski, Burliuk. Aceste nume nu le spuneau nimic trecătorilor ; în schimb, toată lumea cunoştea magicul cuvînt „decret".

Mi-amintesc de 1 Mai 1918. Moscova era toată împodobită cu pînze futuriste şi suprematiste. Pe faţadele caselor coşcovite, ale clădirilor cu coloane în stil „empire", pătratele înnebunite rivalizau cu romburile, la tot pasul vedeai chipuri cu triunghiuri în loc de ochi. (În anii aceia se oferea tuturor cetăţenilor sovietici în cantităţi nelimitate arta pe care astăzi o numim abstractă şi care trezeşte destule discuţii atît la noi cît şi în Apus.) În anul acela, ziua de 1 Mai coincisese cu Vinerea Mare. Lîngă capela Iverskaia se adunaseră o mulţime de credincioşi. Prin faţa lor, treceau autocamioane (ce aparţinuseră altădată firmei Stupin), drapate cu pînze pe care erau înfăţişate picturi abstracţioniste ; actorii din autocamioane mimau diferite scene : „Actul de eroism al lui Stepan Halturin" sau „Comuna din Paris". Privind o pînză cubistă cu un uriaş ochi de peşte, o bătrînică începu să se vaiete : „Vor să ne facă să ne închinăm diavolului..."

Rîdeam, dar rîsul meu nu era vesel.

Recitii zilele acestea articolul pe care l-am publicat în vara lui 1918 în ziarul „Ponedelnik". („Luni"). Povesteam în acest articol despre Picasso, Léger, Rivera. Spuneam că operele acestor pictori pot fi considerate ca „ornamente demente ale unei case gata să se dărîme, sau ca fundamentul unei construcţii noi, necunoscute pînă acum artiştilor nici chiar în vis".

Nu e, desigur, o întîmplare că un Picasso, un Léger, un Rivera au devenit comunişti. În 1918

în Piața Roșie nu s-au aflat pictorii de orientare academică, ci futuriștii, cubiștii, suprematiștii. Atunci, ce mă tulbura în triumful acelor pictori și poeți, care mi-aduceau aminte (măcar în aparență) de cei mai buni prieteni din prima mea tinerețe ?

În primul rînd, atitudinea lor față de arta din trecut. Toată lumea știe că Maiakovski crescuse, se schimbase, dar în epoca de care vorbesc, era un iconoclast pătimaș : „De găsiți un albgardist îl puneți la zid. Dar de Rafael ați uitat ? L-ați uitat pe Rastrelli ? E timpul să tragem cu gloanțe în muzee, să împușcăm vechiul cu gloanțe de o sută de țoli... Am așezat la marginea pădurii tunuri, rămînem impasibili la mîngîierile gardiștilor albi. Dar de ce nu-l atacăm pe Pușkin ?" Asemenea lucruri nu le puteam pricepe. Adeseori, hoinărind prin ulicioarele Moscovei, declamam versurile lui Pușkin. Mi-aminteam cu drag de pînzele bătrînilor meșteri italieni. De îndată ce sosii la Moscova, mă și dusei la Kremlin. Pictura din secolul XV mă zgudui, pînă atunci nu avusesem nici o idee despre Renașterea rusă.

Discuțiile despre valorile trecutului se potoliră curînd. Maiakovski scrise o poezie despre Pușkin, iar astăzi materialele despre Maiakovski sînt publicate în colecția „Literaturnoe nasledstvo" editată de Academie. (Amintisem înainte de revista „Vești", printre colaboratorii ei se aflau numeroși reprezentanți ai artei noastre „de stînga" : Maiakovski, Malevici, Meyerhold, Tatlin, Rodcenko. În articolul care dezbătea sarcinile revistei scrisesem : „Astăzi este ridicol și naiv să-l aruncăm pe Pușkin peste bord. Între diferitele forme ce se succed există legătură și modelele clasice nu au nimic ce ar putea înspăimînta pe maeștrii contemporani. Putem învăța de la Pușkin și Poussin... Revista «Vești» nu neagă trecutul în trecut, ea ne îndeamnă să făurim contemporaneitatea în forme contemporane...").

Pe Maiakovski nu e greu să-l înțelegi : cînd își declama versurile, sala îl ovaționa, pe cînd în epoca dinainte de revoluție, pînzele artiștilor care se alăturaseră futuriștilor (Malevici, Tatlin, Rodcenko, Puni, Udalțova, Popova, Altman) erau luate în derîdere. După Revoluția din Octombrie, epigonii poeziei clasice începură să-și facă bagajele. Și Bunin, și Repin au plecat în străinătate. Rămăseseră futuriștii, cubiștii, suprematiștii. Asemenea tovarășilor lor de idei din Apus, clienților de fiecare zi ai „Rotondei" în anii dinainte de război, ei urau societatea burgheză și vedeau în revoluție unica soluție.

Futuriștii ajunseră la concluzia că gusturile oamenilor pot fi schimbate tot atît de repede ca și structura economică a societății. Revista „Iskusstvo Kommunî" (Arta Comunei) scria : „Noi pretindem într-adevăr și la drept vorbind nu am refuza să ni se îngăduie să folosim puterea de stat pentru a pune în aplicare ideile noastre estetice". Bineînțeles, era vorba mai curînd de un vis decît de o amenințare. Străzile Moscovei erau pavoazate de suprematiști și de cubiști, în primul rînd pentru că pictorii de orientare academică se aflau în opoziție (nu estetică, ci politică). Totuși

rezultatele s-au dovedit a fi triste. Nu mă refer la băbuţa care luase o pînză cubistă drept întruparea diavolului, ci mă refer la acea reacţie artistică, care a urmat după o scurtă perioadă de ieşire în stradă a „artei de stînga".

Descoperirile în domeniul ştiinţelor exacte pot fi dovedite şi problema dacă Einstein are sau nu dreptate au rezolvat-o matematicienii, şi nu milioanele de oameni care ştiu doar tabla înmulţirii. Noile forme de artă au pătruns totdeauna în conştiinţa oamenilor încet, şi pe căi sinuoase. De altfel, la început le înţelegea şi le accepta un număr restrîns. Şi, în genere, este imposibil să prescrii gusturile, să le introduci sau să le impui. Zeii vechii Elade foloseau nectar pe care poeţii îl porecliseră „licoare divină". Dar dacă nectarul ar fi fost introdus cu ajutorul unei sonde în stomacul atenienilor totul s-ar fi terminat, probabil, cu o vomare generală.

Astăzi, toate aceste lucruri (nu numai discuţiile privind persoana care va împodobi pieţele Moscovei, dar şi „arta de stînga" în sine) ţin de domeniul trecutului. Am să mai încalc încă o dată regula, care cere unui memorialist să respecte principiul cronologic. Vreau să încerc să-mi dau seama ce s-a petrecut cu mine, cu mulţi poeţi şi pictori din generaţia mea. Nu ştiu cine a încurcat iţele : adversarii noştri în artă, sau noi înşine ? Oricum, voi încerca totuşi să le descurc.

În primul rînd, voi vorbi despre mine. Curînd făcui o pasiune pentru ceea ce se chema în vremea aceea „constructivism" ; mărturisesc că totuşi ideea dizolvării artei în viaţă mă şi însufleţea, dar mă şi înspăimînta. În 1921, scrisei o carte „Şi totuşi se învîrteşte" zgomotoasă şi naivă, care amintea de declaraţiile grupului „Lef" (revista „Lef" menţiona că „grupul lui I. Ehrenburg coincide în concluziile sale, în multe privinţe, cu noi"). Susţineam că „arta nouă încetează să mai fie artă". Îmi băteam joc totodată de propriile mele idei, căci în acelaşi an 1921 scrisesem „Julio Jurenito", în care eroul duce pînă la absurd tezele expuse în cartea „Şi totuşi se învîrteşte". Jurenito spune : „Arta este un focar de anarhie, oamenii de artă sînt nişte eretici, nişte sectanţi, nişte răzvrătiţi primejdioşi. Aşadar, fără a mai sta în cumpănă, trebuie să interzicem arta, aşa cum s-au interzis băuturile alcoolice, sau importul de opiu... Tablourile cubiştilor sau ale suprematiştilor pot fi folosite în scopuri felurite : drept desene de chioşcuri de pe bulevarde, modele pentru imprimeuri, pentru încălţăminte şi aşa mai departe. Poezia trece la limbajul ziarelor, al telegramelor, al discuţiilor de ordin practic..." N-aş putea spune că eram un ipocrit : un joc pe două tablouri este totdeauna legat de risc sau de calcul. Pur şi simplu nu prea credeam în această moarte a artei, pe care o proclamau mulţi, printre care şi eu.

Futurismul s-a născut la începutul veacului nostru în Italia provincială, cu o tehnică înapoiată. La fiecare pas întîlneai acolo uimitoare monumente ale trecutului ; în timp ce în magazine se vindeau cuţite din Germania, cratiţe din Franţa, stofe din Anglia, coşurile uzinelor nu încercaseră încă să pătrundă în societatea aleasă a

străvechilor turnuri. (În zilele noastre, Italia de nord poate rivaliza cu țările cele mai industrializate, dar nu mai găsești în toată Italia futuriști care să ceară ca toate muzeele să fie arse, foștii futuriști Carra sau Severini se inspiră din frescele lui Giotto sau din mozaicurile de la Ravenna). Pasiunea lui Maiakovski, a lui Tatlin și a altor reprezentanți ai „artei de stînga" ruse pentru estetica industrială în primii ani de după revoluție e pe deplin explicabilă : în zilele acelea în Suharevka nu numai zahărul, ci chiar și chibriturile se vindeau cu bucata. În piesa „Misterul buf" Maiakovski visa la era viitoare : „Se înalță grămadă spre cer uriașele fabrici și case de cristal. Învăluite în aura curcubeului stau trenuri, tramvaie și automobile..." (Cînd un scriitor înfățișează natura sau sentimentele omului, operele sale nu îmbătrînesc. Nimeni nu poate să susțină că o femeie din secolul XX este mai frumoasă, mai perfectă decît Nike de pe Acropole, creată în urmă cu douăzeci și cinci de veacuri, nimănui nu i se vor părea ridicole chinurile lui Hamlet sau dragostea dintre Romeo și Julieta. Dar e de ajuns ca artistul să se pasioneze pentru tehnică, ca utopiile lui să fie depășite sau dezmințite de timp. Wells fusese un om foarte instruit, care crezuse că are viziunea viitorului, totuși descoperirile fizicii contemporane au făcut ridicole romanele lui utopice. Cum a putut prevedea Maiakovski că tramvaiul electric va împărtăși curînd soarta celui cu cai, iar trenurile vor părea un mijloc de locomoție arhaic ?)

Pînzele cubiste ale lui Picasso nu s-au născut ca o reacție la setea de mașini, ci ca un rezultat al năzuinței pictorului de a înfățișa oamenii, natura, lumea eliberate de amănunte întîmplătoare. Puțină lume se mai interesează astăzi de cărțile lui Metzinger, Gleizes și ale altor teoreticieni ai cubismului, dar pînzele lui Picasso, Braque, Léger sînt vii, ne bucură, ne întristează, ne emoționează ; Picasso se socotește moștenitorul maeștrilor Velasquez, Poussin, Delacroix, Cézanne. El n-a văzut niciodată în trenul electric sau în avionul cu reacție un moștenitor al picturii.

Bineînțeles, arta a pătruns întotdeauna treptat în viața cotidiană schimbînd înfățișarea clădirilor, îmbrăcămintea, vocabularul, gesturile ustensilele casnice. Poezia medievală cu al său cult al femeii iubite, i-a ajutat pe oameni să găsească formele necesare pentru a-și exprima sentimentele. Pînzele lui Watteau și ale lui Fragonard au trecut în viața cotidiană, au modificat planurile de sistematizare ale parcurilor, au schimbat costumele, dansurile, au înrîurit forma divanelor și a tabacherelor. Cubismul i-a ajutat pe urbaniștii contemporani să renunțe la casele împopoțonate cu podoabe inutile, înrîurirea lui s-a simțit în mobilier, chiar și în forma cutiilor de țigarete. Folosirea utilitaristă a artei, aplicarea ei decorativă nu pot constitui un scop pentru un artist, această folosire decurge în mod firesc din avîntul lui creator. Procesul invers este o dovadă de sărăcie în creație. Ornamentul abstracționist își are perfect locul pe o țesătură sau pe cera-

mică, dar cînd pretinde să devină pictură de şevalet, nu mai este avînt, ci cădere.

De curînd am vizitat la Bruxelles o expoziţie retrospectivă a lui Malevici. Lucrările lui timpurii (perioada „Valetului de caro") sînt pline de pitoresc. În 1913, el a desenat un pătrat negru pe fond alb. Aşa s-a născut arta abstractă, care patruzeci de ani mai tîrziu a fermecat mii de pictori ai Apusului. Această artă mi se pare în primul rînd decorativă. Pînzele lui Picasso sînt un univers întreg, care conţine atîtea idei şi atîtea sentimente, încît trezesc entuziasm sau ură adevărată ; în timp ce pînzele abstracţioniştilor rămîn elemente ale unei ţesături sau ale unui tapet. O femeie poate purta un fular cu ornament abstracţionist, acest fular poate fi frumos sau urît, poate să-i vină bine femeii sau nu, dar nu o să ne facă niciodată să ne gîndim la natură, la om, la viaţă.

Dezvoltarea în ritm rapid a tehnicii cere artistului o înţelegere şi mai profundă a lumii interioare a omului. Acest lucru l-au înţeles curînd partizanii „artei de stînga", care apăraseră estetica industrială. După ce a vizitat America, Maiakovski a declarat că tehnica trebuie ţinută în frîu. El avea în vedere, desigur, rolul artistului, şi nu nega necesitatea progresului tehnic (pe vremea aceea, în 1925, la Moscova era foarte puţină tehnică). Maiakovski înţelesese că dacă nu vom pune tehnicii o botniţă umanistă, ea îl va muşca pe om. Uitînd de biomecanică, Meyerhold începu să lucreze cu pasiune la punerea în scenă a „Pădurii", a „Revizorului", visa să realizeze un

„Hamlet". Tatlin trecu la pictura de şevalet, Altman se apucă de portrete, Puni deveni maestru al unor peisaje miniaturale. În ce priveşte sonda cu nectarul, ea trecu în mîini mult mai potrivite pentru asemenea operaţii.

Muzeele noastre deţin colecţii admirabile ale „artei de stînga" din primii ani de după revoluţie. Este regretabil că aceste colecţii nu sînt accesibile vizitatorilor. Nu poţi elimina o verigă dintr-un lanţ. Cunosc tineri pictori sovietici care în 1960 „descoperă America" ; fac (mai bine zis, vor să facă) ceea ce făcuseră la vremea lor Malevici, Tatlin, Popova, Rozanova. Poate că, dacă ei ar avea posibilitatea să cunoască istoria dezvoltării acestor artişti, n-ar mai încerca să se întoarcă la 1920, ci ar căuta să găsească ceva nou, corespunzător vremii noastre. Poeţii tineri cunosc versurile lui Hlebnikov, îi preţuiesc măiestria, dar nu caută să-l imite orbeşte. Atunci, de ce este Tatlin „mai primejdios" decît Hlebnikov ? Poate că în domeniul artelor plastice s-a înrădăcinat cu deosebire ideea monopolului unui singur curent ?

Bineînţeles, reprezentanţii „artei de stînga" ruse din primii ani de după revoluţie greşeau în multe privinţe. Se vorbeşte adesea şi cu plăcere despre greşelile pictorilor, ale scriitorilor, ale compozitorilor ; e greu de explicat aceasta prin faptul că numai ei ar greşi... Dar astăzi, privind înapoi, mă gîndesc cu recunoştinţă chiar şi la pînza aceea care o speriase pe bătrînica de lîngă capela Iverskaia. S-au făcut multe lucruri, dar esenţa este totdeauna diluată. Urmele bine-

făcătoare ale „artei de stînga" pot fi remarcate în operele unei serii de scriitori, pictori, regizori de teatru şi de filme, compozitori din deceniile următoare.

N-am fost nicicînd adeptul pătimaş al vreunei şcoli de artă. Înainte de a fi trecut la o credinţă nouă, apostolul Pavel purtase numele de Saul. În 1922, cînd apăram teoriile constructiviste şi publicam revista „Veşci", Şklovski, în cartea sa „Zoo", mă porecli Pavel Saulovici. E spus cu răutate, dar just. De-a lungul întregii mele vieţi am purtat dragoste pentru multe opere de artă ale trecutului: pentru romanele lui Stendhal, pentru nuvelele lui Cehov, pentru versurile lui Tiutcev, Baudelaire, Blok. Asta nu m-a împiedicat să urăsc orice surogat în maniera vechiului şi să iubesc pe Picasso sau pe Meyerhold. În sfîrşit, Pavel trebuie să aibă un nume patronimic şi e mai bine să făureşti o statuie nouă decît să distrugi chiar cu cele mai nobile intenţii o statuie creată altădată. Pentru sculptorul care a înfăţişat pe zeii şi zeiţele indiene la Ellore, Brahma, Vişnu sau Şiva erau zeităţi; pentru noi sînt oameni creaţi de geniul omenesc, cu pasiuni apropiate nouă, cu o armonie pe care o înţelegem.

Idolii şi-au trăit traiul nu numai în religie, dar şi în artă. Iconoclasmul a murit o dată cu dispariţia adoraţiei icoanelor. Dar oare poate dispărea năzuinţa de a spune un lucru nou într-un chip nou? De curînd citii într-o revistă cuvintele „o inovaţie modestă"; la început, aceste cuvinte m-au făcut să rîd, pentru ca apoi să mă întristeze. Artistul trebuie să fie modest în comportarea sa, dar în nici un caz moderat, călduţ, mărginit, în năzuinţele sale creatoare. Zău aşa, e mai bine să scriem urît, exprimîndu-ne personalitatea într-un chip original, decît să copiem cu scris caligrafic adevărurile banale ale trecutului. Am impresia că nu prea pot bucura ochii colhoznicii înfăţişaţi în maniera academică (a şcolii boloneze) şi nu cred că se poate reda ritmul vieţii în a doua jumătate a secolului XX, folosind acea abundenţă de propoziţii secundare pe care le mînuia cu atîta strălucire L. N. Tolstoi.

8

LA COMISARIATUL militar din raionul Precistenka, mi se ceru pentru prima oară în viaţa mea să completez un chestionar. Nu mai făcusem niciodată ceva asemănător şi meditai asupra fiecărei întrebări. De pildă, ce profesie am? Ziarist? Traducător? Poet? Am scris pînă la urmă „poet", căci suna cel mai nobil; apoi am rîs, căci nu mă simţeam cîtuşi de puţin scriitor de meserie.

În afară de versuri proaste, publicam reportaje prin ziare. Scrisesem împreună cu A. N. Tolstoi o piesă pentru teatrul „Liliacul". Piesa se intitula „Cămaşa lui Blanche" şi se baza pe un fablio francez din secolul XIII pe care-l tradusesem încă la Paris. Eu eram autorul versurilor, iar

Alexei Nikolaevici căuta să învioreze textul cu replici hazlii.

Viaţa mi-o aranjasem în aparenţă — închiriasem o cameră pentru care plăteam 100 de ruble în ulicioara Levuşinski, în apartamentul unui profesor ; uneori, luam masa la un birt vegetarian care se chema, pare-mi-se, „Împăcare". Dar de împăcat nu mă puteam împăca cu nimic.

Uneori îmi aduceam aminte de „Rotonde", de Picasso, de Modigliani, de disputele noastre cu privire la artă. Doamne, cît de îndepărtate mi se păreau acele vremuri !... Încercai să-i scriu lui Chantale şi rupsei pe loc scrisoarea. Nu poţi să scrii într-o altă lume. Chiar dacă ar primi scrisoarea, Chantale nu va înţelege niciodată ce se petrece cu mine...

Apărură o sumedenie de cuvinte noi : „mandat", „Ceka", „futurişti comunişti", „comitet de casă", „restricţii de spaţiu", „supliment", „specialişti", „proletcult", „lichidarea analfabetismului", „repartiţie" etc. Continuam să pisez pe toată lumea, punînd întrebări naive la care nimeni nu-mi răspundea.

Cu totul pe neaşteptate, m-am pomenit în mediul scriitorilor, ba am devenit chiar unul din reprezentanţii săi cei mai tipici : alţii aveau familie, cunoştinţe, duceau o viaţă ordonată, pe cînd eu nimerisem la Moscova în plină revoluţie, cu trei schimburi de lenjerie, fără meserie, şi fără a mai şti de vreun prieten din anii adolescenţei.

Am amintit mai înainte de cafeneaua „Bom" de pe strada Tverskaia, unde veneau adesea scriitori, ca să bea o ceaşcă de cafea şi să-şi

împărtăşească noutăţi. Existau şi alte cafenele unde munceam : pentru 30 sau 50 de ruble ne citeam operele în faţa unui public zgomotos care asculta distrat, în schimb ne privea cu acea curiozitate cu care vizitatorii unei grădini zoologice se zgîiesc la maimuţe. Aceste cafenele erau efemere, numele lor se schimba foarte des : „Cafeneaua poeţilor", „Trifoiul", „Tabachera muzicală", „Domino", „Pitoresc", „A zecea muză", „Grajdul lui Pegas", „Cocoşul roşu".

Familia Ţetlinilor ne oferea mese copioase, aşa cum le şedea bine ultimilor reprezentanţi ai dinastiei ceaiului. Ne întîlneam adesea la Kara-Murza. Căpătam şi acolo cîte ceva de mîncare, iar atmosfera era cu mult mai simplă, mai intimă. Uneori veneam pe la Tolstoi, alteori ne întîlneam în ulicioara Afanasievski, la actriţa Liudmila Djalalova.

Se mai ţineau încă plictisitoarele adunări ale cenaclului „Sreda". Acolo se citeau nuvele sociale şi scriitorii cereau cu glasuri monotone diferite „libertăţi". În fruntea cenaclului se afla fratele lui Bunin, Iuli Alexeevici, un om foarte simpatic.

Preşedintele Uniunii Scriitorilor din întreaga Rusie era Iurghis Kazimirovici Baltruşaitis, un om foarte bun, dar şi foarte posac. Avea un chip care nu exprima nimic, nişte ochi şterşi, gura crispată de durere. În timp ce Maiakovski îl făcea de două parale pe Balmont, sau cînd Tolstoi povestea anecdote, Iurghis Kazimirovici, îmbrăcat într-un surtuc negru, închis pînă sus, păstra o tăcere imperturbabilă. Camera în care

locuia îi semăna întru totul : pereţi goi şi un crucifix. Tot atît de triste, de amare, de abstracte erau şi versurile lui : „Sub dreapta Domnului întinsă, în rînd, asemănaţi, ne pune, o-nsingurare necuprinsă şi-o jalnică deşertăciune". Mi-amintesc de un festival literar la Kimrî. Baltruşaitis recitase nişte versuri după care Lidin citise o nuvelă despre grajduri şi curse de cai. Sala era zgomotoasă, cineva a fost dat afară. Pe estradă urcă un băieţandru şi începu să cînte : „Dezertor m-am născut, dezertor am să mor, de vreţi, împuşcaţi-mă, comunist tot nu mă fac..." Băurăm votcă, după care, întrucît trenul pleca de dimineaţă, ni se puse la dispoziţie o odaie goală, în care dormirăm cu toţii pe jos. Ca de obicei, Iurghis Kazimirovici păstră tăcere şi numai cînd ajunserăm la Moscova rosti : „În fond, a fost o prostie... Şi totuşi e bine că ne-am dus". Am impresia că anii aceia au fost cei mai buni din viaţa lui Iurghis Kazimirovici. (În 1921, deveni ambasadorul Lituaniei la Moscova. El ar fi dorit să se întîlnească, la fel ca şi altădată, cu scriitorii, dar era diplomat şi oamenii îl evitau în mod diplomatic. Continua să scrie versuri mohorîte, scria şi în limba lituaniană. Viaţa lui avu o traiectorie absurdă, dar el nu se mira, căci din copilărie cunoscuse singurătatea.)

Mi-amintesc de un geam luminat pe bulevardul Zubovski, acolo locuia poetul Veaceslav Ivanovici Ivanov. El îmi făcu impresia unui bătrîn înţelept (avea la data aceea cincizeci şi doi de ani), semăna cu un pastor al lui Ibsen, se îmbrăca după moda veche, purta ochelari cu ramă

de aur. Era un om de o mare cultură, avea un stil complicat şi patetic ; de aci, şi porecla pe care o căpătase : „Veaceslav-Superbul". Îl ascultam cum citea, de parcă ar fi improvizat, sonete lucrate ca în filigran şi în sufletul meu se încăierau două sentimente : pietatea şi mila. Timpul făcuse un pas uriaş înainte, iar undeva pe bulevardul Zubovski rămăsese un om straniu, cu surtucul lui, cu menadele, cu Isolda, cu trandafirii din Suristan, cu acatistele. Prin case apăruseră nişte sobe denumite „burgheze", pe care oamenii făceau fiertură de mei, iar Veaceslav Ivanovici scria : „Un braţ de lemne adă «pentru plită». O caşă fă-ţi, şi-n tihnă ţi-o mănîncă... Ah, groapa veşniciei e adîncă !..." Ştia să vorbească frumos despre vechea Eladă, dar îşi pierdea cumpătul cînd evenimentele istorice îşi făceau intrarea în biroul lui. Îi scrisese lui G. I. Ciulkov : „Focul acesta noi l-am pus, iscarăm vîlvătaia din pancarte, deşi era de presupus că inimile noastre-n el vor arde". Am impresia că în anii aceia inima lui Veaceslav Ivanov n-a ars, ci a îngheţat... (Cîţiva ani mai tîrziu, a plecat în Italia, a predat slavistica la o universitate catolică, a continuat să scrie ca şi altădată sonete şi a murit la adînci bătrîneţe.)

Într-o seară mă întorceam de la un festival literar cu M. O. Gherşenzon, care locuia pe o ulicioară din Arbat. Îi cunoşteam cărţile despre decembrişti, despre Ceaadaev şi mă gîndeam că pentru Mihail Osipovici lucrul cel mai important este să păstreze acele valori spirituale de care vorbise Veaceslav Ivanov. Dar Gherşenzon rîse

pe neaşteptate şi, oprindu-se lîngă un troian de zăpadă, mai înalt decît el, porni să mă dăscălească, spunîndu-mi că lucrul cel mai important este libertatea interioară şi că nu are rost să plîngem după vestmintele putrede. Rîdea, dar ochii îi erau trişti şi blînzi : „De ce eşti amărît ? Doar eşti tînăr... Oare nu este o fericire să te simţi eliberat de tot ceea ce nouă ni se păruse etern, de nezdruncinat ? Uite, eu, de pildă, mă bucur..." Mihail Osipovici nu avea nici cincizeci de ani, dar mie mi se părea bătrîn. La timpul respectiv nu înţelesesem cauza bucuriei sale, dar acum mă gîndesc cu admiraţie la spusele lui. Dacă omul acesta avea un defect de vedere, spre deosebire de mulţi alţi scriitori, între care şi unii tineri, el nu era miop, ci prezbit. Mari sînt meritele sale faţă de literatura noastră şi numai amnezia, — această boală a veacului — poate explica de ce a fost uitat atît de repede. Căci el nu a fost un autor efemer de paradoxuri, ci un istoric serios şi profund al intelectualităţii ruse din secolul XIX. Cărţile sale despre Ogariov, despre Ceaadaev, despre decembristul Krivţov, despre Moscova din epoca lui Griboedov, sînt scrise cu precizia istoricului şi cu inspiraţia poetului. A murit în 1925.

Mai tîrziu, voi vorbi despre Andrei Belîi pe care l-am întîlnit adesea în Germania în 1922. În anii la care mă refer în momentul de faţă, el mi se părea un spectru. Nu şedea pe scaun ca toată lumea, ci se ridica mereu în picioare, încît aveai impresia că peste o clipă se va transforma într-un nor. Nu se adresa interlocutorului său, ci

locuitorului imaginar al unei planete imaginare. Cuvîntul „eter" a devenit demult un termen tehnic pentru cei ce lucrează la radio, ei spun „emitem în eter" chiar atunci cînd este vorba de o emisiune, care ne arată cum să prevenim bolile de stomac. La vremea de care vorbesc însă, cuvîntul „eter" mai avea o rezonanţă tainică : „Ca pe-a eterului plămadă, te-oi duce în lumile de aştri". Mi se părea că atunci cînd vorbeşte, Andrei Belîi se adresează numai acestui eter al lui Lermontov : Rusia este un Mesia,distrugerea este creaţie, bezna est avînt... Acest om mă entuziasma, dar îmi ziceam în sinea mea : e bine de tine care nici măcar pe scaun nu stai, ci mereu te avînţi în zbor, pe cînd eu nu mă pricep nici să mă transfigurez, nici să mă evaporez, nici să prooroceșc...

Pe Balmont îl enerva totul. Într-o zi, trebuia să facem un drum de la Porţile Pokrovskie pînă în Arbat. Era greu să te urci în tramvai ; sărind pe scară, încercai să-mi fac loc în vagon, dar Konstantin Dmitrievici începu să urle : „Mojicilor, daţi-vă la o parte : Trece fiul soarelui !" Aceste cuvinte nu produseră nici un fel de impresie, şi atunci Balmont îmi declară că, întrucît nici eu, nici el nu avem bani de trăsură, vom merge pe jos. „Trupul meu nu poate atinge aceste amfibii nesimţitoare".

I. A. Bunin susţinea că vinovaţi de toate relele sînt „decadenţii" : şi pentru că i-a fost distrus conacul, şi pentru că a dispărut zahărul. Într-o zi, am recitat la Tolstoi acasă versurile mele despre execuţia lui Pugaciov, pe care le scrisesem

încă la Paris, în 1915. Acolo erau cuvinte ca acestea: „Rămîne-vor din țara asta doar icrele de raci și-nfiptă într-o joardă naltă țeasta lui Pugaci". Bunin se ridică și declară Nataliei Vasilievna: „Iertați-mă, dar nu pot asculta așa ceva", apoi plecă. Cineva compuse atunci niște versuri, pe care le-am găsit în agenda mea de însemnări: „Tu, care-mi ești prieten mie, bandit și snob parizian, ce porți în cap o pălărie cît un cogeamite troian, cu-o bombă-vers zvîrlită-n plin, l-ai pus pe fugă pe Bunin. Deci, îți urez, pînă la moarte, de raci, nu icre, să ai parte."

Deși Tolstoi era adînc frămîntat, în casa lui era o atmosferă intimă. Alexei Nikolaevici știa nu numai să se bucure în chip plăcut, dar și să se amărască în același fel. Povestea fără încetare istorii amuzante de care rîdea el cel dintîi. Întorcîndu-se într-o zi de la repetiția piesei sale, povesti că în primele zile ale revoluției, soldații găsiră la Teatrul Mic capul lui Iokanaan cu care se amuză Salomeea în piesa lui Wilde. Capul le plăcu și flăcăii se apucară să joace fotbal cu el. Altă dată, Tolstoi ne povesti că în timpul alegerilor în Adunarea Constituantă, într-un sat din apropierea Moscovei, o bătrînică luă de pe masă alt buletin decît cel cuvenit. Agitatorul îi spuse: „Nu e numărul tău". La care ea îi răspunse: „Mi-e teamă să nu fac murdărie... Dar ne-ajută Dumnezeu și scăpăm și de asta"! „Ha, ha, ha!" rîdea cu poftă Alexei Nikolaevici, deși, cum am spus, nu era chiar atît de vesel.

Dintre scriitorii din generația vîrstnică mă întîlneam cu B. K. Zaițev care era bolnav și în

derută. Își amintea cu plăcere de Italia și spunea sincer despre ceea ce se petrecea în jurul lui: „Nu pricep..." Uneori îl vizitam pe poetul G. I. Ciulkov care locuia pe bulevardul Smolenski. În tinerețe, Gheorghi Ivanovici participase la mișcarea revoluționară, stătuse prin închisori, cunoscuse surghiunul. În preajma anilor 1907—1908 el s-a găsit în centrul vieții literare, fiind obiectul unei dispute între Blok și Andrei Belîi. Cînd îl cunoscui, era om îmbătrînit și trist, semăna cu o pasăre mare, bolnavă, nu mai predica nici „autocefalia", nici „anarhismul mistic"; doar din cînd în cînd, după cîteva clipe de tăcere, recita versuri din Tiutcev. Ivan Alexeevici Novikov prefera să-l citeze pe Pușkin. Era o gazdă ospitalieră, nu-i plăcea să supere pe nimeni, avea privirea blîndă, liniștită și în casa lui mai domneau vechile obiceiuri: de Paște se făceau cozonaci, se vopseau ouă.

În casa lui Kara-Murza se aduna îndeosebi tineretul. Acolo, Alexei Nikolaevici trecea drept un clasic. Poetul Lipskerov recita pe o voce tărăgănată versurile sale despre frumusețile Orientului. Venea V. M. Inber. (Făcusem cunoștință cu ea la Paris, era pe punctul să plece într-un sanatoriu de munte în Elveția și mă rugase să am grijă de editarea primei sale cărți, „Vinul trist". Ilustrațiile la această carte le făcuse prietenul meu, sculptorul Țadkin.) Vera Mihailovna declama versuri glumețe: „Willy, dragă Willy, recunoaște-acum: ai iubit cîndva în viață, Willy-Groom?" În acest timp mă împrietenisem cu V. G. Lidin. În tinerețe fusese un om naiv și

însetat de romantism. Liudmila Djalalova îl poreclise „Marabu cel trandafiriu" şi această poreclă prinsese.

Într-una din scrisorile adresate de Maiakovski către L. I. Brik, găsii aceste rînduri : M-am plictisit de „cafenea"... E ceva meschin. Ehrenburg şi Vera Inber mai seamănă cît de cît a poeţi, dar şi activitatea lor a caracterizat-o foarte just Kairanski : „Urlă Ehrenburg sălbatic, şi-l aprobă Inber fără price..." „Literaturnoe nasledstvo" nu citează sfîrşitul epigramei : „La Moscova, şi-n Petersburg nu e ca la Berdicev". Aceste versuri le compusese criticul A. A. Kairanski într-o seară în casa lui Kara-Murza. Pe atunci încă nu puteam prevedea multe lucruri, aşa că, nu m-am supărat.

Ne distram cum puteam. Sfinxul punea oamenilor întrebări greu de rezolvat ; şi cum nu le puteau rezolva, Sfinxul îi mînca. Oedip ştia că dacă nu va ghici răspunsul la întrebare, îl aşteaptă pieirea. Cred totuşi că în clipele în care Sfinxul îl lăsa pe Oedip în pace, Oedip se distra...

Numai Andrei Mihailovici Sobol rîdea arareori şi zîmbetul lui era trist. Tînăr de tot, participase la mişcarea ilegală a eserilor. La vîrsta de 18 ani fusese condamnat la muncă silnică, surghiunit în crîncenul Zerentui, de unde fugise în străinătate. Făcui cunoştinţă cu el în sătuleţul italian Cavi di Levagna, unde nu se ştie de ce îşi fixaseră reşedinţa, mai bine zis trăgeau mîţa de coadă cîţiva emigranţi ruşi. În timpul războiului, Sobol se întorsese în Rusia cu un paşaport străin. Nu

ştiu de ce era atît de trist, poate pentru că sorbise din plin amarul vieţii, poate pentru că realitatea nu semăna de loc cu visurile lui de adolescent : ţăranii ardeau bibliotecile conacelor, matrozii se pasionaseră după linşări, iar pe strada Measniţkaia, în locul eroilor lui Stepniak-Kravcinski, treceau cu un aer preocupat speculanţii. În 1923, ziarul „Pravda" a publicat o scrisoare deschisă a lui Andrei Sobol : „În anii furtunoşi care au trecut prin faţa ochilor noştri, deasupra noastră sau ne-au străpuns, greşea, se împiedica şi cădea întreaga Rusie. Da, ştiu că am greşit, ştiu cînd, unde, şi în ce anume au constat greşelile mele. Dar ele au fost un rezultat firesc al uriaşei complexităţi a vieţii. Numai nişte proşti incomensurabili, sau nişte ticăloşi fără scrupule se pot socoti infailibili. Nu găsesc motiv să mă căiesc de absenţa prostiei şi a ticăloşiei în firea mea. Unii îşi recunosc greşelile mai devreme, alţii mai tîrziu. Eu le-am recunoscut mai tîrziu decît mulţi alţii, poate pentru că am fost întotdeauna şi am rămas socialist, pentru că am crezut întotdeauna că va veni clipa în care ricşa din Calcutta, în ciuda mărilor şi a oceanelor nu numai de apă, dar şi de lacrimi şi sînge, va întinde mîna sa lui Fedka Bespeatîi din Nedoelovka..." Andrei Mihailovici era un om bolnăvicios care avea o conştiinţă exagerat de sensibilă, un om bun şi blînd. În 1926 el s-a sinucis pe o bancă de pe bulevardul Tverskoi.

Ziarele anunţau evenimente uriaşe : ofensiva nemţilor, pacea de la Brest, mutarea guvernului la Moscova, rebeliunea socialiştilor-revoluţionari

de stînga, începutul războiului civil pe Don. La Moscova se auzeau mereu, ici, colo împuşcături pe stradă. Pe Povarskaia, aproape în fiecare casă era cîte un stat major al anarhiştilor. La cafeneaua poeţilor vedeam adesea pe cîte o masă, alături de prăjituri, un revolver. Noaptea, trecătorii erau atacaţi de bandiţi. La întruniri se repeta : „Patria socialistă este în primejdie". Un comunicat anunţă organizarea „Comisiei extraordinare pentru lupta cu contrarevoluţia şi sabotajul".

Şi totuşi viaţa îşi urma cursul... Îl întîlnii pe poetul Mihail Gherasimov, care mă conduse la o întrunire a proletcultiştilor. Acolo toţi îşi băteau joc de futurişti. Maiakovski, la rîndul său, numea poezia proletcultiştilor „marfă alterată". Tolstoi spunea că trebuie să plecăm la Paris. Bunin îl califica pe Tolstoi „semibolşevic".

Sfinxul cerea răspuns, dar noi continuam să ne ducem la Kara-Murza, să facem şotii, să scriem parodii, cumpăram tutun la Suharevka, ne certam între noi, ne îndrăgosteam...

Mă dusei la expoziţia „Valetul de caro", unde alături de pînzele cîtorva membri ai grupului, erau expuse şi cele ale suprematiştilor, ale stilizatorilor de salon — afişul te inducea în eroare. Operele pictorilor care fuseseră în trecut cu adevărat organizatorii grupului „Valetul de caro" îmi plăcură. Socoteam, nu ştiu de ce (de altfel, mulţi cred la fel pînă astăzi), că membrii grupului „Valetul de caro" îi imitau orbeşte pe francezi. Desigur, ei îl îndrăgiseră pe Cézanne, îl cunoşteau pe Matisse, dar adăugaseră ceva

propriu, naţional experienţei maeştrilor francezi. Pînzele timpurii ale lui Lentulov, Maşkov, Koncealovski, Larionov, Chagall şi chiar Malevici (pînă la faza suprematistă) au ceva din stilul firmelor de frizerie, de fructărie sau tutungerie din oraşele de provincie care în anii dinaintea revoluţiei reprezentau creaţia populară autentică.

Judecînd după agenda de însemnări, mă pasiona şi teatrul ; într-o singură lună fusesem la Teatrul de Artă, unde văzusem „Trei surori" şi „Satul Stepancikovo" ; la Teatrul de Cameră unde se juca „Famira Kifared" de Innokenti Annenski, iar la Teatrul de Dramă asistasem la spectacolul cu piesa „Pavel" de Merejkovski. La studioul Teatrului de Artă văzusem piesa „Potopul". Pe scenă era reprezentată o cafenea, oamenii comandau coniac, chemau chelnerii ; alături de mine şedea criticul de artă I. A. Tughenhold, care se întorsese cu puţin înainte de la Paris. Cînd se lăsă cortina, Iakov Alexandrovici începu să se scotocească prin buzunare după bani — avea impresia că se află la cafenea şi trebuie să plătească consumaţia. Mie îmi venea să rîd, deşi piesa era mai curînd sumbră ; mă făcea să rîd naturalismul teatrului. Într-adevăr, actorii beau ca în realitate, totul se petrecea „ca în viaţă". În 1909, la Paris, mi se păru neverosimil tragedianul Mounnet-Sully în rolul regelui Oedip, iar acum îmi venea să rîd de neverosimilul unui verosimil exagerat...

Arta mă tenta, dar continuam să meditez la întrebările pe care le punea Sfinxul. În manifestările sale exterioare viaţa devenea din ce în ce

mai grea, toţi începuseră să facă foame. Se vorbea despre schimburi de focuri pe stradă, despre raţionarea alimentelor, despre tifosul exantematic. Eu, personal, suportam greutăţile mai uşor decît mulţi dintre noii mei prieteni, căci la Paris făcusem o şcoală a foamei.

Într-o zi, printr-o ocazie, îmi parveni o scrisoare de la Chantale care scria că mă aşteaptă. Pentru o clipă, în faţa ochilor mei apăru Parisul — Sena, castanii, prietenii şi micuţa ulicioară Cour de Rohan unde locuia Chantale. I-am scris îndelung răspunsul încercînd să-i explic că războiul continuă, că nu am bani şi mai ales nu pot pleca din Rusia fără să mă fi lămurit despre ceea ce se petrece aici... Scrisoarea a ieşit naivă şi am rupt-o.

9

MAMA mea a murit la Poltava în toamna anului 1918. Ştiam că este grav bolnavă şi mă grăbeam să ajung ca s-o mai văd o dată. Cînd sosii în casa unchiului, îl găsii pe tata în vestibul, şezînd gîrbovit pe un scaun. Cu cîteva clipe înainte se întorsese de la cimitir. Întîrziasem cu două zile şi nu reuşisem să-mi iau rămas bun de la mama. În viaţa fiecărui om moartea mamei schimbă multe lucruri din existenţa lui sufletească. Deşi de la vîrsta de 17 ani trăisem departe de părinţi, mă simţii totuşi orfan. Cădea o ploaie rece, pe mormînt florile se înnegriră curînd din

cauza brumei timpurii. Nu ştiam ce să vorbesc cu tata, de aceea tăceam amîndoi. Rămăsei cu dînsul vreo două-trei săptămîni, aş putea povesti multe din acest răstimp, dar aş putea să le şi trec sub tăcere.

Într-o zi, îl zării pe stradă pe V. G. Korolenko. Mergea adus din spate, iar chipul lui te uimea prin expresia-i de bunătate şi tristeţe. Ai fi zis că trece ultimul reprezentant al intelectualităţii din veacul trecut. (Dicţionarul Uşakov dă între altele această explicaţie a cuvîntului „intelectual“ : „Un om a cărui conduită socială se caracterizează prin lipsă de voinţă, îndoieli, şovăire“. Dar intelectualitatea rusă din secolul XIX n-a fost lipsită de voinţă. Pentru ideile sale ea ştiuse să plătească îndurînd amărăciuni în viaţă, închisori, ocnă. Adeseori îndoielile ei pot fi explicate prin scrupulozitate şi nu prin teamă. Un om de o mare scrupulozitate a fost şi Korolenko). Mi-amintii de bunătatea pe care a arătat-o în străinătate unui poet începător. Un student, care avea acces în casa lui, îmi spuse : „Vrei să-ţi fac cunoştinţă cu el ?“... Ştiam că Vladimir Galaktionovici se simte prost, că este deprimat din cauza evenimentelor, îngrijorat pentru soarta ginerelui său pe care nemţii îl arestaseră, deci nu voi avea curajul să-l întreb nimic... Totodată m-am jenat să mă apropii de el pur şi simplu, să-i mulţumesc că trăieşte pe lumea asta. Aşa se face că nu am stat de vorbă cu el...

La Kiev, nimerii într-o perioadă proastă. Am să relatez mai tîrziu cum am trăit şi ce am văzut, dar în primul rînd doresc să spun cîte ceva de-

spre orașul Kiev ca atare. Copil fiind, veneam adesea în acest oraș, în vizită la bunicul meu : fusesem prin Kiev și după ce ieșisem din închisoare, fără drept de a mă stabili în oraș și fără a avea vreun adăpost. Viața mea s-a scurs în două orașe : la Moscova și la Paris, dar n-am putut să uit niciodată că orașul meu natal este Kievul. Se vede că asta-i puterea magică a cuvîntului, forța imaginației. Nu știu cînd au ajuns strămoșii mei în Ucraina și de unde i-a mînat vîntul istoriei. Poate din Cordoba, poate din Grenada. Bunicul meu venise la Kiev din Novgorod-Seversk, un vechi oraș, capitală de județ din gubernia Cernigov ; asta s-a întîmplat, se înțelege, nu pe timpul cneazului Igor, ci relativ de curînd, la începutul domniei lui Alexandru al II-lea. Unde oare l-a tras de perciuni boierul : la Novgorod-Seversk, la Kiev, sau poate în acel Berdicev cu privire la care circulau sute de anecdote și care îi inspirase lui Kairanski versurile sale răutăcioase ? Nu știu. Nu încerc să dovedesc că sînt un vechi locuitor al Kievului din moși-strămoși, stabilit în acest oraș. Dar inima își are legile ei și mă gîndesc totdeauna la Kiev ca la orașul meu natal. În toamna anului 1941, noi părăseam oraș după oraș, dar n-am să uit ziua de 20 septembrie, cînd mi s-a spus la redacția ziarului „Krasnaia zvezda" că pe Kreșciatik trec diviziile germane... „Kiev, Kiev ! undele repetă. Spumegă durerea-n pieptu-mi ca un val. Kiev, Kiev, scump oraș natal !"

Am în minte imaginea Kievului din anii copilăriei, cînd veneam cu trenul. Trenul se oprea

în fiecare gară, nu se grăbea (mă grăbeam numai eu) și denumirile gărilor erau ciudate : Bobrik, Bobrovița, Brovarî. Apoi începeau nisipurile, care mie îmi făceau impresia unei Sahare. Scoteam capul pe fereastră. Kievul apărea pe neașteptate : cupolele Lavrei, grădinile, Niprul atît de larg cu insulițele împodobite de verdeața copacilor. Trenul duduia îndelung pe pod...

Kievul era împodobit de grădini uriașe în care creșteau castani, pentru un băiețandru venit de la Moscova ei păreau copaci exotici ca și palmierii. Primăvara, copacii scînteiau cu mii de candelabre cu lumînări, iar toamna culegeam castanele strălucitoare de parcă ar fi fost lăcuite. În toate părțile vedeai grădini, și pe strada Instituskaia și pe Mariinsko-Blagoveșcenskaia, și pe Jitomirskaia, și pe Alexandrovskaia ; Lukianovka, unde locuia tușa Mașa, cu peri și găini, mi se părea raiul pe pămînt. Pe Kreșciatik era o papetărie, a lui Cernuha, unde se vindeau caiete de școală în învelitori colorate și strălucitoare ; într-un asemenea caiet chiar și o problemă cu procente arăta mai vesel. Exista o prăvălie cu dulciuri Balabuha, unde se vindea dulceață uscată (i se spunea „balabuha") ; în cutii erau bomboane parfumate semănînd a trandafiri. La Kiev mîncam colțunași cu vișine, gogoși din aluat cu mujdei de usturoi. Pe stradă trecătorii zîmbeau. Vara, oamenii ședeau pe Kreșciatik, în cafenele, de-a dreptul pe stradă, beau cafea sau mîncau înghețată. Îi priveam cu invidie și cu admirație.

Mai tîrziu, ori de cîte ori veneam la Kiev, mă uimea vioiciunea și jovialitatea oamenilor, felul

lor de a trata calm toate problemele. Se vede că fiecare țară își are sudul și nordul său. Italienii socotesc că locuitorii din Torino sînt nordici : ei sînt mai rezervați, mai severi, mai practici. Locuitorii din Gasconia trăiesc pe aceeași paralelă geografică ca și cei din Torino, dar Gasconia este sudul Franței și în limba franceză gasconul este echivalent cu un flecar, un om care își bate joc de toate celea și posedă o fantezie bogată. Pentru spanioli, locuitorii din Barcelona sînt nordici, dar plecînd din Barcelona spre nord și trecînd granița, ajungem în Tarascon, unde locuia Tartarin...

În nord, omul zîmbește uneori, cînd își aduce aminte de ceva plăcut. Dar de ce zîmbește locuitorul sudului ? Probabil pentru că îi place să zîmbească. Fantezia ucraineană, umorul ucrainean au fost totdeauna podoaba ce a îndulcit înfățișarea aspră a vechii Rusii. Gogol era un om bolnăvicios, o fire foarte greu de suportat, dar pe cîți nu i-a vindecat el cu cărțile sale ! Știu că Gogol „este un mare realist" aceste cuvinte se pot întîlni în orice manual și eu încă în liceu învățasem pe de rost „Minunat e Niprul pe vreme frumoasă". În același loc se spune : „Arareori vreo pasăre va ajunge pînă la mijlocul Niprului". Păsările străbat mările, dar Gogol avea dreptate : Niprul este un fluviu larg și tot așa și arta sa are un suflu larg.

După revoluție în literatura rusă a intrat un grup de sudici, personalități viguroase, trepidante, ironice, și romantice. Ei ne-au orbit, ne-au făcut să rîdem, ne-au însuflețit : Babel, Bagrițki, Paustovski, Kataev, Svetlov, Zoșcenko, Ilf, Petrov, Oleșa...

În copilărie veneam adesea în vizită la tușa Mașa, care arenda o fermă lîngă Borispol. Acolo, la iarmaroace, auzisem orbi cîntînd cîntece vechi. Cu mulți ani mai tîrziu îl auzii pe M. F. Rîlski recitîndu-și versurile și sesizai o intonație cunoscută, muzicalitatea hîtră și gingașe totodată a limbii ucrainene.

Destule ore petrecui în catedrala Sfînta Sofia din Kiev. Adeseori cercetătorii opun arta bizantină artei elene. De bună seamă, Hristos-Pantocrator, exigent și sever, legat nu numai de cerul albastru al Greciei, dar și de rînduielile fanatico-polițienești ale marelui imperiu nu se poate încadra în lumea centaurilor și a nimfelor. Și totuși Bizanțul păstrase armonia Eladei ; lumina sa ajunsese pînă în vechiul Kiev. La Sfînta Sofia simții nu numai povara veacurilor, dar și zborul, aripile artei.

Îmi place barocul Kievului. Caracterul afectat specific acestui stil, este aci atenuat de un fel de bunătate firească ; nu e vorba de o grimasă, ci de un zîmbet. Îmi pare rău de mînăstirea Mihailovski, atît de frumos așezată, cu o curticică atît de simpatică ! Biserica Sfîntului Andrei este incontestabil mai frumoasă, dar e păcat că mînăstirea a fost dărîmată... (Futuriștii au fost învinuiți de lipsă de respect față de arta trecutului. Dar futuriștii aveau la dispoziție condeie, nu tîrnăcoape. După 1930, se tăia pădurea cu atîta rîvnă, încît zburau nu numai așchii, dar și pietre seculare. În 1934, am văzut la Arhanghelsk cum

a fost aruncată în aer clădirea unde fusese vama din timpul lui Petru I. Întrebînd care a fost motivul, primii următorul răspuns : „Împiedică circulaţia pe stradă“, dar pe vremea aceea la Arhanghelsk automobilele se puteau număra pe degete).

Războiul provocase Kievului numeroase răni. Nemţii aruncaseră în aer catedrala din Lavra. Kreşciatikul fu desfiinţat. Mai tîrziu, s-au făcut trotuare, s-au pus vase cu flori, miliţienii şi-au luat posturile în primire. Cu timpul se construiră şi case. Pe vechiul Kreşciatik nu existaseră monumente vechi şi el îmi este drag numai prin amintiri. Pe cînd la Moscova locuiesc pe strada Gorki şi am avut timp să mă obişnuiesc cu arhitectura căreia acum i se spune „ornamentală“ deşi ea nu este în stare să ornamenteze nimic. Iată de ce m-am entuziasmat văzînd noul bulevard lîngă Nipru : astăzi (bineînţeles, cu condiţia să fie vremea frumoasă) Kievul se poate aşeza pe o băncuţă şi se poate convinge cît de minunat este Niprul... Au fost înfrumuseţate Lipki, cele cufundate în verdeaţă. Stigmatul oropsirii a dispărut din Podol.

Nu, Kievul nu este pentru mine un oraş străin ! Primele mele amintiri sînt : O curte mare, găini, o pisică albă cu pete roşcate, iar în faţa casei (pe strada Alexandrovskaia) nişte felinare frumoase — acolo îşi avea sediul o grădină de vară cu distracţii „Château des fleurs“.

De Kiev sînt legate multe evenimente din viaţa mea. În 1918—1919, acolo exista o şcoală de arte plastice condusă de Alexandra Alexandrovna Exter, o pictoriţă „de stînga“ care îşi expunea lucrările la Moscova, împreună cu grupul „Valetul de caro“ şi lucra decoruri pentru Teatrul de Cameră. În această şcoală învăţau o duzină de fete tinere şi cîţiva tineri. Am să mai revin la această şcoală în unul din capitolele următoare. Acum nu vorbesc despre pictură, ci despre mine însumi. Printre elevele lui A. A. Exter era o fată de 18 ani, Liuba Kozinţova. Ea manifesta interes pentru persoana mea, aflînd că-l cunoşteam pe Picasso. În ce mă priveşte, eu mă interesam de persoana ei, deşi ea n-o cunoştea decît pe Alexandra Alexandrovna. Am început să frecventez strada Mariinsko-Blagoveşcenskaia unde locuia doctorul Kozinţov. Bineînţeles, reputaţia mea era cam precară, dar pe atunci totul era precar. Petliura îi luă locul hatmanului, pe Petliura îl alungă Armata Roşie. Liuba şi colegii pavoazau un vapor ce făcea parte dintr-o brigadă agitatorică. Portarul „Clubului literar-artistic“ filozofa : „Iţele s-or încurca de guler te-or înşfăca“. Continuam să scriu versuri, dar în numeroasele chestionare pe care le completam la rubrica privind profesiunea nu mai răspundeam „poet“, ci „slujbaş“. Într-adevăr, lucram în cîteva instituţii sovietice. De fapt, toate aceste lucruri nu au nimic de-a face cu problema esenţială. Liuba venea pe furiş la mine, pe vremea aceea închiriasem o cameră pe strada Reitorskaia. Cîteva luni mai tîrziu, fără să anunţăm pe cineva, ne duserăm la Oficiul stării civile, strecurîndu-ne printre ostaşii roşii care dormeau duşi şi baloturile rechiziţionate de brigăzile economice.

În octombrie 1943, împreună cu alți corespondenți ai ziarului „Krasnaia zvezda" locuiam în satul Letki pe Desna, un sat care fusese ars pînă în temelii. Așteptam eliberarea Kievului. În jurul nostru foșneau trestiile înalte. Uneori plecam la Darnița, de unde se vedea orașul. Din cînd în cînd treceam pe malul drept al Niprului. Așteptarea era grea. Poetul Semion Gudzenko va scrie mai tîrziu: „Dar și în Moscova troienită, și în mlaștinile bieloruse, Kievul era prima iubire, în veci neuitată".

Văzui nisipurile de la Babi Iar; acolo hitleriștii uciseseră șaptezeci de mii de evrei. Mi se arătă un afiș: „Către jidovii din orașul Kiev și din împrejurimi. Luni, 29 septembrie, orele 7 dimineața, veți fi prezenți cu lucruri, acte și îmbrăcăminte călduroasă pe strada Dorogojițkaia lîngă Cimitirul evreiesc. Cine nu se va prezenta va fi pasibil de pedeapsa cu moartea." Pe strada Lvovskaia cea lungă trecu convoiul celor condamnați; mamele duceau în brațe sugarii, paralizații erau duși în cărucioare. Apoi oamenii fură dezbrăcați și uciși. Printre cei ce au pierit nu erau oameni apropiați mie, dar am impresia că nicăieri nu m-am simțit atît de trist, atît de orfan ca atunci cînd am stat pe nisipurile de la Babi Iar. Ici-colo, se zăreau urme de cenușă neagră, oase carbonizate (cu puțin timp înainte de a evacua orașul, nemții poronciseră prizonierilor de război să dezgroape cadavrele victimelor și să le ardă). Mi se părea, nu știu de ce, că acolo zac rudele mele, prietenii mei, tovarășii mei de

generație, pe care îi văzusem cu patruzeci de ani în urmă jucînd jocuri de copii pe străzile posomorîte din Podol sau Demievka.

La Kiev erau mulți evrei; încă în copilărie, vărul meu, pe-atunci student, îmi arătase pe Kreșciatik un om cu ochelari, cu plete lungi, și rostise plin de respect: „E Șalom Aleihem". La vremea aceea nu auzisem de acest scriitor și el mi se păru a fi unul din acei oameni învățați, bizari care stau cufundați în cărți și oftează expresiv. Mult mai tîrziu am citit cărțile lui Șalom Aleihem, am oftat, și am rîs, am vrut să-mi amintesc chipul bizarului învățat pe care-l zărisem pe Kreșciatik. În cărțile lui Șalom Aleihem, Kievul poartă numele de „Egupeț" și locuitorii acestui oraș populează operele sale. Copiii și nepoții lor și-au luat rămas bun de la Egupeț în Babi Iar...

La Kiev am avut ocazia să trăiesc un pogrom evreiesc. Pentru mine nuvela scriitorului ucrainean Koțiubinski este de două ori scumpă, și pentru că înțeleg suferința Esterei și pentru că autorul nuvelei nu este măcelarul Abrum, ci Mihail Mihailovici, fiul lui Mihail Matveevici și al Glikeriei Maximovna.

Am avut multe de suferit în Kiev, dar nu despre asta-i vorba acum. Se spune că te poți naște undeva, dintr-o pură întîmplare: într-o gară sau într-o țară îndepărtată, unde soarta i-a aruncat pentru o lună sau pentru un an pe părinții tăi. Ce să-i faci! În acest caz, gara încetează de a mai fi un simplu cerculeț pe hartă, iar țara îndepărtată devine apropiată.

„Kiev, orașul meu natal..."
Ori de cîte ori vin la Kiev, urc singur, în mod obligator, una din străzile lui povîrnite. Cînd eram copilandru, le străbăteam în goană, acum am îmbătrînit și-mi trag cu greu răsuflarea. Totuși urc, căci mi se pare că numai de pe Lipki sau de pe Pecersk pot să privesc în urmă anii, deceniile, veacul străbătut.
Dacă vreți, tot ce spun este doar o introducere. Am trăit în Kiev din toamna lui 1918 pînă în noiembrie 1919, adică un an. Guvernele se schimbau, se schimbau rînduielile, steagurile, chiar și firmele. Orașul era un cîmp de luptă al războiului civil : distrugeri, omoruri, execuții. Am să mai revin la acest basm urît. Dacă am început cu o digresiune lirică, am făcut-o pentru că aproape toate proverbele mint (mai precis, enunță adevărul de-a-ndoaselea), între altele și zicalele clasice ale clasicilor romani care spuneau : „Ubi bene, ibi patria", „unde e bine, acolo-i și patria". În realitate, patria poate fi și acolo unde este foarte rău...

10

LA PARIS, repetam plini de melancolie : „Nemții sînt la Noyon". Dar iată că i-am văzut pe nemți pe Krešciatik. Din față venea un ofițer înalt cu niște mustăți *à la* Wilhelm. Lîngă Duma erau postate sentinele germane cu cizme înalte,

care băteau zgomotos pasul pe loc cu tălpile lor de lemn. În drum spre Kiev văzui la restaurantul unei gări o inscripție la intrarea în partea mai curată, care anunța : „Numai pentru domnii ofițeri germani".
Ziarele căutau să convingă oamenii că hatmanul Skoropadski este conducătorul Ucrainei. Numele lui * avea o rezonanță funestă, pe vremea aceea guvernele cădeau prea des. Nu l-am văzut niciodată, poate că înfățișarea lui era potrivită cu numele. Cînd trupele lui Petliura se apropiară de oraș, hatmanul o șterse în Germania. Totuși, casa în care locuise continua să fie păzită ca și altădată de niște voluntari tinerei, convinși că apără pe șeful statului. Locuitorii spuneau rîzînd că hatmanul s-a grăbit să spele putina. Dar nu s-a grăbit să moară. A trăit în emigrație aproape treizeci de ani, a fost un admirator al lui Hitler și a văzut al doilea dezastru al Germaniei. Un neamț mi-a povestit că pînă la moarte Skoropadski era numit „domnul hatman". Cu anii, s-a obișnuit probabil cu acest fel de a i se adresa, dar în 1918 juca prost, ca un debutant. Misiunea lui era să apere independența Ucrainei, dar fiind ofițer al armatei țariste, prefera, evident, trupele de gardă petersburgheze haidamacilor din Kiev. Nemții l-au făcut hatman, era deci firesc să le facă declarații de dragoste. Dar cînd aliații porniră în Franța o mare contraofensivă, Skoropadski trimise un om de încredere la Odesa unde

* de la *skoro* — repede și *padati* — a cădea.

se afla reprezentantul aliaţilor, consulul francez Monsieur Hennot.

La tîrgul de vechituri soldaţi demobilizaţi, îmbrăcaţi cu mantale rupte, vindeau lustre de cristal şi puşti. Aici circula cîntecul: „Ucraina mea, bogată eşti în grîne, acum tragi foame, căci ai dat neamţului pîine".

Nemţii nu se puteau plînge că n-au poftă de mîncare. Îi vedeai mîncînd pretutindeni, la restaurant, la cafenea, în pieţe: mîncau şniţele vieneze, gogoşi grase, frigărui, şi smîntînă.

Nemţii erau veseli şi mulţumiţi de viaţă. În plăcintăriile din Kiev era cu mult mai plăcut decît pe Chemin-des-Dames sau la Verdun. Oamenii aceştia păreau a fi nişte statui de pe monumentele care se ridicau în Germania în cinstea victoriilor militare. Erau convinşi că vor subjuga lumea. (Douăzeci şi doi de ani mai tîrziu, văzui pe bulevardele Parisului pe fiii acelor nemţi, care se plimbaseră odinioară pe Kreşciatik; copiii semănau cu părinţii: mîncau mult şi aveau o încredere oarbă în superioritatea lor.)

Kievul avea aerul unei staţiuni balneare jigărite, şi ticsite pînă la refuz. Locuitorii Kievului se pierdeau în mulţimea de refugiaţi ce veniseră din nord. Kreşciatikul fusese prima etapă a emigraţiei ruse: el precedase cheiurile Odesei, insulele Turciei, pensiunile Berlinului şi mansardele Parisului. Cîţi viitori şoferi de taxi din Paris nu se plimbaseră pe-atunci pe Kreşciatik! Puteai întîlni aci înalţi demnitari din Petersburg, ziarişti şmecheri, actriţe de varieteu, proprietari de case de raport sau filistini pur şi simplu; pe toţi

îi gonise vîntul nordului, mînîndu-i ca pe nişte frunze toamna.

În fiecare zi răsăreau noi restaurante, noi plăcintării, noi gherete unde se vindeau frigărui. Locuitorii nordului care suferiseră de „sete şi foame" se îngrăşau văzînd cu ochii. Se deschideau, de asemenea, cazinouri cu jocuri de noroc, teatre de miniaturi, cabarete. Într-un mic teatru, cunoscut celor originari din Petersburg, actorii dansau şi cîntau cuplete scrise de Agnivţev: „Vreo zece guverne s-au tot perindat, dar să ne spînzure n-au apucat..."

Se deschiseră numeroase magazine de consignaţie. Era o apariţie nouă, care pe mulţi îi mira. Se vindeau blănuri, cruci de botez, icoane cu îmbrăcăminte scumpă, argintărie de masă, cercei, pleduri scoţiene, dantelărie, într-un cuvînt tot ceea ce apucase să fie cărat de la Moscova şi Petrograd. Circulau mai multe feluri de bani: ai ţarului, ai lui Kerenski, bani ucraineni. Nimeni nu ştia care sînt cei mai depreciaţi. Postaţi lîngă Dumă, speculanţii ofereau amatorilor mărci germane, coroane austriece, lire sterline şi dolari. Cînd veneau ştiri despre insuccesele nemţilor în Franţa, mărcile scădeau, iar lirele sterline urcau. O deosebită atracţie exercitau asupra cumpărătorilor dolarii; speculanţii, fie pentru a da dovadă de oarecare imaginaţie, fie pentru a cîştiga mai mult, împărţeau dolarii în diferite categorii, preţuind cel mai scump pe cei „cu tauri".

Ofiţerii se împărţeau şi ei în diferite categorii: unii erau partizani ai lui Denikin, alţii ai lui Krasnov, unii din detaşamentele din Kuban şi

chiar reprezentanţi ai „oastei din Astrahan". Se pare că toţi făceau parte din „Corpul de armată rus special" dar se certau mereu între ei ; dar toţi îi înjurau pe bolşevici, pe naţionaliştii ucraineni şi pe evrei. Pe Kreşciatik auzii prima oară această lozincă de luptă : „Omoară-i pe jidani, salvează Rusia !" Au ucis mulţi evrei, dar prin aceasta n-au salvat Rusia lor, Rusia veche.

Începură să se răspîndească diferite zvonuri că aliaţii i-ar fi zdrobit pe nemţi, că în Germania sînt tulburări, că s-a format un nou guvern în fruntea căruia s-ar afla un Kerenski german pe care îl cheamă „Max de Baden". Ofiţerii albi nu ştiau dacă trebuie să se bucure sau să se întristeze. Pe de o parte, ei juraseră credinţă aliaţilor şi înfierau pacea de la Brest, pe de altă parte, înţelegeau foarte bine că dacă nemţii vor pleca, oraşul va ajunge pe mîinile „banditilor", cum spuneau ei, adică ale trupelor lui Petliura.

Nemţii îşi făceau geamantanele cu tabiet, fără grabă. Kaizerul plecase din Berlin în Olanda. Pe frontul din Apus, operaţiile militare încetaseră. Ziarele anunţau că la Kiev s-ar fi format un „Soviet al deputaţilor din partea soldaţilor germani". Nu ştiu cu ce se ocupa acest soviet. În ce-i priveşte pe ofiţerii şi soldaţii germani, ei erau preocupaţi să ducă acasă cît mai multe trofee : slănină, unt, zahăr.

Eserii şi cadeţii, care îşi aveau sediul în clădirea Consiliului municipal, fuseseră pe punctul să declare că preiau puterea, ca aleşi democratici ai populaţiei. Dar din Odesa sosi un emisar al lui Monsieur Hennot şi declară că aliaţii ordonă

„forţelor democratice din Kiev" să-l sprijine pe hatmanul Skoropadski.

Piotr Pilski, cunoscut în anii dinaintea revoluţiei prin pamfletele sale la adresa poeţilor simbolişti, scotea la Kiev o revistă umoristică : „Piperniţa diavolului". Erau destule lucruri ce puteau fi luate în derîdere : hatmanul înscăunat de nemţi învăţa în grabă Marsilieza ; Monsieur Hennot declara că-l susţine pe hatman şi propunea Directoriului să-l aprovizioneze cu arme ; guvernul noii republici germane se declara socialist şi trata cu generalii francezi problema unei campanii militare împotriva Rusiei Sovietice. Dar despre toate acestea revista nu sufla nici un cuvînt : piperul nu-l măcina diavolul, ci un literat petersburghez care ştia că în curînd va avea nevoie să ceară o viză, fie cea franceză, fie cea germană.

Trenurile spre Odesa erau luate cu asalt. Toţi spuneau că acolo vor debarca trupele aliate. Vor debarca mult prea tîrziu ca să mai apere Kievul de Petliura sau de bolşevici, pe cînd la Odesa este raiul pe pămînt, Odesa e o fortăreaţă, acolo viaţa e liniştită. Scepticii adăugau că şi în cazul în care din Marsilia nu vor sosi *„poilu"* francezi, refugiaţii vor putea pleca de la Odesa la Marsilia, căci marea rămîne oricum mare.

Mai spusesem şi în altă parte că niciodată nu se nasc atîtea legende ca la începutul unui război. Războiul civil a durat mult, dar adversarii Puterii Sovietice se schimbau mereu şi fiecare dintre ei lansa tot felul de zvonuri fanteziste, aşa cum o fac toţi oamenii la începutul

războiului. Diverși refugiați „bine informați“ jurau că aliații dispun de raze ultra-violete cu ajutorul cărora pot distruge în decurs de cîteva ceasuri și pe „roșii“, și pe „naționaliștii ucraineni“.

Toată lumea discuta despre „bande“. Erau multe detașamente de răsculați. În aparență, ele semănau unele cu altele, dar printre cei răzvrătiți erau oameni cu concepții diferite: unii credeau în Directoriu, alții socoteau că trebuie să termine cu burghezia, iar deocamdată îi jefuiau pe țărani; mai erau și „Opanași“ * care nu se căiseră, amatori de tîlhării ce-și făcuseră o meserie din pogromurile evreiești. Nu-mi mai amintesc cînd apăruseră pe scenă diferiții „tătuci“ — în 1918 sau în 1919 — dar în decurs de un an, auzii tot felul de istorii despre Striuk, Tiutiunik, Anghel, Zelionîi, Zabolotnîi și, bineînțeles, despre cel mai faimos dintre ei, despre Mahno.

Trupele Directoriului se apropiară de oraș. În ultimele clipe, ofițerii albi goliră pivnițele de vinuri, băură, cîntară, înjurară, plînseră și împușcară pe cei „suspecți“.

Soldații, cînd cuceresc un oraș, sînt bine dispuși; sînt plini de ură cînd trebuie să-l părăsească și e mai bine să nu le ieși în cale. În anul acela mi s-a întîmplat să aud foarte des trei formule: „la comandamentul lui Duhonin“, „excese“ și „a trînti ușa“.

* după numele lui Opanas, eroul poemului „Duma lui Opanas“ de E. Bagrițki.

Trupele lui Petliura trecuseră pe Kreșciatik vesele, fără să facă nimănui nici un rău. Doamnele din Moscova, care nu apucaseră să fugă la Odesa, erau pline de entuziasm: „Ce drăguți sînt!“ Toți ofițerii albi fură adunați și închiși în Muzeul pedagogic (probabil că dimensiunile clădirii și nu problemele de pedagogie au fost criteriul). Mi-amintesc de spaima pe care am tras-o cu toții; la un moment dat, s-a auzit o bubuitură și în multe case s-au spart geamurile. Oamenii începură să strîngă în grabă apă în baie — poate n-are să mai fie apă — și să ardă ziarele petliuriste. Pînă la urmă, se dovedi că cineva aruncase o bombă în Muzeul pedagogic.

Titlurile ziarelor se schimbară. Apărură steaguri galbene-albăstrui. Tridentul era emblema banilor. Se dădu o dispoziție să se schimbe firmele magazinelor; peste tot vedeai zugravi cu pensule cocoțați pe scări, schimbînd litera „i“.

În Lipki pe două case apărură steme noi: engleză și franceză. Ziarele comunicară că Monsieur Hennot făgăduia să apere independența Ucrainei și împotriva „roșilor“ și împotriva „albilor“.

Uneori mi se părea că asist la un film și nu înțeleg cine pe cine urmărește. Scenele se succedau cu atîta repeziciune, încît nu numai că nu aveai timp să meditezi la ele, dar nici măcar să le înregistrezi. Oamenii lui Petliura purtau tratative cu bolșevicii și cu Denikin, cu nemții și cu Monsieur Hennot. Trupele Directoriului intrară în Kiev în luna decembrie și rămaseră puțin timp. Numai șase săptămîni.

Nimeni nu știa cine va fi arestat a doua zi, ale cui portrete trebuie afișate și ale cui ascunse, ce bani să accepți și ce bani să încerci să-i strecori unui găgăuță. Totuși viața își urma cursul. Multă vreme n-am avut unde sta și am dormit pe un divan în locuința vărului meu, profesor venerolog. Dimineața auzeai împușcături pe stradă, dar în sala de așteptare ședeau pacienți posomorîți. Fiecare întorcea capul să nu-l vadă celălalt ; unii încercau să se ascundă după ziar. Denumirile ziarelor se schimbau și în fiecare zi se scria altceva decît în ajun, dar asta nu-i interesa pe pacienți.

Exista o casă pe Lipki, unde de obicei erau interogați arestații. Cînd plecau un rînd de autorități ardeau hîrtiile, spărgeau geamurile. Veneau noile autorități, puneau geamurile la loc, aduceau vrafuri de hîrtii și începeau interogatoriul celor arestați.

Amintisem mai înainte de „Clubul literar-artistic" el se afla pe strada Nikolaevskaia și prescurtat denumirea sa suna foarte puțin armonios : „Klak" (Clubul literar-artistic din Kiev). În lunile cît a fost în oraș Puterea Sovietică, numele lui a fost schimbat în „Hlam" * nu din dispreț față de artă, ci pentru că totul și toate căpătau denumiri noi. Această nouă denumire, descifrată, însemna : „Pictori, literați, actori, muzicieni". Veneam des pe aci ; după o nouă schimbare de putere, unii vizitatori permanenți dispăreau : plecau cu trupele respective sau, cum spunea portarul-filozof : „erau înșfăcați de guler". Cei rămași cîntau sau ascultau muzică, declamau versuri, mîncau pîrjoale.

Cînd, în februarie, de pe țărmul stîng al Niprului sosiră ostașii roșii, aproape toată lumea se bucură. Mi-amintesc că unul din vizitatorii „clubului", un avocat chel din Moscova, striga cu înflăcărare : „Sînt împotriva ideilor lor, totuși ei au măcar niște idei, pe cînd noi am trăit pînă acum ca vai de lume !"

Exista bineînțeles și o categorie de adversari înverșunați. Aceștia socoteau că peste o lună grădina publică va deveni din nou grădina Negustorilor și va apărea din nou scumpul lor ziar „Kievleanin". Monsieur Hennot făgăduise doar că aliații vor debarca la Odesa, la Sevastopol, la Novorossiisk și primul lucru pe care-l vor face va fi eliberarea de sub puterea bolșevicilor a „maicii orașelor rusești"...

Monsieur Hennot, un om sociabil, ducea tratative cu foarte mulți ! În jurul Kievului hălăduiau „regimentele morții" și detașamentele diferiților hatmani. Casele ardeau, puful din perne zbura prin aer, în fiecare zi se povestea despre un nou pogrom, despre copile violate, despre bătrîni cu abdomenul spintecat. Aliații țineau ședințe la Paris. Inspirați de romantismul Veneției dogilor, ei organizară un „Consiliu al celor zece". Acest „consiliu" ducea tratative cu Denikin. Monsieur Hennot făgăduia puști „tătucului" Zelionîi. Oamenii piereau de foame, de gloanțe

* hlam — vechituri, boarfe ; aici, denumire alcătuită din inițialele cuvintelor *hudojniki, literatorî, aktiorî, muzîkanti.*

rătăcite, de pogromuri, de păduchii tifosului exantematic.

În timpul ocupației lui Petliura, cineva aduse la „Klak" un număr al ziarului francez „Le Matin". Aflai cu acest prilej că la Paris apăruse o modă nouă : bărbații poartă haine extrem de înguste în talie, învingătorii kaizerului aduc cu niște doamne elegante. După știrile privind moda, urma un articol în care se arăta că aliații apără în Rusia libertatea, drepturile cetățenești și marile valori umane.

Spusesem mai înainte că Skoropadski a trăit pînă la adînci bătrînețe întreținut de nemți. Petliura a fost împușcat la Paris de un meșter ceasornicar Schwartzbard. Nu știu ce s-a întîmplat cu Monsieur Hennot, el era un om neînsemnat și istoricii nu s-au ocupat de el. Mi se întîmplă însă adesea după ce las din mînă vreun număr de ziar în care citesc comunicate despre evenimentele din Guatemala sau Congo, din Iran sau din Cuba, să-mi aduc aminte de anul 1919, de Kievul sfîșiat și de umbra misteriosului monsieur Hennot.

11

OSTAȘII roșii intrară în Kiev în februarie 1919, iar în august orașul fu ocupat de trupele albe. Au fost șase luni zgomotoase și pline de lumină. Pentru orașul Kiev a fost o perioadă de

nădejde, avînt, exagerări, frămîntări, o perioadă de furtuni primăvăratice.

Să încep prin a vorbi despre mine însumi. Am mai menționat că în vremea aceasta eram funcționar în aparatul de stat sovietic. La Paris fusesem ghid, apoi descărcasem vagoane la gara de mărfuri, mai tîrziu scrisesem reportaje pe care le publica ziarul „Birjevîe vedomosti". Toate acestea, inclusiv munca de gazetar, nu ceruseră o calificare deosebită. Dar pagina următoare din cartea mea de muncă este cu adevărat enigmatică. Fusesem numit responsabilul „secției de educație estetică a copiilor modefectuoși" de pe lîngă secția de asigurări sociale din Kiev. Cititorul va zîmbi, zîmbesc și eu. Niciodată pînă atunci nu știusem ce sînt „copiii modefectuoși". Bineînțeles, nici cititorul nu știe. În primii ani de după revoluție circulau tot felul de termeni misterioși. „Modefectuoși" însemna copii defectuoși din punct de vedere moral ; în această noțiune intrau și delicvenții minori, și copiii greu educabili. (Cînd acest lucru îmi fu explicat de o femeie uscățivă, adeptă a sistemului pedagogic al lui Fröbel, înțelesei că în copilăria mea fusesem supramodefectuos.) De ce oare mi se încredințase educația estetică a unor copii și pe deasupra încă a unor copii scrîntiți ? Nu știu. N-aveam nici un fel de afinitate pentru pedagogie ; cînd, la Paris, fetița mea începea să facă mofturi, nu cunoșteam decît un mijloc de a o liniști, care nu era cîtuși de puțin pedagogic : cumpăram de doi *sous* acadele de culoarea smaragdului sau a purpurei.

De altfel, în timpul acela mulţi oameni se ocupau de alte treburi decît de cele la care se pricepeau. M. S. Şaghinian, care ţinuse altădată conferinţe în probleme de estetică, începuse să-i înveţe pe cetăţeni cum să crească oile şi să ţească la războaie, iar I. L. Selvinski, care terminase facultatea de drept şi cursurile de marxism-leninism pentru profesori, se transformase în instructor pentru colectarea blănurilor.

În secţia „modefectuoasă" a lucrat două sau trei luni un tînăr pe care din întîmplare nu-l descoperise poliţia judiciară. Făcea speculă cu dolari, aspirină şi zahăr. Pe lîngă aceasta, mai scria şi versuri agramate (el spunea : „Vă rog să mă iertaţi, sînt îngrozitor de erotice"). Multe trăsături ale eroului din romanul meu „Profitorul", scris în 1924, sînt luate din biografia acestui coleg al meu de slujbă. El se pricepea şi mai puţin decît mine în pedagogie, dar era încrezut, avea tupeu, se amesteca în discuţiile pedagogilor sau ale medicilor. Îmi amintesc de o şedinţă la care se discuta despre înrîurirea pe care o au proteinele, grăsimile, hidraţii de carbon asupra sistemului nervos al copiilor. Pe neaşteptate, tînărul autor al versurilor „îngrozitor de erotice" întrerupse pe un bătrîn profesor, declarînd : „Lăsaţi chestiile astea ! Am fost şi eu un copil nervos. Dacă ar fi s-o descoasem din fir în păr, şi grăsimile sînt bune, dar mai ales proteinele"...

Aveam obiceiul să-i previn pe pedagogi şi pe psihiatri că sînt un ignorant absolut, dar ei îmi răspundeau că lucrez bine. Se creă astfel reputaţia că Ehrenburg este specialist în educaţia estetică a copiilor. Astfel că, în toamna anului 1920, cînd mă întorsei la Moscova, V. E. Meyerhold îmi propuse să conduc teatrele de copii din Republică.

Pierdurăm mult timp cu elaborarea unui proiect de „colonie experimentală model" pentru delicvenţii minori, în care aceştia să poată fi educaţi în spiritul „muncii creatoare" şi al „dezvoltării multilaterale". În genere, epoca aceea a fost o epocă de proiecte. Cred că în toate instituţiile din Kiev erau fantezişti cu părul cărunt şi tineri entuziaşti care elaborau proiecte pentru o existenţă paradisiacă pe pămînt. Discutam ce înrîurire au culorile prea vii asupra copiilor mult prea nervoşi, dacă recitarea pe mai multe voci influenţează conştiinţa colectivă şi ce efect poate avea gimnastica ritmică în luptă cu prostituţia printre minori.

Discrepanţa dintre discuţiile noastre şi realitate era cu adevărat strigătoare la cer. Personal, mă ocupam cu cercetarea instituţiilor corecţionale, a orfelinatelor, a azilurilor de noapte, unde-şi găseau adăpost copiii vagabonzi. Trebuia să alcătuiesc referate, dări de seamă, în care nu mai era vorba de gimnastică ritmică, ci de pîine şi stambă. Băieţii o ştergeau şi se înrolau în diferitele detaşamente ale „tătucilor". Fetele ademeneau prizonierii de război care se întorceau din Germania.

În secţia noastră lucra un tînăr pictor, Pania Pastuhov, un om extrem de timid. Într-o bună zi, îl trimisei într-un orfelinat organizat în 1915 pentru fetiţele refugiate. Pastuhov se întoarse

zguduit. Ce se întîmplase? Între timp, fetițele crescuseră și, lăsate la voia întîmplării din cauza schimbării diferitelor guverne, începuseră să-și cîștige singure pîinea. Unele dintre ele aveau copii. Cînd Pastuhov începu să le spună că învățătura aduce lumină în viața omului, una dintre domnișoare îi spuse cu un aer cochet: „Domnule, mai bine ne-ai trata cu o țigară".

Instituția noastră își avea sediul într-o vilă de pe Lipki. Mi-amintesc că în sala cea mare se afla un *secrétaire* în stil *„empire"*, pe care cu ocazia inventarului cineva lipise o etichetă uriașă. Într-o zi descoperii aci un sugaci care fusese abandonat în timpul nopții. În casa de alături se afla sediul „Ceka" al guberniei; mereu vedeai sosind acolo mașini. În curînd grădina înverzi toată și ascultînd discuțiile despre metoda lui Dalcrose, priveam pe fereastră la salcîmii înfloriți.

Pe vremea aceea era ceva obișnuit ca oamenii să lucreze concomitent în cîteva instituții. În afară de „secția modefectuoasă" mai aveam și multe alte treburi printre care, bunăoară, și participarea la ședințele „secției de artă aplicată". S-ar fi zis că epoca nu era favorabilă artei, pe stradă auzeai mereu împușcături, monsieur Hennot nu-și pierdea timpul de pomană și Kievul era înconjurat de tot felul de bande. „Strategii" discutau cu îndîrjire cine va pătrunde mai întîi în oraș: Petliura sau Denikin. Totuși „secția de artă aplicată" a realizat multe. Nu mă refer la mine, eu și aici eram, dacă nu profan, cel puțin un diletant. Dar în această secție lucrau speciа-

liști buni, plasticieni din Kiev ca: V. Meller, Pribîlskaia, Margarita Ghenke, Spasskaia. Organizarăm expoziții de artă populară, ateliere de broderie și ceramică. Am cunoscut-o pe Gapa Sobacika, o țărancă talentată. înzestrată cu un simț uluitor al culorii. Pe Kreșciatik apărură uriașe panouri decorative cu ornamente ucrainene.

Văzui animalele de lut pe care le modela Gonciar. Ivan Tarasovici era unul dintre ultimii plasticieni, care ilustrau creația populară tradițională. În anii aceia animalele lui nu semănau nici a oi. nici a cățel, nici a lei, ele aparțineau unei specii necunoscute zoologilor, dar fiecare era unic în felul lui. (Creația populară se inspiră din natură, dar nu o copiază niciodată, și dacă dantelăresele din Vologda studiau florile de gheață de pe geam, o făceau pentru că trăsăturile acestora seamănă cu jungla, cu cerul înstelat, cu literele unui alfabet inexistent.)

La Kiev făcui cunoștință cu scriitoarea S. Z. Fedorcenko, autoarea unei cărți interesante: „Poporul în război". Fusese soră de caritate într-un spital militar și notase discuțiile soldaților. Transcrisei atunci părerea unui soldat despre artă: „Avem aici un voluntar care desenează totul atît de bine și seamănă, de parcă ar fi adevărat, așa că te și plictisești să privești..." Diferitele manifeste literare, diferitele „isme" artistice s-au învechit, dar cuvintele soldatului, rostite în treacăt în 1915, îmi par astăzi nu numai vii, dar și actuale.

Lucram de asemenea şi la „Studioul de literatură“ unde îi învăţam pe debutanţi prozodie (Deşi eu însumi scriam pe vremea aceea în „vers liber“ haotic, totuşi puteam să disting iambul de troheu.) Briusov îmi demonstrase îndelung că poţi învăţa pe un om cît de cît talentat, să scrie versuri bune. Gumilev, care împărtăşea această părere, îmi spunea că făcuse pînă şi din Oţup un poet. Personal, n-am crezut şi nici nu cred că cineva poate fi învăţat să scrie poezii. O şcoală, oricum s-ar chema ea : studiou, cursuri, institut sau academie, poate numai să te înveţe să citeşti poezii, adică poate să ridice nivelul estetic al elevilor.

Printre elevii studioului nostru era un tînăr politicos, timid, N. N. Uşakov. Mă bucur că scurta epopee a carierei mele de dascăl la studioul din Kiev nu l-a împiedicat să devină poet. L-am revăzut ulterior şi m-am convins că nu-mi poartă pică.

În clădirea de pe strada Nikolaevskaia era şi sediul Uniunii scriitorilor, şi al Institutului muncitoresc de istorie, şi al Studioului de literatură, şi al multor altor instituţii. Acolo se discuta despre futurism, se alegeau pictorii ce urmau să pavoazeze străzile, se ţineau conferinţe pe teme de marxism, se eliberau certificate şi tot felul de adeverinţe.

Jos, în subsol, era sediul clubului „Hlam“ fostul „Klak“. Acolo îl întîlnii pe poetul kievlean Vladimir Makkaveiski. Publicase cu puţin înainte o culegere de sonete : „Condeiul Alexandriei“. Cunoştea la perfecţie mitologia greacă, cita din

Luchian şi Asclepios, din Mallarmée şi Rilke, într-un cuvînt, era un Veaceslav Ivanov al Kievului. Răsfoindu-i acum cartea, găsii doar două rînduri pe înţelesul meu : „Ca o mumie se culcă Elada în sarcofagul Alexandriei“. Makkaveiski dorea foarte mult să fie elenist, dar epoca nu era potrivită pentru aşa ceva.

Un alt poet din Kiev, ce-i drept, cam hoinar, era Benedikt Livşiţ. Îmi amintesc de poeziile lui frenetice, publicate în culegerile primilor futurişti. Spre mirarea mea, era un om foarte cult şi liniştit, care nu ocăra pe nimeni, se vede că pasiunile primei tinereţi se potoliseră. Omul acesta iubea pictura, o înţelegea şi discutam cu el mai ales despre pictură. Scria puţin, medita mult. Se vede că şi el, ca şi mine, ca şi mulţi alţii, dorea să înţeleagă semnificaţia evenimentelor în curs.

Printre „nordicii“ ce frecventau „Hlam“-ul o notă aparte reprezenta O. E. Mandelştam, pe atunci un nume cunoscut în urma apariţiei cărţii sale „Piatra“. Am să revin la el mai tîrziu ; l-am cunoscut deosebit de bine în 1920 la Koktebel. Mi-amintesc cum l-am auzit la „Hlam“ recitînd o poezie minunată : „Am învăţat ştiinţa despărţirilor“...

Ca un meteor trecu fulgerător V. B. Şklovski ; el ţinu o conferinţă la studioul lui Exter ; era un om strălucit, dar confuz, zîmbea şiret şi critica cu blîndeţe absolut pe toţi.

La „Hlam“ făcui cunoştinţă cu L. V. Nikulin, un visător cu părul buclat ; el ne recită într-o zi nişte versuri profund melancolice despre sicriu.

Natan Vengrov scria versuri pentru copii. El organiză „Ziua cărţii pentru copii“ cu care prilej pe Kreşciatik se instală un panou uriaş şi strada se umplu de ursuleţi, elefanţi, crocodili. Vengrov căuta să mă convingă că sînt poet pentru copii şi că numai din întîmplare nu mă ocup de meseria mea. (Am încercat multe meserii în viaţa mea, dar niciodată n-am scris pentru copii.)

Venea la „Hlam“ şi binecunoscuta actriţă Vera Iureneva. Adeseori o însoţea un tînăr, aproape adolescent, cu o expresie permanent ironică pe faţă. Cînd făcui cunoştinţă cu el, mormăi : „Mişa Koltov“.

Printre poeţii ucraineni cel mai zgomotos era futuristul Semenko. Nu prea înalt de statură, avea o voce puternică, nu recunoştea nici o autoritate şi respecta numai pe Maiakovski. Avui prilejul să-l întîlnesc în cîteva rînduri şi pe P. G. Tîcina. Un om tăcut, melancolic, îţi lăsa impresia că tot timpul ascultă ceva. Era blînd şi blîndeţea lui se învecina cu timiditatea. După ce l-am observat un timp, mi s-a părut dintr-o dată că e un poet adevărat.

Secţia scriitorilor evrei desfăşura o activitate febrilă : în răstimpul scurt dintre guvernarea lui Petliura şi a lui Denikin, oamenii trebuiau să mediteze, să scrie, să publice. Pe atunci se găseau la Kiev Bergelson, Kvitko, Dobruşin, Markiş. Dacă voi avea posibilitatea să scriu volumele următoare ale acestei cărţi, voi încerca să fac portretul lui Pereţ Markiş, pe care l-am întîlnit ulterior şi la Paris, şi la Moscova. Pe vremea aceea, la Kiev, era un tînăr frumos, cu un

păr bogat, totdeauna zbîrlit, cu ochi ironici şi trişti. Toţi îi spuneau „răzvrătitul“. Se zicea că atentează la clasici, că dărîmă idolii, mie, însă, cînd i-am făcut cunoştinţa, mi s-a părut că seamănă cu un scripcar evreu hoinar, care cîntă pe la nunţile altora melodii triste.

La Kiev făcui cunoştinţă cu mulţi pictori. Alexandra Alexandrovna Exter petrecuse destui ani la Paris, era prietenă cu Léger, trecea drept cubistă. Totuşi lucrările ei erau infinit de departe de viziunile urbanistice ale lui Léger. Exter se pasiona mai ales pentru teatru (colabora la Teatrul de Cameră din Moscova, la teatrele din Kiev). Nu ştiu cum s-a întîmplat, dar şi printre elevii Alexandrei Alexandrovna, şi printre tinerii pictori care o înconjurau, erau oameni care nutreau o adevărată pasiune pentru teatru, pentru scenă. Aproape toţi pictorii pe care i-am cunoscut atunci la Kiev au lucrat ulterior în teatru : Tîşler, Rabinovici, Şifrin, Meller, Petriţki.

„Nutreau o adevărată pasiune pentru teatru...“ Scriind aceste cuvinte, fără să vreau m-am gîndit la unul dintre elevii lui Exter, la Saşa Tîşler, care avea pe atunci douăzeci de ani. Soarta lui ulterioară confirmă cel mai pregnant pasiunea pentru teatru care era proprie pictorilor din Kiev. Nu este vorba, bineînţeles, dacă X sau Y au lucrat în teatru. În teatru au lucrat aproape toţi pictorii sovietici, chiar şi numai datorită faptului că au fost perioade cînd pitorescul, fantezia, măiestria erau admise mai curînd pe scenă decît în sălile de expoziţie. Locuitorii Moscovei îl cunosc pe A. A. Tîşler tocmai datorită montărilor sce-

nice. Decorurile pe care le-a făcut la piesa „Regele Lear" sînt convenţionale şi realiste totodată, ca şi versurile lui Shakespeare. De mirare este altceva : şi în pictura de şevalet Tîşler păstrează o viziune teatrală a lumii. Îmi amintesc de tabloul lui ce înfăţişează nişte soldaţi împuşcînd un porumbel de poştă. Tabloul fusese pictat cu vreo două decenii înaintea porumbelului lui Picasso. Numai un pictor capabil să imagineze ca a tragedie feerică acel banchet al zeilor, despre care scrisese Tiutcev, putea să abordeze pe la 1930 asemenea temă.

Primii ani de după revoluţie au fost nu numai ani de avînt în arta scenică, dar şi de atracţie generală pentru teatru. În oraşele din Ucraina, actori ambulanţi care visau să mănînce în sfîrşit pe săturate, zguduiau sala, forţîndu-i pe spectatori să uite raţiile de alimente neeliberate, de casele neîncălzite, de împuşcăturile din timpul nopţii. Iar Kievul avusese noroc : îl primise pe Konstantin Alexandrovici Mardjanov. Era un om sensibil, cu capul plin de planuri îndrăzneţe, blînd, dar totodată intransigent. Mi-aduc aminte cu cîtă înflăcărare vorbea. Îmi spusese : „Teatrul este teatru". (Ne aflam la un bufet, beam ceai de proastă calitate şi-i povesteam despre Spania, căci el tocmai pregătea o piesă de Lope de Vega.) M-am dus la Comitetul executiv orăşenesc şi le-am spus că un comitet executiv este un comitet executiv. Ei doresc ca actorii să bea pe scenă ceai adevărat, dar ce-ar zice ei dacă oamenii care beau ceai la bufetul Comitetului executiv vor începe să rostească monoloage, să-şi

frîngă mîinile şi să vorbească în hexametru despre refacerea oraşului ? Kievul a văzut piesa „Fuente Ovejuna", în sala vechiului teatru Solovţovski pătrunsese o adiere nouă. Mult timp n-am putut părăsi sala, am rămas pe loc şi am aplaudat.

Lui Mardjanov îi plăcu piesa „Cămaşa lui Blanche" pe care o scrisesem împreună cu A. N. Tolstoi şi hotărî s-o pună în scenă. Decorurile urma să le facă N. A. Şifrin. Mi se pare că după a doua sau a treia repetiţie pătrunseră în oraş trupele lui Denikin.

Mă întîlneam des cu doi admiratori ai lui Mardjanov, doi prieteni nedespărţiţi, doi minori (dar nu „modefectuoşi"), fratele Liubei, Grişa Kozinţov, şi Serioja Iutkevici. Ei mă invitară într-o clădire, unde altădată fusese „Jimmy cel şchiop". Ei organizară acolo un „teatru popular de bîlci" adică unul din acele spectacole excentrice, care în anii de foamete şi frig distrau pe spectatori.

În strada Sofiiskaia, lîngă Piaţa Dumei era o mică cafenea murdară. Patronul era un grec din cale afară de slab cu un chip lung şi pătimaş ca al modelelor lui El Greco. Pusese în vitrină următorul anunţ : „Adevărată, proaspătă iaurtă". Grecul făcea o cafea turcească aromată şi noi, poeţii, pictorii, actorii ne duceam adesea pe la el. Pentru mine această cafenea este legată de soarta mea ulterioară. Acolo povesteam uneori Liubei, Iadvighei — o tînără studentă la Institutul pedagogic — Nadiei Hazina — care deveni mai tîrziu soţia lui O. E. Mandelştam — despre

aventurile mele în străinătate. Îmi plăcea să-mi imaginez diferite lucruri, de pildă ce ar face un burghez cumsecade din Franța sau un lazzarone din Roma dacă s-ar afla în Rusia cuprinsă de vîltoarea revoluției ? Așa se nășteau personajele romanului „Julio Jurenito" pe care l-am scris doi ani mai tîrziu.

Continuam să scriu versuri ; nu erau mai bune ca altădată, dar tonul lor se schimbase. Nu înțelegeam încă toată semnificația evenimentelor, dar în ciuda diverselor ghinioane pe care anii aceia le abătuseră asupra mea, eram vesel : „Nepoții noștri se vor mira răsfoind paginile manualului : 1914... 1917... 1919. Cum vor fi putut trăi ? Vai de ei, vai de ei... Copiii veacului nou vor citi despre bătălii, vor învăța pe dinafară numele conducătorilor și ale oratorilor, cifrele arătînd numărul celor uciși și datele istorice. Ei nu vor ști ce dulce este mirosul trandafirului pe cîmpul de luptă, ce frumos cîntă lăstunii, întretăind glas de tunuri, ce minunată era în anii aceia viața."

Dacă stai să meditezi asupra trecutului îndepărtat, multe lucruri ți se limpezesc. În aparență totul era ciudat. Bandele dădeau tîrcoale orașului, în fiecare zi oamenii povesteau despre noi pogromuri, despre omoruri. Claxonul mașinilor era ca un semnal de alarmă. Trupele lui Denikin și ale lui Petliura se luau la întrecere cine să ajungă întîi la Kiev. Nu o dată mi-a fost dat să aud o șoaptă veninoasă : „N-are să le fie prea lungă domnia..." Iar noi studiam proiectele, discutam cînd se va preda la tipar volumul al treilea

din operele lui Cehov sau Koțiubinski, unde este mai bine să se înalțe monumentul închinat Revoluției... Citeam versuri, admiram tablouri și acea bucurie lăuntrică de care vorbisem strălucea nu numai în privirea lui Grișa Kozințov care avea numai paisprezece ani, dar și în ochii lui Konstantin Alexandrovici Mardjanov care se apropia atunci de cincizeci. Dar nu vîrsta contează, sau, dacă vreți, nu vîrsta revoluției. După socoteala de la Moscova, revoluția avea doi ani, după socoteala locală — cîteva luni.

12

EXISTĂ amintiri care bucură, mobilizează, care te fac să vezi elanuri, bunătate, fapte de eroism. Există și un alt gen de amintiri... Degeaba se spune că timpul este cel mai bun leac. Desigur, rănile se cicatrizează, dar uneori aceste răni vechi încep să doară pe neașteptate și nu dispar decît o dată cu dispariția omului.

Trebuie să mă apuc să povestesc despre lucruri neplăcute. Cu două veacuri înaintea erei noastre, Plaut distra pe locuitorii Romei cu comediile sale ; din ele au rămas în amintire patru cuvinte : *„homo homini lupus est"*. Vorbim adesea despre morala acelei societăți care este clădită pe interes, pe lupta pentru o bucată de pîine. *„Homo homini lupus..."* Degeaba apelase Plaut la lupi. L. A. Manteufel, care a studiat viața

acestor animale, mi-a spus o dată că lupii se încaieră arareori între ei și nici pe oameni nu-i atacă decît atunci cînd sînt hămesiți de foame. În schimb, mi-a fost dat să întîlnesc nu o dată în viață oameni care persecutau, chinuiau, ucideau pe semenii lor fără să fie nevoie de acest lucru. Dacă fiarele ar putea cugeta și ar putea compune aforisme, desigur că vreun lup cărunt, căruia vecinul i-ar fi smuls un smoc de blană, ar fi urlat: „Lupul este lupului om".

Ce-aș putea povesti despre pogromul din Kiev? Astăzi nu mai poți impresiona pe nimeni cu nimic. În casele întunecate, nopți de-a rîndul se auzeau țipînd femei, bătrîni, copii. Ai fi zis că țipă casele, străzile, orașul întreg.

Pereț Markiș a scris în anii aceia un poem despre pogromul din Gorodișce, unde fuseseră uciși cinci sute de oameni. La Babi Iar au fost uciși peste șaptezeci de mii de evrei, iar în Europa șase milioane... Mă surprind făcînd următoarea comparație. De curînd am văzut o mașină care compune singură muzică. Iar acum mi se pare că în locul inimii bate cifrele o mașină care gîndește. Da, în 1919 călăii nu ajunseseră încă să conceapă camerele de gazare; sălbăticiile lor erau rudimentare: ei gravau pe frunte o stea în cinci colțuri, puteau viola o fetiță, puteau arunca pe fereastră un sugaci.

În curte zăcea răsturnat la pămînt un bătrîn și privea cu ochii goi spre cerul pustiu de toamnă. Poate că era lăptarul Tevie sau ginerele lui, unii din cei mai vechi locuitori din Egupeț, orașul condamnat? Alături era o băltoacă: de

sînge, nu de lapte. Barba bătrînului flutura răvășită în bătaia vîntului.

Ca în orice tragedie, au fost și scene de farsă. În apartamentul socrului meu, doctorul M. I. Kozințov, năvăli un flăcău zdravăn, în uniformă de ofițer și strigă: „Pe Hristos l-au răstignit, Rusia au vîndut-o!" Dar văzînd pe masă un porttigaret întrebă liniștit, pe un ton de afaceri: „E de argint?"

Hotării să mă strecor pînă la Koktebel, la Voloșin, a cărui casă mi se părea un adăpost sigur. O săptămînă călătorirăm pînă la Harkov. Prin gări, ofițerii și cazacii dădeau buzna în vagoane și strigau: „Jidovi, comuniști, comisari, ieșiți afară!" Într-o gară, pictorul I. Rabinovici fu aruncat afară din tren...

Harkov, apoi Rostov, apoi Mariupol, Kerci, Feodosia... Călătorirăm o lună în cap, pitulați prin colțurile întunecate ale vagoanelor, zăcurăm prin calele vapoarelor, printre bolnavii de tifos exantematic care aiurau și mureau, zăcurăm acoperiți de păduchi. Și mereu răsuna același strigăt monoton: „Care-i jidan pe aici?" Păduchi și sînge, sînge și păduchi.

Pe gardurile murdare vedeai portretele lui Denikin, Kolceak, Kutiopov, Mai-Maevski, Șkuro. Pe stradă, cazaci din Kuban cherchelíți controlau actele. Cineva striga: „Puneți mîna pe el, e comisar!" La Harkov, în hotelul „Palace" era sediul serviciului de contraspionaj. Trecătorii ocoleau casa. La o măsuță într-o cafenea ședeau ofițeri francezi, la alta niște speculanți; beau cafea după moda varșoviană. Pretutindeni se

zăreau afișele „Osvag"-ului (Asociația de luptă împotriva dușmanului) : „Înainte, spre Moscova" — calul Sf. Gheorghe-Biruitorul călca sub copitele sale un evreu cu nasul mare.

Alergau dintr-un oraș în altul avocați din Moscova, literați din Petersburg, aristocrate înfofolite în cinci basmale, ținînd în mînă cutii pentru pălării pline de alimente ; actori, guvernante, copii vagabonzi. Un amator de glume declama într-un hotel distrus, murdărit : „Să fugi ? Încotro ? Pe un timp doar, păcat de efort. Iar veșnic să fugi nu se poate..." O bătrînă dementă îmbrăcată cu manta soldățească, cu o pălărie împodobită cu pene violet, șoptea : „Nu, Clemenceau n-are să ne lase în voia soartei !..." Dintr-o cîrciumă de noapte ieșeau grămadă ofițeri beți, care cîntau : „General ne e Șkuro, și are un cal sur, așadar Europa..." după care urmau expresii ce nu se pot reproduce.

(În 1925 zării pe străzile Parisului niște afișe. Circul „Buffalo" prezenta publicului un nou număr de atracție : călărie acrobatică executată de cazaci sub conducerea „vestitului general Șkuro". Fostul autor de pogromuri își încheiase cariera pe arena circului.)

Ieșind dimineața în piață, filistinii trăgeau cu urechea dacă nu cumva răsună undeva împușcături. Toți aveau experiență în materie și nimeni nu mai credea nimic. În sufletul oamenilor curajoși, care înțelegeau pentru ce luptă, războiul civil genera ură, dîrzenie, eroism. În timp ce în casele vechi, cu un trai statornicit, cu o atmosferă

îmbîcsită foiau omuleți speriați care nu vroiau să salveze nici revoluția, nici vechea Rusie, ci numai pe ei înșiși. De frică, scriau note informative ba la Ceka, ba la Serviciul de contraspionaj, arătînd că nepotul vecinei face parte dintr-un detașament pentru rechiziționarea alimentelor sau că vecinul și-a măritat fata cu un ofițer alb. Oamenii aceștia se temeau de zgomotul pașilor pe scară, de scîrțîitul ușilor, de șoaptele de prin ganguri. Cei mai șmecheri îngropau sub scîndurile podelelor „banii lui Peatakov" și portretele lui Marx, pregătindu-se ca peste o săptămînă sau o lună să ascundă sub aceleași scînduri portretul lui Mai-Maevski, banii țarului, și chiar icoana sfîntului Nicolae făcătorul de minuni.

Prin gări trebuia să sari peste trupuri umane, zăceau bolnavi de tifos, refugiați, speculanți. Uite un flăcăiaș cu păr buclat care pînă mai ieri cîntase cu avînt „Puterea Sovietică o vom apăra ne-nfricați..." Acum el urlă din răsputeri : „Vom merge la luptă pentru Sfînta Rusie cu neînfricare și vom ucide pe toți jidovii fără cruțare". De fapt, el nu se pregătea și nu se pregătește de nici un fel de luptă. Face comerț cu pîslari furați de la un depozit.

Cazacii erau cumpliți. Era în aceasta rezultatul tradițiilor și al urei pentru că viața le fusese distrusă, sfărîmată, dar și al derutei.

În armata albă se găseau elemente ale Sutelor negre, foști agenți ai ohranei, jandarmi, călăi. Ei ocupau posturi de seamă în administrație, în contraspionaj, în „Osvag". Ei afirmau (și poate că și credeau) că poporul rus este înșelat de

comunişti, de evrei, de letoni ; că poporul rus trebuie mai întîi bătut bine şi apoi pus în lanţuri.

Cu mulţi ani mai tîrziu, la Paris, am cumpărat o culegere de versuri semnate de un oarecare Posajnîi, care se recomanda că ar fi „husar negru". El lucra la Uzinele Renault, îi blestema pe „broscarii de franţuji" şi amintindu-şi de calul său de luptă, deplîngea măreţia de altădată. „Pegasu-mi, în salonul plin, o vadră deşertă cu vin, şi rumegă apoi discret un coşcogeamite buchet de trandafiri ; iar după asta, se cufuri pe jos, şi basta. Era un public, alelei ! Nu bădărani şi derbedei. Strigau ca unul toţi : «ura !» Şi muzica de zor cînta, băteau timpanele ca-n draci. O, glas al amintirii, taci !" Idealurile sale el şi le exprimase astfel : „Pieri-vor cei ce roşii sînt. La dracu le vom face vînt ! Şi-or bea, ciocnind ca nişte fraţi, cei ce-au fost iuncheri ne-nfricaţi." Citind aceste blesteme în 1929 rîdeam, dar în 1919 un om ca acesta dădea buzna în vagon, îţi ardea cîteva palme, ba te şi împuşca pe loc.

Dar în rîndul albilor erau mai ales oameni care-şi pierduseră capul, cu trupul mîncat de păduchi, cu inima răvăşită de jigniri reale şi imaginare, de masacre, de arestări, de execuţii, de plînsul oraşelor care treceau din mînă în mînă, de gîndul că mîine vor fi puşi şi ei la acelaşi zid murdar spre care tîrăsc astăzi un nou lot de „suspecţi".

Leonhard Frank a intitulat una din cărţile sale „Omul este bun". Dar omul nu este nici bun, nici rău ; el poate fi bun, după cum poate fi şi

foarte rău. Bineînţeles, printre albi nu erau numai sadici, erau mulţi oameni obişnuiţi, mai curînd blînzi din fire, oameni care altădată nu făcuseră nici un rău nimănui. Dar ei au trebuit să-şi lase blîndeţea acasă, o dată cu confortul şi bibelourile de familie. Ura lor era determinată de disperare. Chiar în toamna anului 1919, cînd albii cuceriseră oraşul Oriol, ei nu se simţeau învingători. Ei goneau înainte ca printr-o ţară străină, vedeau pretutindeni numai duşmani. Prin cîrciumi ofiţerii albi cereau cîntăreţilor să le cînte o romanţă la modă : „Să ştii de frică să te dezbari — aproape-i ţinta cînd ai nervii tari". Chefurile erau urmate adesea de împuşcături, ofiţerii trăgeau ba în clienţii localului, ba în oglinzi, ba în aer — li se năzăreau la fiecare pas partizani, ilegalişti, bolşevici. Şi cu cît strigau mai mult despre nervii lor tari, cu atît aceşti nervi cedau mai uşor şi în ceaţa alcoolului, a urii, a fricii, a sîngelui ţinta devenea confuză.

Printre „voluntari" se găseau şi oameni întîmplători, romantici naivi sau oameni lipsiţi de voinţă care s-au lăsat convinşi de insistenţele camarazilor, hipnotizaţi de discuţiile despre „credinţă", „onoare", „legămînt".

Am întîlnit şi eu un astfel de om dezorientat : era un sublocotenent căruia îi plăceau versurile lui Blok. Dumnezeu ştie prin ce împrejurări nimerise în armata albă. Omul acesta mi-a salvat viaţa şi mi-e ruşine să mărturisesc că nu i-am reţinut numele. Întîmplarea a avut loc între Mariupol şi Feodosia. Călătorisem mult timp cu vaporul ; la început s-a iscat un incendiu, apoi

micuțul vas s-a pomenit încleștat între sloiuri de gheață în Marea de Azov. Pîine nu aveam. Bolnavii de tifos exantematic se tîrau pe gheață. În una din ultimele nopți, o namilă de om, cu o căciulă căzăcească pe cap, mă scoase pe puntea înghețată. Toți dormeau. Ofițerul era cu mult mai puternic decît mine, dar era cherchelit. Între noi se dădu o luptă corp la corp. El repeta într-una, prostește : „Las-că te botez eu acușica..." Mă împingea spre bordul vasului. Îmi amintesc că mă gîndeam la un singur lucru : e foarte bine că o să cădem în apă amîndoi... Auzind strigăte, Iadviga, care călătorea împreună cu noi, coborî pe puntea inferioară și-l căută pe sublocotenentul al cărui nume l-am uitat. El se ridică pe punte și strigă : „Stai ! Că de nu, trag !" Văzînd revolverul, „nașul meu" își desfăcu îmbrățișarea.

La Feodosia văzui aceleași portrete în care generalul Skuro zîmbea semeț. Zării englezi, curați, bine bărbieriți. Lîngă bucătăria lor de campanie se înghesuiau copii flămînzi. Albii evacuaseră cu de-a sila niște feroviari (nu-mi mai amintesc dacă din Oriol sau din Kursk). Cei evacuați locuiau în niște cocioabe mizere din mahalaua Karantinnaia. Englezii priveau posomorîți oamenii rupți și flămînzi. Ei erau în afara jocului : fuseseră trimiși aici, așa cum ar fi putut fi trimiși la Nairobi sau la Karaci. Ei executau un ordin. Bineînțeles, nu știau nimic nici despre acțiunile societăților petrolifere, nici despre burțile spintecate, nici despre soarta copiilor care adulmecau cu lăcomie aerul în care plutea miros de carne...

Voloșin mă întîmpină cu căldură, îi povestii destul de confuz cîteva din aventurile de pe drum. Ca întotdeauna, ochii lui Max erau amabili și străini totodată. Începu să vorbească despre soarta Rusiei, despre prorocirile profetului Iezechiel. Atunci se apropie de noi mama lui Voloșin, căreia toți îi spuneau Pra și îl întrerupse : „Ajunge, Max ! Oamenii sînt flămînzi, nu le arde de poveștile tale." Apoi aduse o tigaie cu cartofi prăjiți.

13

FIICA mea își petrece uneori concediul la Koktebel, stă la soare pe plaja plină de pietricele frumoase, se scaldă, face ascensiuni în munți. Cînd îmi povestește toate acestea îmi amintesc de trecutul îndepărtat și îmi vine greu să-mi imaginez că la Koktebel te poți odihni. Și eu am hoinărit acolo pe malul mării, dar n-am cules pietricele, ci bucăți de lemn, zvîrlite de mare pe mal. Cu ele încălzeam godinul sau cum i se spune în Crimeea, „mangalka". Într-o zi am găsit pe țărm un pescăruș mort. L-am curățat de măruntaie și l-am fiert. Pescărușul mirosea a pește stricat, dar noi l-am mîncat.

Curînd după sosirea noastră, schimbai o haină ruptă, cumpărată încă la Paris, pentru niște lemne. Iarna era aspră, dinspre nord-est bătea năprasnic vîntul înghețat. Făceam foc în sobă și

în cameră nu înghețam. Dar niciodată, pare-mi-se, nu am cunoscut o foame atît de permanentă și de nepotolită, ca la Koktebel. Adeseori făceam supă de ardei.

Am locuit acolo nouă luni, dar astăzi mi se pare că au fost ani îndelungați. La început a fost foarte frig, apoi foarte cald. Mama Liubei îi dăduse tot felul de inele și de broșe. Le vindeam. Dar într-o bună zi n-am mai avut ce vinde. Era o prostie să mă gîndesc la munca literară, ca la o sursă de venit. Primăvara mă gîndii să organizez un fel de grădiniță pentru copiii țăranilor. Se vede că „fröbelinele" din Kiev mă convinseseră de capacitățile mele pedagogice.

În sat locuiau bulgari, în marea lor majoritate chiaburi. Nu prea erau ei de acord cu albii, care le rechiziționau alimente, iar uneori le luau cîte un porc sau un butoi de vin fără măcar să dea chitanță, dar cel mai mult se temeau de venirea bolșevicilor. E adevărat că am găsit o familie de bulgari care îi ajuta pe ilegaliști și ura gărzile albe, numele lor era Stamov. Ei se bucurau de respectul celorlalți țărani, treceau drept oameni cinstiți, harnici, dar cînd începeau discuțiile politice, nimeni nu-i asculta. În sat mai locuia și un croitor, un rus, care aștepta și el sosirea Armatei Roșii și comenta în chip ironic comunicatele de război ale albilor: „«Lîngă Uman, am ocupat poziții mai avantajoase», asta înseamnă că le-au sfîrîit călcîiele, nu alta". Dar croitorul era venetic și se temea pe bună dreptate să nu-l pîrască cineva.

Țăranii vroiau să-i învăț pe copiii lor să se poarte frumos, ca la oraș, iar eu le citeam „Crocodilul" lui Ciukovski. Acasă copiii repetau: „Un puști neobrăzat cu tifla i-a dat". Așa ceva nu le plăcu părinților. Vroiam să-i învăț pe copii să guste arta, vroiam să le dezvolt fantezia; le-am povestit despre privighetoarea lui Andersen. Am hotărît să organizăm un spectacol. Roluri scrise însă nu erau. Băiețelul care juca rolul privighetorii trebuia să imagineze singur calitățile prin care pasărea îl fermeca pe han. La sfîrșitul reprezentației, bătrînul han se afla pe patul de moarte, înconjurat de amintirile sale, de faptele sale bune și de cele rele. Unii copii repetau ceea ce auzeau acasă: „Îți amintești cum i-ai furat bătrînei gîsca?" sau: „Ții minte cum ai dat pentru nunta mandarinului douăzeci de ruble aur?" Alți copii imaginau istorioare mai complicate, dintre care unele le-am și notat. Îmi amintesc de o fetiță, care întreba aspru: „Mai ții minte, împărate, cum ai chemat în China o actriță? Ea cînta aproape ca o privighetoare și tu i-ai dat o medalie mare, și ai hrănit-o cu peștișori de aur. Apoi ea ți-a cîntat un cîntec, dar tu te-ai supărat. De ce te-ai supărat, împărate? Actrița a îndrăgit un soldat străin. Oare e rău asta? Soldatul a fost percheziționat și s-a găsit o carte asupra lui, tu ai spus că e o carte rea și atunci fata a fost închisă în șură, interogată de dimineață pînă seara, nu i s-a dat nimic de mîncare, a fost bătută cu bețe chinezești și a murit foarte tînără. Și vrei acum ca privighetoarea să se întoarcă la tine? Nu, împărate, ea n-are să se

întoarcă niciodată pentru că are aripi şi tu n-ai s-o poţi ţine închisă în şură, privighetoarea dacă zboară n-ai s-o mai poţi prinde." Am făcut multe repetiţii în vederea spectacolului. În sfîrşit, s-a fixat ziua spectacolului la care au fost invitaţi şi părinţii. După aceasta a început să se răspîndească prin sat zvonul că sînt „roşu". Unii ţărani interziseră copiilor lor să mai vină la grădiniţă.

Dar fatale au fost lecţiile de modelaj. Nici în acest domeniu nu vroiam să stînjenesc fantezia copiilor şi ei duceau acasă nişte animale enigmatice sau oameni cu capete uriaşe, iar un băiat făcu un drac cu coarne. Atunci interveni popa. El colindă curţile, spunînd : „Omul acesta este jidov şi bolşevic, el vrea să-i treacă pe copii în credinţa diavolului..." Am fost nevoit să închid grădiniţa de copii. Ea durase vreo trei sau patru luni. Nu ştiu dacă copiii s-au ales cu ceva, dar eu aduceam din cînd în cînd acasă cîte o sticlă de lapte sau cîteva ouă. Ne înţelesesem ca plata să se facă în natură, dar cît şi cum, nu fusese stabilit. Unii părinţi nu dădeau nimic. Copiii veneau la grădiniţă cu mîncare şi mie-mi venea greu să-i privesc cum mănîncă, mi-era frică să nu-mi trădez foamea. O dată, un prichindel, înfulecînd pîine cu slănină şi nişte brînzoaice, îmi spuse : „Tata a zis să nu-ţi dăm nimic"...

Între timp se făcuse cald. Umblam în picioarele goale şi cu pijamaua adusă de la Paris. Într-o zi, mă dusei în sat cu gîndul să cumpăr lapte sau caimac. Intrai în curtea unui chiabur. Oamenii asmuţiră cîinele, care-şi înfipse colţii

în pulpa mea. Nu-mi păsa de muşcătură, dar un crac al pantalonilor era făcut ferfeniţă. A trebuit să-l tai şi pe al doilea. Acum umblam în pantalonaşi scurţi. Poate că asta mă făcea mai tînăr, nu ştiu (judecînd după fotografii, arătam îngrozitor, eram foarte slab). Ţopăiam împreună cu copiii într-un costum care putea fi invidiat de Raymond Duncan, amator de simplitate antică. Dar cîte nu este nevoit să facă omul, mai ales în epocile pe care le numim istorice !

Uneori mă repezeam pentru o oră-două în munţi. Împrejurimile Koktebelului sînt frumoase, de o frumuseţe aspră pentru om, înrudită cu aceea a Aragonului sau a Castiliei Vechi : povîrnişuri de munţi cînd liliachii, cînd ruginii, nici o casă, nici un copac — o machetă a unei lumi crude, ca aceea care-l inspirase altădată pe El Greco. Se prea poate întîmpla ca Koktebelul să-mi fi apărut astfel din cauza evenimentelor care se petreceau în jurul nostru.

Intrînd pentru prima oară în atelierul lui Voloşin, îmi amintii de Paris : aceeaşi regină Thaïs, rafturi cu cărţi, de preferinţă franceze. Max era mai curînd posomorît, superficialitatea lui de altădată dispăruse. Şi totuşi, făcea adesea şotii, căuta să ne joace renghiuri. Avea haz, dar mie nu-mi venea să rîd. Uneori discutam ceasuri întregi — parcă era o continuare a discuţiilor purtate în atelierul lui Rivera sau la „Rotonde". Şi discutam nu pentru că, pentru noi, temele care ne frămîntaseră cu cinci ani în urmă nu şi-au pierdut actualitatea, ci pentru că doream să ne refugiem pentru cîteva ceasuri în trecut.

În casa lui Voloşin locuia Maia Kudaşeva cu mama ei, o franţuzoaică. Tatăl Maiei era rus, ea se născuse în Rusia, dar graseia ca o pariziană şi scria versuri în limba franceză. Voloşin îi făcuse portretul : „Păru-n şuviţe fruntea ţi-o-nrămează, o aură deasupra-i scînteiază. Un zîmbet de copil porţi în privire, şi-n jurul gurii umbre de mîhnire. Bogată ţi-i sprînceana şi-n trudă cînd te-apleci, se-mbrobonează fruntea cu mici mărgele reci." La Moscova, de unde venise, Maia trăise în mijlocul scriitorilor, îi cunoscuse pe Veaceslav Ivanov, pe Andrei Belîi, era prietenă cu Ţvetaeva. Mama ei era copleşită de evenimentele care nu se potriveau cîtuşi de puţin nici cu concepţiile ei despre corectitudine, nici cu piesele lui Rostand. Dar Maia, în ciuda frigului, a foametei şi a altor nenorociri îşi trăia viaţa ei... Soarta ei ulterioară este următoarea : începu să corespondeze cu Romain Rolland, plecă la el în Elveţia şi deveni soţia lui. Acum cîţiva ani, ne-am întîlnit la Paris. Maria Pavlovna era ocupată cu organizarea muzeului Rolland ; mă rugă s-o ajut cu materiale ruseşti. Despre Koktebel n-am apucat să vorbim, deşi am fi avut atîtea să ne amintim...

V. V. Veresaev povesteşte în următoarele cuvinte despre cei trei ani pe care i-a petrecut la Koktebel : „În acest răstimp Crimeea a trecut de cîteva ori dintr-o mînă în alta şi am trăit destule momente grele ; de şase ori am fost furat, bolnav, cu temperatură de 40 de grade, am zăcut o jumătate de oră sub revolverul unui ostaş roşu

beat, care peste două zile a fost împuşcat ; am fost arestat de albi ; am fost bolnav de scorbut". La începutul anului 1920 Vikenti Vikentievici a dus-o greu, într-o măsură oarecare îl ajuta profesiunea lui de medic, pe care o practica. Îmi povestea, rîzînd, că la început ţăranii nu voiseră să creadă că este medic, cineva le spusese că e scriitor. În satele învecinate bîntuia aprig tifosul exantematic. Veresaev examină într-o zi un bolnav şi calculă ziua crizei. La data respectivă, temperatura scăzu şi atunci ţăranii crezură că Veresaev este într-adevăr doctor. Îi plăteau cu ouă sau slănină. Veresaev avea o bicicletă, numai hainele i se uzaseră de tot. Aveam la mine un obiect ciudat : o cămaşă de noapte a doctorului Kozinţov care-mi fusese dăruită încă la Kiev. I-o făcui cadou lui Vikenti Vikentievici ; îmbrăcat cu ea, se urca pe bicicletă şi se ducea să-şi vadă bolnavii.

Cînd Liuba se îmbolnăvi de tifos exantematic, Veresaev începu să vină des pe la noi şi stăteam de vorbă îndelung. Îi cunoşteam dinainte unele cărţi şi îmi spuneam că trebuie să fie un om raţional, franc. De fapt, el adora arta, traducea din poeţii greci din antichitate şi orice manifestare de brutalitate sau primitivism îl făcea să sufere. Desigur, în lupta împotriva gardiştilor albi toate simpatiile sale erau de partea Moscovei, dar multe lucruri nu le înţelegea şi nu le accepta. Mai tîrziu, citii romanul său „În impas" în care descria viaţa intelectualităţii ruse în primii ani ai revoluţiei. Părerile lui Vikenti Vikentievici le regăsii exprimate ba de un savant democrat, ba

de fiica lui, o bolşevică. Veresaev era cu şapte ani mai tînăr decît Cehov, dar, desigur, este cazul să-l înglobăm în aceeaşi generaţie. De altfel, şi ca fire îl amintea întrucîtva pe Anton Pavlovici : era îngăduitor faţă de slăbiciunile altora, avea un adevărat cult al binelui şi un fel de tristeţe liniştită, permanentă, determinată nu atît de împrejurări cît de cunoaşterea profundă a oamenilor. În romanul lui Veresaev, Katia spune cu amărăciune tatălui său, un bătrîn intelectual rus : „Dragul meu, scumpul meu !... Onestitatea ta, nobleţea ta, dragostea ta de popor — nimic, nimic din toate acestea nu foloseşte nimănui..." Aşa gîndeau mulţi tineri pe la 1920. La 1960, copiii şi nepoţii lor înţeleseră că în viaţă le trebuie neapărat şi onestitate, şi nobleţe, şi dragoste de popor, toate aceste sentimente care îl însufleţiseră pe Anton Pavlovici şi pe prietenii săi spirituali.

Despre Osip Emilievici Mandelştam voi povesti în capitolul următor. Împreună cu el venise şi fratele său, Alexandr Emilievici, un om bun şi foarte realist, care nu o dată i-a fost de ajutor şi fratelui său, şi nouă. Se aflau pe atunci la Koktebel şi istoricul literar D. D. Blagoi cu soţia lui, medic. Soţia scriitorului Andrei Sobol, Rahil Saulovna, era şi ea medic. Avea grijă şi de băieţelul ei în vîrstă de un an, pe care-l chema Mark. (În 1949, poetul Mark Sobol mi-a făcut cadou o carte a mea pe care era semnat Andrei Sobol ; Mark îmi închină cîteva versuri care se terminau astfel : „Peste un sfert de veac fiul adăuga cuvinte de iubire sub semnătura tatălui".

În general, tifosul exantematic este o boală păcătoasă, iar în condiţiile de-atunci era foarte greu să îngrijeşti bolnavii. Iadviga mă ajuta s-o îngrijesc pe Liuba. Ea însăşi era o fată slăbuţă, de 20 de ani. Boala decurgea greu. Doctorul vroi să-i facă o injecţie cu camfor, dar nu găsi siringă. Alexandr Emilievici se duse călare la Feodosia, găsi cu greu o siringă, dar grăbindu-se la întoarcere o sparse pe drum şi fu nevoit să se întoarcă iarăşi în oraş. Apoi avurăm nevoie de spirt. Colindai toate casele în care locuiau părinţii elevilor mei, cerînd puţină votcă. Mi se răspundea că toată votca o băuseră albii. Într-o casă se sărbătorea o nuntă. Văzînd pe masă sticle mari mă bucurai, dar gazdele îmi spuseră : „Vrei să bei, ia loc, îţi turnăm în pahar, dar acasă nu dăm..."

Veresaev îmi porunci să controlez mereu pulsul Liubei. Noaptea pulsul dispăru. Din nenorocire, Veresaev plecase în alt sat. Am alergat la soţia lui Blagoi, apoi la a lui Sobol. Amîndouă erau nervoase, spuneau că situaţia este disperată, că n-are rost s-o chinuim pe bolnavă. Totuşi le silii să-i facă o injecţie cu stricnină.

După ce temperatura scăzu, se ivi o complicaţie. Liuba rămase cu convingerea că murise şi că noi, nu se ştie de ce, îi organizăm viaţa postumă.

Reuşeam să-i procur alimente cu greutăţi uriaşe, să-i gătesc mîncare, înghiţind în sec, iar ea spunea : „La ce bun să mănînc ? Doar am murit." E uşor de închipuit ce impresie îmi făceau aceste cuvinte şi, colac peste pupăză, tre-

buia să mă duc la grădiniţă şi să ţopăi cu copiii în horă.

Peste cîtva timp, găsirăm o maşină de tuns oile şi Veresaev o tunse pe Liuba. Din fericire, în odăiţele noastre începu să apară Voloşin care adora discuţiile absurde, Liuba spunea că vede prin ziduri şi lui Max asta-i plăcea. Osip Emilievici se amuza imitînd discuţiile poeţilor simbolişti : „Cum o mai duci, Ivan Ivanovici ?“ „Bine, Piotr Petrovici, trăiesc cu sentimentul morţii apropiate.“ Cu toată situaţia tragică în care ne aflam, Max nu putea să renunţe la pasiunea sa pentru lumea de apoi ; pe el îl pasionau în mod sincer discuţiile cu Liuba, iar eu stăteam şi mă întrebam ce se va întîmpla cu mine : Am să înnebunesc ? Am să mă îmbolnăvesc de tifos, sau am să rezist în ciuda tuturor greutăţilor ? Iadviga, o fată subţire, oacheşă, semănînd cu eroinele din filmele neo-realiste italiene, spăla de dimineaţa pînă noaptea rufele.

Spusesem mai adineauri că aveam ca interlocutori pe : Veresaev, Voloşin şi Mandelştam. Dar din ziua sosirii mele la Koktebel mă aştepta principalul meu interlocutor : Sfinxul, care-mi pusese întrebări încă la Moscova şi nu căpătase răspuns. Nopţile de iarnă erau lungi. Liuba dormea. Sub ferestrele noastre vuia marea înfuriată. Iar eu meditam. Începeam să înţeleg multe. Nu era uşor să ajungi aici : aveam în spatele meu poezie, credinţă şi necredinţă, trebuia să stabilesc o legătură între lumina trandafirie a Florenţei, discursurile frenetice ale lui Leon Bloy, prorocirile lui Modigliani şi tot ceea ce vedeam.

Lucrul cel mai important era să înţeleg sensul pasiunilor şi al suferinţelor umane în ceea ce numim noi „istoria“, să mă conving că ceea ce se petrece nu este o răzmeriţă cumplită, sîngeroasă, nu este o nouă mişcare a lui Pugaciov, de proporţii gigantice, ci naşterea unei lumi noi, cu alte noţiuni despre valorile umane, adică să trec din secolul XIX, în care, fără să-mi dau seama, continuam să trăiesc, în tinda întunecată a epocii noi. Înţelesei că lumea veche pe care o denunţam în „Versuri de ajun“ nu poate fi schimbată nici cu formule magice străvechi, nici cu arta ultramodernă. Bineînţeles, continuam să rămîn eu însumi : mă înspăimîntau şi jertfele fără sens, şi cruzimea represaliilor, şi simplificarea lumii emoţionale, complexe ; totuşi îmi dădeam seama că aprecierile mele sînt contestabile : „Născut ieri, iubesc înţelepciunea zilei de ieri...“

Scrisesem un volumaş, „Meditaţii“ ; aş vrea să citez cîteva strofe dintr-o poezie datată ianuarie 1920. Versurile sînt slabe, dar ele exprimă gîndurile mele nu numai din iarna aceea, dar şi din anii următori : „Umflată de foame, cu răni sîngerînde, te-ai aruncat la pămînt, mamă-Rusie. Durerile tale de facere le-au luat drept sfîrşit ei, cei curaţi şi sătui ; şi te-au dispreţuit ei, cei cu pîntecul sterp şi pieptul scrobit. Cine va prelua moştenirea străveche ? Cine va aprinde din nou şi va duce mai departe prometeica stinsă făclie ? Naştere grea. Clipă înălţătoare şi înspăimîntătoare. Nu în spuma mării, nici în azurul cerului — în întuneric, în puroi, scăldat de sîngele nostru se

naşte un alt veac, măreţ... Pentru scurtă vreme poporul se-ntîmplă să fie chemat a hrăni cu sînge ţărîna. O, patrie, veni-vor la tine cei ce acum te hulesc să-ţi sărute urmele sîngerînde". Astăzi, mă deranjează limbajul prea livresc, căutat („puroi", „pîntec", „ţărînă"). E ciudat că după „Versuri de ajun" şi admiraţia pentru cubism, mă trezii dintr-o dată folosind vocabularul simboliştilor ! De altfel, nici noul vocabular nu suna mai bine ; dacă ar fi fost să mă exprim cu ajutorul lui, ar fi trebuit să declar că mă situez pe platforma sovietică. Dar ce fel de „platformă" puteam avea eu ? Pînă şi terenul acela al grădiniţei de copii îl pierdui destul de curînd...

Viaţa la Koktebel era departe de a fi calmă, mereu veneau de la Feodosia militari sau agenţi ai poliţiei care căutau ilegalişti, partizani, „răzvrătiţi". Mandelştam fu arestat. În curînd i se dădu drumul, dar asta a fost o loterie. Putea fi împuşcat. Într-o zi se făcu percheziţie în casa lui Voloşin. Contemplam drumul cu teamă. De multe ori în viaţă mi s-a întîmplat să fiu în rolul vînatului, să ascult cu încordare paşi pe scară sau zgomotul liftului — este o senzaţie foarte neplăcută şi umilitoare. Singura mea consolare este că nu am fire de vînător, că eu personal nu am urmărit şi nu am arestat pe nimeni.

Uneori, noaptea, îmi apăreau eroii din „Jurenito" ; parcă băteau la poarta cărţii mele nescrise. Dar nici prin gînd nu-mi trecea să mă apuc de roman (în glumă pot să adaug că nici nu aveam hîrtie, iar versurile le notam pe contra-

pagina unor vechi socoteli de birou). Mă gîndeam pe atunci la altceva : cum să ajung la Moscova ? Războiul părea să nu mai aibă sfîrşit ; Kolceak fusese zdrobit, dar acum porniseră ofensiva polonezii. Într-o zi găsii la Feodosia cîteva numere de ziare franceze. Aflai că la alegerile din Franţa învinsese dreapta, că aliaţii nu vor ceda niciodată capetele de pod din Rusia, că ei apără „lumea liberă". (Formulele se dovedesc a fi cu mult mai trainice decît guvernele.) Într-adevăr, la Feodosia am văzut mulţi ofiţeri străini. În port era animaţie : se descărcau tunuri, muniţii.

La Feodosia mă duceam rar, nu era uşor să găseşti un ţăran care să se învoiască pentru o sumă foarte modestă să transporte un om cu căruţa lui (pe patru bîrne care se desfăceau mereu) şi, de altfel, nici nu merita să pun la încercare soarta şi pe agenţii poliţiei. Oraşul era frumos, îmi amintea de Italia, poate prin arcadele şi casele aşezate în terasă pe deal. Dar viaţa în oraş nu era plăcută, nimeni nu umbla pur şi simplu pe stradă, unii ţipau cu aroganţă, alţii parcă se strecurau.

Osip Emilievici avea o mulţime de cunoscuţi la Feodosia : avocaţi liberali, negustori evrei, iubitori de literatură, poeţi începători, funcţionari în port. Cu unii dintre ei îmi făcuse cunoştinţă şi mie. Se găseau printre ei oameni simpatici, dar aveam impresia că le e teamă să se întîlnească cu noi.

Familia Mandelştam plecă. După cîte mi-amintesc, îi ajutase căpitanul portului. Îi sîcîiam şi

pe Voloşin, şi cunoştinţele mele din Feodosia să ne ajute şi pe noi să plecăm. În cele din urmă, Max îmi spuse: „Se pare că se face"... Cu aceasta se termină un capitol cam lung, nu de carte, ci de viaţă.

14

SPUSESEM în paginile anterioare că atunci cînd agenţii lui Vranghel l-au arestat pe Osip Emilievici Mandelştam, Voloşin a plecat de îndată la Feodosia. S-a întors de acolo posomorît şi-mi povesti că albii îl socotesc pe Mandelştam un criminal primejdios şi sînt convinşi că simulează nebunia. Cînd a fost închis în celulă, Mandelştam a început să bată în uşă, iar la întrebarea temnicerului, i-a răspuns: „Trebuie să-mi daţi drumul, nu sînt făcut să zac la închisoare..." În timpul interogatoriului, Osip Emilievici îl întrerupse pe judecătorul de instrucţie: „Spuneţi-mi mai bine: celor nevinovaţi le daţi drumul, ori ba?" Îmi dau seama că asemenea cuvinte rostite în 1919, adresate unui serviciu de contraspionaj, păreau fantastice şi un ofiţer alb le putea lua drept simularea nebuniei, dar dacă am sta să ne gîndim mai bine, uitînd de tactică, şi chiar de strategie, nu era oare în comportarea lui Mandelştam un adevăr profund omenesc? El nu încercase să demonstreze călăului nevinovăţia sa, ci îl întrebase deschis dacă merită sau

nu în genere, să vorbească. Temnicerului îi spusese naiv şi totodată înţelept, că „nu este făcut să zacă la închisoare". Dar după cum observase cu tristeţe Pra, ceea ce spunea el „nu se potrivea cu epoca". Fireşte, Mandelştam, are versuri în care vorbeşte de epoca sa: „Cîine-lup, veacu-mi sare-n spinare, dar n-am sînge ca lupii în vine, ci în mîneca şubei Siberiei, ca pe-o cuşmă m-ascundă pe mine..."

Făcusem cunoştinţă cu Osip Emilievici la Moscova; ne întîlnisem apoi adesea la Kiev, la cafeneaua grecului de pe strada Sofiiskaia. Acolo, Osip Emilievici îmi recitase versurile sale despre revoluţie: „O, soare, popor judecător, te înalţ în anii grei". L-am întîlnit în ziua în care Armata Roşie părăsea Kievul. (El a povestit mai tîrziu despre această zi: „Ţigăncile nu ghicesc domniţelor, viorile nu cîntă în grădiniţe, pe Kreşciatik caii se zvîrcolesc, adie a moarte-n cartierul Lipki cel boieresc. Cu ultimul tramvai plecau ostaşii roşii cu privirea gravă, şi haina lor mirosind a ploaie striga: ne-om întoarce fără zăbavă!") Împreună am trăit o noapte de pogrom. Împreună am sorbit la Koktebel din cupa amărăciunilor. Împreună ne-am strecurat din Tbilisi la Moscova. În vara lui 1934 l-am căutat la Voronej. („Lăsa-mă-vei, Voronej, oare? Predă-mă, hai, ori poartă-mă furiş, mă scapă, de rîvneşti a mea scăpare. Voronej-toană, negru corb şi şiş.") Ultima oară l-am revăzut în primăvara lui 1938, la Moscova.

Amîndoi ne născuserăm în 1891, Osip Emilievici era cu două săptămîni mai mare decît mine. Dar adesea, ascultîndu-i versurile, îmi ziceam că e mai în vîrstă, mai înțelept decît mine cu mulți ani. În viață însă mi-apărea ca un copil capricios, supărăcios și cam agitat. Uneori îmi spuneam că e nesuferit, pentru ca imediat să adaug că e atît de simpatic ! Sub înfățișarea ștearsă, se ascundeau bunătatea, omenia, inspirația poetică.

Era mic, pirpiriu, în creștetul capului avea un moț, iar capul îl purta lăsat pe spate. Îi plăcea imaginea cocoșului al cărui cîntec spintecă noaptea lîngă zidurile Acropolei și el însuși cînd recita pe un bas cîntat odele sale solemne semăna cu un cocoșel tînăr.

Îl vedeai șezînd pe marginea scaunului pentru ca în clipa următoare s-o zbughească nu se știe unde, visa o masă opulentă, făcea planuri fantastice, știa să vrăjească editorii. Într-o zi, strînse la Feodosia niște „liberali" bogați și le spuse pe un ton sever : „La Judecata de apoi veți fi întrebați dacă l-ați înțeles pe poetul Mandelștam și veți răspunde «nu». Veți fi întrebați dacă l-ați hrănit și de veți răspunde «da», multe lucruri vi se vor ierta." În clipele cele mai tragice ne făcea să rîdem cu gazelurile lui : „Ce tot sufli în goarnă, tinere sprințar ? Te-ncălzește în groapă, tinere sprințar !..."

Cine-l întîlnea pentru prima oară pe Mandelștam în sala de primire a unei edituri sau într-o cafenea, putea să-și facă impresia că în fața lui se află un om foarte superficial, incapabil chiar să gîndească serios o singură clipă.

Dar Mandelștam știa să muncească. El nu compunea versuri la masa de scris, ci pe străzile Moscovei sau ale Leningradului, în stepă, în munții Crimeii, ai Georgiei, ai Armeniei. Spusese despre Dante : „Cîte tălpi, cîte pingele de bou, cîte sandale a rupt Alighieri în timpul muncii sale poetice cutreierînd potecile de munte ale Italiei !" Aceste cuvinte se referă în primul rînd la Mandelștam însuși. Poeziile lui se nășteau dintr-un vers, dintr-un cuvînt ; schimba de sute de ori totul ; uneori, o poezie clară la început, ulterior complicîndu-se, devenea aproape de neînțeles ; alteori, dimpotrivă, căpăta limpezime. Purta în gînd, îndelung, uneori luni de-a rîndul, două catrene și era întotdeauna uimit cînd poezia se năștea.

În primii ani ai revoluției, vocabularul lui, versul lui clasic, erau socotite de unii drept arhaice : „Am învățat știința despărțirilor, în jeluirile nocturne, despletite". Mie astăzi aceste versuri mi se par perfect moderne, pe cînd cele ale lui Burliuk — un tribut plătit unei mode demult apuse. Mandelștam spunea : „Idealul bărbăției perfecte este pregătit de stilul și cerințele practice ale epocii noastre. Totul a devenit mai greoi și mai voluminos". Nu erau nici canoane, nici un curent : „Nu are rost să creăm nici un fel de școli. Nu merită să imaginăm o poetică proprie". Cu timpul, poezia lui Mandelștam se descătușă, deveni mai ușoară, mai transparentă.

Unor poeți le este proprie perceperea acustică a lumii, altora cea vizuală. Blok auzea, Maia-

kovski vedea. Mandelştam ştia să trăiască în diferite sfere. Amintindu-şi de anii copilăriei, el scria : „În vremea aceasta îl îndrăgisem pe Ceaikovski cu acea încordare bolnăvicioasă a nervilor, ce amintea dorinţa eroinei lui Dostoievski, Netoşka Nezvanova, de a asculta concertul de vioară stînd după draperia de mătase roşie. Pasagiile largi, domoale, destinate numai viorii la Ceaikovski le surprindeam de după gardul de sîrmă ghimpată şi nu o dată mi-am rupt hainele şi mi-am zgîriat mîinile, strecurîndu-mă gratis către locul orchestrei..." Cît de bine simţea pictura, ne putem da seama fie şi după cîteva strofe consacrate unei naturi moarte (care te fac să-ţi aminteşti de pînzele lui Koncealovski) : „Acest artist ne-a zugrăvit leşinul bietului liliac ; culoarea-n pete a-mpînzit, ca nişte bube de dalac... Ghiceşti un scrînciob, un voal, neisprăvite-n mod egal. Şi-n acest haos cam bizar, ideea toată-i un bondar." Discutam de multe ori cu el despre pictură. Pe la 1920 pasiunea lui erau vechii veneţieni : Tintoretto, Tizian.

Cunoştea foarte bine poezia franceză, italiană, germană ; înţelegea ţările pe care le vizitase în fugă. „Fii milostivă, Franţă, şi daruri dă-mi de soi — un petec de fîneaţă şi-un smoc de caprifoi. Dă-mi adevăru-n zboruri purtat de turturele şi strîmbătatea-acestor viticultori, sub stele ce-şi parcelează viţa şi viaţa, un şablon în petice pitice -ngrădite cu tifon. Decembrie ţi-e luna cu aer tuns şi blînd, cu nopţi la promoroaca bancnotelor visînd..." Am stat mulţi ani în Franţa şi mai exact decît atît nimeni n-ar fi putut-o spune... Părerile

lui despre minunata „naivitate" a foneticii italiene îi uimeau pe italienii cărora le-am tradus versuri din „Discuţie despre Dante".

Dar pasiunea cea mai mare a lui Osip Emilievici era limba rusă, poezia rusă. „În virtutea unei serii de condiţii istorice, forţele vii ale culturii elene, cedînd Apusul influenţelor latine şi drumeţind scurt timp în Bizanţul sterp, porniră pe făgaşul limbii ruse, comunicîndu-i misterul original al viziunii eleniste despre lume şi viaţă, misterul întrupării libere şi de aceea limba rusă a devenit sonoră, înflăcărată şi vie ca trupul omenesc..." Mandelştam respingea simbolismul, socotindu-l un fenomen străin de poezia rusă. „Balmont este cel mai nerus dintre poeţi, un traducător din alte ţări... reprezentant străin al unui stat fonetic inexistent..." Andrei Belîi „este un fenomen bolnăvicios şi negativ în viaţa limbii ruse..." (Totuşi Mandelştam îl respecta şi-l iubea pe Andrei Belîi. La moartea acestuia i-a închinat cîteva poezii minunate : „Ţi-au pus în cap tiara — tichia de nebun, brav mentor slab cu duhul, tiran cu suflet bun... Cum Moscova-n ninsoare stîrneai tu hărmălaia, sucite şi-nvîrtite le debitai cu droaia. Neînţeles adesea şi prea des înţeles, întortocheat şi neted, ai mers pe-un drum ales. Adunător de spaţii, student fără de ţel, cu glas cînd ca de stentor, cînd ca de clopoţel." Mandelştam scria cu dragoste şi despre poeţii pleiadei puşkiniene, şi despre Blok, şi despre contemporanii săi, despre rîul Kama, despre stepă, despre Armenia secetoasă şi toridă, despre Leningradul natal. Ţin minte pe de rost multe din versurile sale, le

repet ca pe o formulă magică şi, privind înapoi, mă bucur că am trăit alături de el...

Am vorbit despre contradicţia dintre superficialitatea în viaţa de toate zilele şi seriozitatea în artă. Dar poate că n-a fost nici un fel de contradicţie ? La vîrsta de 19 ani, Osip Emilievici scrisese un articol despre François Villon în care găsea justificare pentru biografia tulbure a acestui poet al veacului crîncen. „Bietul şcolar" apăra în felul său demnitatea poetului. Despre Dante, Mandelştam scrisese : „Ceea ce este pentru noi o glugă impecabilă şi aşa numitul profil de vultur, din interior era o timiditate învinsă în chinuri, o luptă ca a lui Puşkin, ca a Kammerjunker-ului Puşkin pentru demnitatea socială şi situaţia în societate a poetului". Aceste cuvinte se pot şi ele aplica lui Mandelştam însuşi : numeroase fapte fără rost, uneori ridicole erau dictate de această „luptă chinuitoare împotriva timidităţii".

Unii critici îl socoteau muzeal, lipsit de orice suflu modern. Au răsunat şi învinuiri mai grele; în faţa mea se află volumul din „Enciclopedia literară" editat în 1932 ; acolo se spune : „Creaţia lui Mandelştam este expresia poetică a conştiinţei marii burghezii în epoca dintre două revoluţii... Viziunea lui Mandelştam asupra lumii se caracterizează printr-un fatalism extrem şi prin indiferenţă lăuntrică faţă de tot ce se petrece în afară. Este o consacrare ideologică extrem de «sublimată» şi de cifrată a capitalismului şi a culturii sale..." (Articolul a fost scris de un tînăr critic care a venit de multe ori pe la mine

să-mi arate cu admiraţie poeziile nepublicate ale lui Mandelştam, care îi copia versurile, le lega, le făcea cadou prietenilor.) E greu să spui o absurditate mai mare despre poezia lui Mandelştam. E greu de găsit un om care să fi exprimat mai puţin conştiinţa burgheziei — şi a celei mari, şi a celei mijlocii, şi a celei mici ! Am mai spus şi altădată că în 1918 acest om mă uimise prin înţelegerea profundă a grandioaselor evenimente care se petreceau sub ochii lui. Mărturie ne stau versurile despre corabia vremii care-şi schimbă cursul. Niciodată acest om nu şi-a întors privirea de la veacul său, chiar atunci cînd cîinele-lup l-a luat drept altul. „E timpul să aflaţi — contemporan cu voi sînt, dintre acei care croiră toate. Priviţi-mi haina, aceşti piepţi bombaţi, şi glasu-mi auziţi — netulburat e ! De veac n-o să mă rupeţi voi nicicînd, chiar gîtul de-o să vi-l suciţi, pe rînd !" Sau, despre esenţa epocii : „Pentru înalta slavă a vremilor ce vin, pentru cuvîntul om sunînd deplin..." Despre Leningrad : „M-am întors în oraşu-mi ştiut pînă-n albastrul ochilor de prunc, pînă la plînsu-mi mut. Licori sorb tămăduitoare din unsuroasa lumină de felinare rînduite pe mal... Petersburgule natal, încă nu vreau să mor, port în buzunar telefoanele tuturor prietenilor mei. Lasă-mă să dau de ei... Să-i aud glasul fiecăruia-n parte, trecînd peste moarte..." Poezia aceasta a fost publicată în „Literaturnaia gazeta" în 1932. Iar în 1945 am auzit cum o recita o femeie din Leningrad, care se întorsese acasă.

Lui Mandelştam nu-i puteam face nici o imputare. Unica imputare ar fi că slăbiciunea şi puterea oricărui om rezidă în dragostea de viaţă. „Dau totul pentru viaţă, căci mă-ncălzeşte-atît chiar flăcăruia unui biet chibrit!“... „Îmi tremură pleoapa de-o lacrimă-arzîndă, nebună. Presimt, fără spaimă, furtună. Să uit nu ştiu ce mă îndeamnă de zor nu ştiu cine. Mă-nnăbuş, şi dorul de viaţă mă seacă, îmi fulgeră-n vine. Un om ciudat mă îndeamnă să uit. Mă-năbuş şi totuşi grozav doresc viaţa.“

Pe cine putea stînjeni acest poet cu trupul firav şi cu acea muzicalitate a versului care populează nopţile? La începutul lui 1952 a venit la mine V. Merkulov, un agronom din Briansk, care mi-a povestit că în 1938 Osip Emilievici a murit la o depărtare de zece mii de kilometri de oraşul său natal. Bolnav, stătea lîngă un foc de vreascuri şi citea sonetele lui Petrarca. Da, lui Osip Emilievici îi era frică să bea un pahar de apă nefiartă, dar în sufletul lui trăia adevărata bărbăţie care i-a străbătut toată viaţa, pînă la sonetele recitate lîngă focul de vreascuri...

În 1936 Mandelştam scrisese: „Nu larvă albă voi intra-n ţărînă. Din gînditoru-mi trup vreau să rămînă şira spinării unui nou oraş, cu braţe largi — bulevarde, de-aceea cugetă, de-aceea arde. Căci el prea omenesc a conceput menirea-i dintru început.“ Versurile sale au rămas, le aud eu, le aud şi alţii; trecem pe străzile pe care se joacă copiii. Probabil asta este ceea ce numim în clipe solemne „nemurire“.

În amintirea mea a rămas viu Osip Emilievici, un om simpatic, mereu în agitaţie. Ne îmbrăţişarăm de trei ori cînd veni în goană să-şi ia rămas bun, anunţîndu-mă că, în sfîrşit, pleacă din Koktebel! În sinea mea gîndii: „Cine-ar putea să ştie, rostind cuvîntul despărţire, ce despărţire ne aşteaptă...“

15

DIN LACURILE sărate situate în nordul Crimeii se extrage sare; ea se extrăgea şi înainte de revoluţie. Probabil că aflasem acest lucru încă din clasa a treia sau a patra de liceu, dar cunoştinţele căpătate în şcoală se uită repede. De altfel, niciodată nu mă interesase originea sării care se punea pe masă. Şi iată că sarea, ba mai mult decît atît, sarea din Crimeea a jucat un rol important în viaţa mea.

Drumul de la Feodosia la Moscova trecea pe atunci prin Georgia menşevică care făcea comerţ cu Crimeea albă. În Georgia exista o ambasadă sovietică. Din Feodosia spre Georgia se făceau transporturi cu o marfă preţioasă: sarea de bucătărie. Spun preţioasă, fără să glumesc cîtuşi de puţin. Pe vremea aceea sarea se vindea în piaţă cu paharul, aşa cum s-a vîndut mai tîrziu zahărul.

Un cetăţean întreprinzător din Feodosia hotărî să transporte la Poti o cantitate de sare; pentru

aceasta se încărcă un șlep mare și vechi. Pe un remorcher urma să călătorească proprietarul sării. După tratative îndelungate și complicate în decursul cărora protectorii mei invocară și argumentul poeziei și cel al rublelor, căpitanul remorcherului și proprietarul sării se învoiră să ne ia pe mine, pe Liuba și pe Iadviga în șlep. Bineînțeles albii controlau ambarcațiile care plecau, deci a trebuit să ne urcăm pe șlep din ajun și, pînă la ieșirea în largul mării, să stăm nemișcați în cala înăbușitoare, unde se afla prețioasa încărcătură — sarea. Nu era locul cel mai plăcut, dar ni se dădu pîine și pătlăgele roșii, sare era berechet, deci nu ne plîngeam.

Trăirăm cîteva clipe neplăcute : deasupra capetelor noastre bubuiau cizmele ofițerilor care verificau dacă nu sînt cumva pasageri pe șlep. Îmi amintii de un vers al lui Voloșin : „Să încremenești ca sarea" și am impresia că am încremenit. Pașii deveniră tot mai înăbușiți, ca o furtună care se potolește.

Remorcherul o porni spre sud, ai fi zis că ne îndreptăm spre țărmurile Turciei. Explicația era că la Novorossiisk se instaurase Puterea Sovietică și proprietarul sării se temea ca nu cumva bolșevicii să-i rechiziționeze marfa. Șlepul era destinat numai pentru curse scurte de-a lungul țărmului ; pe lîngă aceasta, cum spusesem, avea o vîrstă prea puțin potrivită pentru aventuri.

Era sfîrșitul lui septembrie, o perioadă cînd pe Marea Neagră se întîmplă adeseori furtuni. Navigarăm cîteva ceasuri într-o liniște idilică ; soarele strălucea, spuma albă a valurilor zburda

ca o turmă de miei, iar șlepul se legăna alene. Bucuroși că scăpasem din Crimeea, înfulecam pîine cu sare. Furtuna se iscă pe neașteptate. Nici nu pricepurăm ce se petrece, cînd un val înalt se sparse pe punte. Ne culcarăm în locul cel mai adăpostit și ne acoperirăm cu o prelată. Furtuna se întețea, noaptea sudică se lăsă repede.

Pe șlep se aflau trei sau patru marinari. Ei ne spuseră că stăm prost, că sîntem departe de țărm, că apa a pătruns în cală și încărcătura este acum mult prea grea. Marinarii îl înjurau pe căpitanul remorcherului, apoi pe proprietarul sării, pe albi, pe roșii, pe georgieni și, în genere, totul pe lume.

Încercarăm să ațipim, dar fu imposibil : cu toată prelata, apa ne uda mereu. Deși marinarii spuseseră că șlepul era supraîncărcat, marea îl azvîrlea ca pe o barcă minusculă. Iar valurile creșteau fără încetare. Încercai să-mi amintesc de diferite istorii hazlii, și nu ne pierdeam curajul.

Totuși, lucrul cel mai neplăcut ne mai aștepta înainte. Căpitanul remorcherului se hotărî să lase șlepul în plata Domnului : îi era frică că acesta va sfărîma remorcherul. Hotărîrea ne fu comunicată printr-un megafon, o dată cu propunerea de a ne cățăra pe frînghie și a trece pe remorcher. Cum însă nu eram sportivi, ci dimpotrivă, niște oameni slăbiți de pe urma supei de ardei (iar Liuba, cu puțin înainte de această călătorie, mai fusese bolnavă și de tifos exantematic), bineînțeles, nu ne puteam cățăra pentru a ajunge la remorcher, mai ales că valurile erau atît de

mari. Hotărîrăm deci să rămînem pe loc, fie ce-o fi.

Am observat de multe ori în viaţă că teama este un sentiment capricios, care adesea nu are nici o legătură cu raţiunea. Prietenul meu, scriitorul O. G. Savici, putea discuta cu tot calmul despre poezie în timpul unor bombardamente de nesuportat în Spania ; în schimb, îmi amintesc că în timpul unei călătorii pe care o făceam din Belgia în Franţa se temea ca de moarte de controlul vamal, deşi nu ducea nici un fel de marfă de contrabandă. Fusesem la Toledo cu pictorul spaniol Fernando Jerassi ; era pe vremea aceea ofiţer şi nu o dată uimise pe camarazii săi prin curajul său. Alcazarul din Toledo era ocupat de fascişti, care, din cînd în cînd, mai mult de formă, trăgeau alene cîte un glonte împotriva anarhiştilor. Fernando îmi mărturisi că nu vrea să urce cu mine pe acoperişul casei — se teme ; frontul e front, pe cînd la Toledo a venit mai mult ca să-mi ţină tovărăşie, şi îi e frică. În ce mă priveşte, n-am simţit teamă nici pe front, nici în Spania, nici în timpul bombardamentelor, ci în atmosfera paşnică, aşteptînd soneria sau un ciocănit în uşă, dar despre asta am mai scris. Nici eu, nici tinerele mele tovarăşe de călătorie nu ne înspăimîntarăm la gîndul că vom rămîne în mijlocul mării furtunoase pe un şlep găurit şi ne vom scufunda o dată cu sarea cea preţioasă. Discutam, glumeam şi tremuram, dar nu de frică, ci de frig : eram uzi leoarcă.

Totuşi, căpitanul n-a părăsit şlepul. Cînd ajunserăm cu bine la Suhumi, el îi declară

Liubei că a făcut-o din milă pentru ea. După părerea mea, era un compliment în stil oriental. Pe remorcher se afla proprietarul sării, care reuşise să-şi salveze marfa.

Suhumi ni se păru de o frumuseţe nespusă. Oraşul e într-adevăr frumos, dar nu conta numai pitorescul lui, în dimineaţa aceea luminoasă, însorită, eram încîntaţi de viaţa recîştigată. Ni se părea că toate greutăţile, nu numai ale călătoriei la Moscova, dar şi ale vieţii noastre în general, rămăseseră în urmă. Un georgian ne propuse să ne schimbe nişte bani şi iată-ne aşezaţi la măsuţa unei cafenele, afară, pe stradă, bînd cafea neagră şi odihnindu-ne. Oameni mustăcioşi şi gălăgioşi ne priveau zîmbind. Vindeau struguri aurii, calzi. Era cald ca în toiul verii şi nu ne gîndeam nici la preţul sării, nici la preţul vieţii omeneşti. Ne distram ; tustrei laolaltă aveam mai puţini ani decît am eu unul singur în momentul de faţă.

Noaptea următoare, dormirăm din nou pe şlep ; de astă dată, a fost o noapte obişnuită, liniştită ; navigam de-a lungul ţărmului spre Poti. De acolo, cu trenul ajunserăm la Tbilisi. Unde să ne ducem ? Unde-i ambasada ? Şi unde-i Moscova ? Eram întrucîtva dezorientaţi în acest oraş străin, fără acte, fără bani.

În viaţă au loc totuşi întîmplări fericite cum sînt acelea la care fac apel uneori scriitorii anexînd unei istorii ce pare a fi fără soluţie un deznodămînt fericit. Pe bulevardul Golovinski îl zărirăm pe neaşteptate pe Osip Emilievici Mandelştam, care venea în întîmpinarea noastră.

Ne bucurarăm zărindu-l şi el se bucură să ne întîlnească. Reuşise între timp să se aranjeze şi ne declară cu un aer serios : „Să mergem de îndată la Tizian Tabidze, el are să ne ducă la un duhan minunat..."

16

MANDELSTAM ne povesti despre aventurile sale. La Batumi erau temeri de epidemie de ciumă şi cartierul în care Osip Emilievici şi fratele său închiriaseră o odaie fu înconjurat de un cordon sanitar. Mandelştam îşi punea întrebarea care va fi cauza morţii sale : romantica ciumă, sau foamea cea vulgară ? Meditaţiile sale fură întrerupte de apariţia unor agenţi de poliţie menşevici, care îl duseră pe Osip Emilievici la închisoare. Zadarnic încerca el să mai explice încă o dată că nu este făcut pentru viaţa de închisoare, acest lucru nu produse nici un fel de impresie. El declară că este Osip Mandelştam, autorul volumului „Piatra" şi i se răspunse că este agentul generalului Vranghel şi al bolşevicilor. E de ajuns să-l fi văzut pe Osip Emilievici ca să-ţi dai seama cît de puţin aduce el cu un agent obişnuit, darămite cu unul dublu. Dar agenţii poliţiei nu aveau timp de pierdut, ei îşi îndeplineau sarcinile, poate că le şi depăşeau. (Pînă şi autorul celui mai absurd roman de aventuri îşi bate capul să respecte cît de cît verosimilul ; poliţiştii nu stau să-şi bată capul, ei preferă să spargă capetele altora.) Din întîmplare, sosiră la Batumi cîţiva poeţi georgieni care citiră în ziar că „dublul agent Osip Mandelştam" se dă drept poet. Ei reuşiră să obţină eliberarea lui Osip Emilievici.

După ce ne povesti toate acestea, Mandelştam nu se apucă să filozofeze despre specificul epocii, ci ne conduse de-a dreptul la Tizian Tabidze, care ne primi cu exclamaţii de încîntare, ne îmbrăţişă, recită versuri, apoi alergă după prietenul său Paolo Iaşvili. Înmărmurirăm cînd văzurăm pe masa din duhan tot felul de bunătăţi, despre existenţa cărora uitasem de mult.

Cu Paolo Iaşvili făcusem cunoştinţă la Paris, la „Rotonde", în 1914. Pe-atunci Paolo era un tînăr slab, impetuos (avea 20 de ani). Mă întreba mereu : „La ce cafenea se ducea Verlaine ? Cînd are să vină Picasso aici ? E adevărat că scrieţi la cafenea ? Eu n-aş putea... Priviţi-i cum se sărută ! E revoltător ! Pe mine asta mă inspiră prea mult..." Regăsindu-l pe Paolo la Tbilisi mă bucurai de parcă aş fi văzut un camarad de regiment, deşi întîlnirea noastră la Paris fusese întîmplătoare şi fugară.

Nici nu apucarăm să ne aşezăm la masă, că Paolo şi Tizian ne explicară că ei sînt fondatorii ordinului poetic „Coarnele albastre". Mi-am zis că această denumire nu are nici un fel de legătură cu masa noastră, — există doar o revistă „Călăreţul albastru", există expoziţiile „Trandafirului albastru". Dar stăpînul duhanului aduse nişte coarne uriaşe (ce-i drept, nu erau albastre). Paolo îmi întinse un corn în care

turnă o oca de vin. Cornul nu-l poţi pune pe masă ca un pahar ; l-am ţinut în mînă cîteva clipe, după care, disperat, am dat pe gît tot vinul dintr-o dată. Dacă mai reţineţi că la Koktebel eram într-un hal îngrozitor de slăbiciune, puteţi să vă imaginaţi lesne cum s-a sfîrşit totul. Prietenii georgieni m-au cărat apoi, nu se ştie de ce, la concertul unei celebrităţi muzicale. Mi-amintesc vag că am zăcut într-una din camerele Conservatorului, printre harfe şi panglici de la jerbe.

A doua zi dimineaţa mă dusei cu Mandelştam la ambasada sovietică. Ne-au primit bine, au făgăduit să ne ajute să trecem în Rusia, dar deocamdată trebuia să aşteptăm o săptămînă-două.

Paolo ne făcu rost de o odaie la un hotel vechi şi murdar. În oraş nu existau camere libere, şi a trebuit să ne înghesuim cu toţii într-o singură încăpere : fraţii Mandelştam, Liuba, Iadviga şi cu mine. Osip Emilievici renunţă la pat, se temea de ploşniţe şi de microbi ; dormea pe o masă înaltă. Cînd se lumina de ziuă, îi vedeam profilul deasupra mea ; dormea pe spate şi avea un aer solemn.

Cele două săptămîni petrecute la Tbilisi mi se părură o digresiune lirică.

În fiecare zi luam prînzul, mai mult decît atît, în fiecare seară cinam. Paolo şi Tizian nu aveau bani, dar ne primeau cu generozitatea unor prinţi medievali, alegeau cele mai renumite duhane, ne ospătau cu cele mai alese mîncăruri. Uneori, treceam dintr-un duhan în altul şi prînzul

se transforma în cină. Denumirile bucatelor georgiene aveau sonorităţi de versuri : sulguni, soţhali, saţivi, lobi. Mîncam păstrăvi, supe pipărate, brînză fierbinte, sos de nucă şi dracilă, ficăţei de găină şi pipotă de porc la grătar, fără a mai vorbi de diferitele sorturi de frigărui. În birturile persane ni se serveau pilaf şi carne de berbec în ulcele de lut ţinute la cuptor. Verificam calitatea vinurilor, să vedem care e mai bun, Teliani sau Cvareli.

Nu fusesem niciodată pînă atunci în Orient şi vechiul Tbilisi mi se păru un oraş din „O mie şi una de nopţi". Hoinăream prin Maidanul fără de sfîrşit : acolo se vindeau peruzea în răşină şi gogoşi calde, haine englezeşti, pumnale, narghilele şi gramofoane, ierburi aromate şi puşti, portrete ale reginei Tamara şi dolari, manuscrise vechi şi indispensabili. Negustorii te invitau cu insistenţă, se tocmeau, risipeau complimente înzorzonate, şi se jurau pe viaţa numeroşilor lor membri de familie.

Vizitarăm şi băile cu pucioasă. Un băieş uriaş se sui pe umerii mei şi mă acoperi din cap pînă-n picioare cu un nămol miraculos care distrugea părul. Paolo susţinea cu toată seriozitatea că semăn cu Narcis.

Băurăm vin în grădinile Veriene, jos Kura cea neastîmpărată scînteia în lumini galbene şi roşii, iar pe masă îşi răspîndeau miresmele tarhun şi chinza.

În temple străvechi priveam reginele de piatră pe lîngă care se alintau tigri. În duhane admiram tablourile lui Pirosmanişvili, un Rous-

seau al Georgiei, un pictor autodidact care în schimbul unor frigărui și al vinului împodobise pereții cîrciumilor. Era simplu, patetic, te impresiona prin iscusința compoziției și bogăția coloritului.

Tbilisi era o haltă întîmplătoare, în care se oprise trenul vremii. Noi Jordania, șeful guvernului menșevic, care fusese altădată colaborator la diferite reviste marxiste, cita cînd pe Kautsky, cînd pe regina Tamara. Kautsky scria că Georgia menșevică este un stat de viitor, dar moscoviții și petersburghezii care se opriseră în această haltă, își împachetau în grabă geamantanele ; unii se grăbeau spre nord, alții în străinătate. Pe unii dintre ei îi întîlnii. Actorul N. N. Hodotov se pregătea să se întoarcă acasă, la Petrograd. Poeții Agnivțev și Rafalovici așteptau viza franceză. Locuitorii din Tbilisi îi ocărau pe menșevici, spuneau că zilele lor sînt numărate.

În acest oraș uimitor coexistau veacuri deosebite. Avui prilejul să văd sărbătoarea musulmanilor-șiiți : „Șahsei-Vahsei". Pe o targă împodobită cu covoare pestrițe erau purtate femei persane cu fața acoperită. În jur forfoteau tineri ; călăreți costumați îi loveau fără milă cu biciul. În urmă veneau sute de bărbați pe jumătate goi, care își loveau spinările cu lanțuri de fier. Muzica răsuna cu toată puterea. Actorii principali erau niște oameni îmbrăcați cu halate albe, care se legănau, strigau „șahsei-vahsei" și se loveau cu săbiile pe față. În lumina puternică a soarelui, sîngele aducea a vopsea. Această autoschingiuire era un parastas în amintirea fiului califului Husein, care murise într-o luptă cu o mie patru sute de ani în urmă...

Iar pe strada vecină cîțiva muncitori citeau un manifest : „Stindardul roșu al Puterii Sovietice flutură deasupra orașului Baku. Azi-mîine acest steag se va înălța deasupra orașului Tbilisi..."

Primii în dar un volum : „Culegerea atelierului poetic din Tiflis". Din întîmplare am păstrat cartea. Printre autori figurează multe femei cu nume poetice : Nina Grațianskaia, Bel-Kon-Liubomirskaia, Magdalina De-Kaprelevici. Poeții „Atelierului din Tiflis" scriau sonete închinate lui Svarog, Eros, Sulamita, Sanavallat, Monfor și altor personaje tot atît de apropiate.

De altfel trebuie să mărturisesc că atunci nici n-am avut curiozitatea să răsfoiesc culegerea ; tot timpul eram cu noii mei prieteni pe care îi îndrăgisem pe loc — Paolo Iașvili și Tizian Tabidze.

Nu numai comunitatea concepțiilor poetice, dar și o prietenie trainică îi lega pe acești doi oameni. Prietenia lor s-a dovedit a fi mai de durată decît școlile literare. Au stat alături și în fața morții. Dar cît de puțin semănau unul cu celălalt ! Paolo era înalt, o fire pătimașă, excepțional de energic, bun organizator. Știa să alcătuiască și declarația „Coarnelor albastre", și o masă într-un duhan. Scria versuri pline de viață, inteligență, vigoare. Tizian te impresiona prin blîndețea sa, prin firea sa visătoare. Era frumos, purta întotdeauna o garoafă roșie la butonieră, recita versurile de parcă le-ar fi cîntat și avea niște ochi albaștri ca lacurile de munte. E greu

să înţelegi poezia în traducere. Am avut prilejul să ascult versuri şi în limba georgiană. Mi-amintesc că Tizian mi-a spus o dată că poezia seamănă cu o avalanşă. Mulţi ani mai tîrziu, citii într-o traducere o poezie de-a lui în care erau următoarele versuri : „Nu eu scriu versuri, ele viaţa-mi scriu ca pe-o poveste, iar zilele în curgere-nsoţesc cîntarea lor. Ce-i poezia ? O avalanşă albă. Cînd pornesc zăpezile în jos, acopăr totul, de viu te-nmormîntează. Iată ce-i versul." Cred că în aceste cuvinte se dezvăluie toată firea lui Tizian, puritatea, înflăcărarea lui ; era înainte de orice poet.

Iaşvili şi Tabidze cunoşteau la perfecţie şi iubeau poezia rusă şi franceză, pe Puşkin şi pe Baudelaire, pe Blok şi pe Verlaine, pe Nekrasov şi pe Rimbaud, pe Maiakovski şi pe Apollinaire. Ei au spart vechile forme ale versificaţiei georgiene. Dar cred că e greu să găseşti alţi poeţi care să-şi iubească într-atît patria cum şi-au iubit-o ei. Puteai să le faci o profundă bucurie, dacă le spuneai că cutare cuvînt georgian sună expresiv, dacă remarcai vreo floare de munte sau zîmbetul vreunei fetiţe pe bulevardul Rustaveli. Astăzi poţi afla în orice manual că amîndoi au fost nişte poeţi de seamă. Eu aş vrea să adaug că au fost nişte oameni adevăraţi. Mă reîntorsei la Tbilisi în 1926, mă reîntorsei la Tizian şi Paolo. Mai tîrziu ne-am reîntîlnit la Moscova, prietenia noastră a ieşit învingătoare din verificarea vremii.

La sfîrşitul anului 1937 venisem direct din Spania, de lîngă Teruel, la Tbilisi, unde se

sărbătorea jubileul lui Rustaveli. Paolo şi Tizian nu erau acolo. Despre ceea ce se întîmplase cu ei voi spune citînd cuvintele lui Guram Asatiani, autorul unei monografii despre Tizian Tabidze : „Tabidze ca şi contemporanii săi de seamă, binecunoscuţii scriitori sovietici P. Iaşvili, M. Djavahişvili, N. Miţişvili şi alţii au căzut victimă unei mîini criminale a duşmanilor înrăiţi ai poporului". Am găsit la Tbilisi un singur poet din grupul „Coarnele albastre", pe G. Leonidze cu care făcusem cunoştinţă în 1926. Mă invită de revelion la el. Pe neaşteptate, toasturile se întrerupseră, ridicarăm paharele fără a rosti un cuvînt — fiecare din noi se gîndea la Tizian şi la Paolo... Îmi amintesc adesea versurile pe care le scrisese Iaşvili cu cîţiva ani înaintea tragicului deznodămînt : „De bîrfe nu te teme. Mai rea e linişte, cînd, noaptea, dinspre uliţi se tîrăşte şi glontele fatal ţi-l pregăteşte cu ucigaşa-i mînă..."

Mulţi poeţi ruşi — şi Esenin, şi Pasternak, şi Tihonov, şi Zaboloţki, şi Antokolski — i-au îndrăgit pe Tizian şi pe Paolo. Iar noi am fost primii poeţi sovietici care am găsit la Tbilisi nu numai odihnă sufletească, dar şi romantism, senzaţia înălţimilor, un pic de oxigen — mă refer şi la munţi, şi la oameni, căci nu-i poţi despărţi pe Paolo şi pe Tizian de peisajul care-i înconjoară. După călătoria făcută în Georgia în 1926, scrisesem : „Să ne înţelegem, munţii nu sînt numai astmul alpinistului, nu sînt numai oftaturile familiale ale amatorilor de frumos pe timpul vacanţelor. Ei mai înseamnă o natură frămîntată,

exigentă, care corespunde profund simţului estetic al omului... Fiarele şi viile de lîngă mănăstirea din Ananur se zbenguie, trăiesc se coc. Păstorii şi stelele le privesc cu drag. În grădinile Veriene zurna plînge ca femeia iubită al cărei glas nu-l poţi uita nici peste o mie de ani. N-au decît poeţii din «Coarnele albastre» să-i iubească pe Rimbaud şi pe Lautréamont, sufletele naive repetă versurile lor lîngă mormîntul lui Griboedov fetelor, în clipele cînd se contopesc într-un tot constelaţiile astronomilor, luminile din Sololak şi privirile ochilor tulburaţi, iar pe pereţii duhanelor sîngerează pepenii pictaţi de mîna lui Niko Pirosmanişvili..."

Alpii în Franţa înseamnă sport, turism, sanatorii, schiuri, hoteluri, rucsacuri, cărţi poştale. Dar fără Caucaz e greu să ne imaginăm poezia rusă. Acolo ea s-a recules, acolo a fost terenul ei de decolare.

Dar acum povestesc doar despre două săptămîni scurte din toamna anului 1920 cînd prietenii noştri georgieni ne-au adăpostit şi ne-au ocrotit. Prietenii noştri nu mai sînt printre cei vii, nu-mi rămîne decît să-mi plec capul în faţa munţilor Georgiei. Iaşvili şi Tabidze ne-au condus pe Drumul Militar Georgian pînă la prima haltă. Îmi răsună şi acum în urechi glasul subţire, pătrunzător al lui Tizian : „Pe dealurile Gruziei se-ntinde ceaţa serii, vuieşte-Aragva lîngă mine. Mi-e trist şi uşor ; e seninul durerii, tristeţea mi-e plină de tine." *

* versuri de Puşkin.

17

AM MAI SPUS-O şi altă dată că am avut în viaţă numeroase meserii, foarte variate şi neaşteptate. Trebuie să povestesc acum despre una din îndeletnicirile cele mai neverosimile, de scurtă durată, dar furtunoasă. Ambasadorul mă anunţă că voi călători de la Tbilisi la Moscova în calitate de curier diplomatic. Nu era vorba de vreo sinecură onorifică, nici de vreun camuflaj ca să pot trece graniţa, nu, trebuia să transport un pachet poştal şi trei baloturi uriaşe, împodobite cu numeroase sigilii.

Mi s-a întîmplat adesea şi mi se întîmplă şi acum să plec în străinătate. Dacă mai merg cu alţi tovarăşi, se găseşte printre ei neapărat unul care are funcţia de „conducător al delegaţiei". Din Tbilisi am plecat însă cu şapte persoane, dintre care unele figurau în acte ca „însoţitori" (Liuba, Iadviga, fraţii Mandelştam şi un tovarăş foarte serios, care, pare-mi-se, revenea din Anglia), alţii erau „paza" mea — un marinar din Flota Roşie şi un tînăr actor de la Teatrul de Artă. Precum se vede, deci, în acest nou domeniu de activitate făcusem de la început carieră.

Mi se întîmplă adeseori să întîlnesc prin avioane curieri diplomatici ; sînt oameni serioşi, liniştiţi, obişnuiţi cu munca lor ; la drumuri lungi pleacă în doi : cînd unul doarme, celălalt păzeşte poşta. Privindu-i, îmi amintesc de trecutul îndepărtat şi-mi zic : ei nici nu bănuiesc că am avut şi eu prilejul să car asemenea saci, dar nu în avion unde stewardesele tratează pasagerii cu

bomboane, ci într-un vagon găurit, ataşat la un tren blindat...

În toamna anului 1920, diplomaţii sovietici erau nişte novici. Pe atunci aveam relaţii diplomatice numai cu Afganistanul, cu proaspetele state baltice şi cu Georgia menşevică. Totul era nou, nimic nu era încercat. Bolşevicii îşi amintesc bine discuţiile aprinse cu menşevicii la întrunirile ilegale ; uneori venea poliţia şi-i aresta pe toţi deopotrivă. Acum, tabloul se schimbase : gazetarul menşevic A. Kostrov, care era totodată şi Noi Jordania, devenise şeful guvernului georgian, şi poliţia lui începu să bage la închisoarea Metehi pe foştii săi oponenţi. Desigur, curierul diplomatic se bucură de imunitate, nimeni nu are dreptul să atenteze la încărcătura pe care-o duce. Ambasadorul ştia toate acestea foarte bine, dar nu ştia dacă şi menşevicii cunosc aceste reguli şi îmi porunci, cu toată severitatea, să nu îngădui în nici un caz la graniţă să fie desfăcut pachetul învelit cu hîrtie maro de împachetat şi pecetluit cu vreo zece sigilii de ceară roşie. Acest pachet l-am ţinut tot timpul în braţe şi nu m-am despărţit de el opt zile, pînă cînd nu l-am predat la Moscova, la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe.

La început, drumul avu un caracter idilic. Cinarăm la un duhan şi înnoptarăm pe drum. Toţi tovarăşii mei de călătorie, atît „însoţitorii", cît şi „paza", dormiră în linişte, iar eu stătui de veghe, strîngînd la piept pachetul sacru. Dimineaţa o pornirăm mai departe, zăpada strălucea în soare, jos vuiau apele de munte, păşteau turme de oi.

Pe măsură ce ne apropiam de graniţă, mă tot chibzuiam ce să fac în cazul în care grănicerilor georgieni le-ar trece prin cap să deschidă pachetul. Marinarul din Flota Roşie avea un revolver, dar cînd îi pusei problema eventualei primejdii, el îmi răspunse indiferent că eu sînt cel care transport pachetul, pe cînd el transportă nişte fructe. Tovarăşul care venise din Anglia era bărbierit proaspăt, mirosea a lavandă şi privea impasibil prin binoclu zăpezile veşnice. Osip Emilievici recita nişte versuri tovarăşelor noastre de drum.

Ofiţerul georgian, comandantul plutonului de grăniceri, se dovedi a fi un om foarte simpatic. Aflînd că soţia mea este pictoriţă, începu s-o descoase ; vroia să afle ce fac acum pictorii ruşi ? Ne povesti că vrea să se mute la Moscova şi să se înscrie la Cursurile superioare de artă şi tehnică. Nu cumva Liuba ar putea să intervină în favoarea lui ?

Trecu destul de mult timp pînă transportarăm baloturile prin „zona neutră". Grănicerii sovietici erau ocupaţi, tocmai puseseră mîna pe trei contrabandişti. Ni se promise că vom avea o maşină către seară. Începui să protestez : „Poşta este urgentă nu se poate pierde nici măcar o oră..." (Întocmai aşa îmi spusese ambasadorul.)

Noaptea ajunserăm la Vladikavkaz. Ni se dădu o odaie într-un hotel unde cu jumătate de an înainte fuseseră încazarmate trupele lui Denikin. Totul era murdar, stricat. Geamuri nu erau ; din toate părţile sufla vîntul rece. Oraşul semăna a

front. Oamenii mergeau la serviciu îngrijoraţi, speriaţi. Nu înţelegeau că războiul civil se apropia de sfîrşit, după un obicei pe care şi-l făcuseră încercau să ghicească cine va pătrunde a doua zi în oraş.

Discutai cu reprezentanţi ai sovietului orăşenesc şi ai comandamentului militar cum am putea ajunge pînă la Mineralnîe Vodî. Trenurile nu circulau ; pe drum aveau loc ciocniri cu mici detaşamente ale albilor. Mîncarăm o ciorbă la cantina tovarăşilor cu munci de răspundere şi ni se eliberară chiar trei pîini. Se hotărî ca seara să fie trimis pînă la Mineralnîe Vodî un tren blindat. Dar pînă la urmă nu se mai găsi nici un tren blindat şi se ataşară două vagoane obişnuite unei locomotive blindate. De astă dată paza era mai serioasă : nişte ostaşi roşii cu mitraliere.

În vagon găsii un pasager nou, care povestea tuturor, cu zîmbetul pe buze, că este diplomat georgian. Dar unul din cekişti mă lămuri că în valiza diplomatului s-au găsit aproape o mie de broşe, brăţări şi inele cu briliante şi pietre preţioase. Moscova dăduse dispoziţie ca cel arestat să fie adus la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe. Georgianul era tratat cu tot respectul, ca un adevărat diplomat, ceea ce mă făcu să mă simt un diletant. Totuşi, tot timpul nu-mi luai ochii de pe baloturi.

După ce parcurserăm vreo patruzeci sau cincizeci de kilometri, trenul se opri ; auzirăm împuşcături. Începu să tragă o mitralieră. Militarii îmi spuseră că albii demontaseră linia ferată şi se pregăteau să atace trenul. Ei ne porunciră să

luăm şi noi puştile în mînă şi să tragem. Toate acestea îl scoaseră din sărite pe Osip Emilievici, care simţea o repulsie de neînfrînt faţă de orice fel de armă. În capul lui se născu un plan fantastic : el va fugi în munţi cu Liuba... Dar Liuba nu se lăsă convinsă de argumentele lui, iar albii fură respinşi curînd.

În gara Mineralnîe Vodî, oamenii aşteptau săptămîni în şir să se poată urca în tren. Ostaşi roşii mă ajutară să-mi fac loc pînă la vagon. Cineva strigă : „Faceţi loc, e un curier diplomatic !“ dar fără nici un efect. Am fi putut striga cu acelaşi succes : „E Papa de la Roma“ sau „E Şaliapin“. Nu-mi mai amintesc exact cum anume, totuşi reuşirăm să intrăm într-un vagon plin pînă la refuz. Acum începură chinurile mele cele mai mari : baloturile ocupau mult loc şi oamenii căutau să se aşeze pe ele ; îmi dădeam seama că sigiliile vor sfîrşi prin a se rupe şi strigam scos din fire : „Daţi-vă la o parte, e poştă diplomatică !“ Nu atît aceste cuvinte aveau efect, cît glasul meu plin de disperare.

La început, marinarul din Flota Roşie mă ajută să resping atacurile îndreptate împotriva baloturilor ; dar în curînd se petrecu altă nenorocire : într-o gară, el cumpără doi saci enormi cu sare. Blestemata de sare se amesteca iar în viaţa mea. Acum, marinarul nu mai supraveghea poşta diplomatică, ci sarea, şi cinic gonea pe toţi din dreptul sacilor, cu cuvintele : „E poştă diplomatică“. În comparaţie cu el, eu aveam aerul unui uzurpator.

În a patra sau a cincea zi a călătoriei se iviră noi neplăceri : undeva între Rostov şi Harkov se apropiară de tren bandele lui Mahno. Ştiam din proprie experienţă ce înseamnă aceasta. Acum mai aveam în grijă poşta, pachetul sacru... Ce să fac ? Tovarăşul care se întorsese din Anglia avea în termos ceai fierbinte, iar într-o sticlă nişte coniac ; el îmi spuse : „Bea, şi totul se va aranja"...

Într-adevăr, totul s-a aranjat. Am ajuns şi la Moscova. Strîngeam pachetul la piept, de parcă aş fi purtat un prunc. Treptat-treptat pasagerii se împrăştiară, numai eu rămăsei lîngă baloturi. Către seară, Alexandr Emilievici şi marinarul reuşiră să găsească o căruţă pe care aşezarăm tot bagajul (pachetul cu poşta îl duceam în braţe). Mergeam în urma căruţei şi alaiul nostru semăna mai curînd a înmormîntare de ţară.

Între timp, Osip Emilievici apucase să vorbească cu cineva la telefon, îşi găsise un loc unde să rămînă peste noapte, cu fratele său, şi ne anunţă să venim seara la Casa Presei de pe bulevardul Nikitski unde se serveau sandvişuri.

Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe se afla în clădirea hotelului „Metropol", intrarea era prin spate, dintr-o piaţetă. Încredinţai funcţionarului de serviciu poşta. Micul pachet fu tratat cu respect, ceea ce mă făcu să cresc din nou în propriii mei ochi. Baloturile însă fură împinse cu dispreţ într-o cămară. Încercai să-i explic că în ciuda vigilenţei mele o muiere antipatică reuşise să smulgă unul din sigilii, la care

el îmi răspunse impasibil „N-are a face, acolo nu-s decît ziare..."

Se întîmplă o minune : erau primii ani ai revoluţiei, romantismul era în floare... Aflînd că nu am unde să trag, funcţionarului de serviciu i se făcu milă de mine, el anunţă pe cineva la telefon despre sosirea unui curier diplomatic de la Tbilisi şi apoi începu să telefoneze pe la diferite cămine. Mi se înmînă o hîrtie în baza căreia Căminul nr. 3 al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe trebuia să găzduiască pe Ehrenburg cu soţia lui. Căminul nr. 3 se dovedi a fi fostul hotel cu camere mobilate „Kneajii Dvor" unde locuisem cîndva cu tatăl meu. Era cald şi înţelesei că mă aflu în rai...

Seara ne duserăm la Casa Presei, unde întîlnii multe cunoştinţe. Într-adevăr, la bufet se serveau feliuţe minuscule de pîine neagră cu icre de Manciuria sau peşte uscat, pe lîngă aceasta puteai căpăta o ceaşcă de ceai ce mirosea ori a mere ori a mentă, bineînţeles, fără zahăr. Totul era admirabil şi mă cufundai de îndată într-o discuţie literară pe tema : care curent corespunde mai bine realităţii ? futuriştii sau imaginiştii ?

Ne-a amărît întrucîtva un incident petrecut cu Mandelştam. El se afla în celălalt colţ al sălii. Pe neaşteptate, îl zării pe Bliumkin sărind în picioare şi strigînd : „Te împuşc pe loc !" Şi într-adevăr îndreptă revolverul spre Mandelştam. Osip Emilievici scoase un strigăt. Cineva reuşi să smulgă revolverul din mîna lui Bliumkin, şi totul se termină cu bine.

La întoarcere, trecurăm prin piaţa Arbat, prin faţa bisericii sfinţilor Boris şi Gleb. Era întuneric beznă, dar la cîteva ferestre licăreau luminiţe. Iată şi Moscova, oraşul către care se îndreaptă privirile lumii întregi ! Nu e pîine, nu e cărbune, oamenii o duc greu, dar sînt încăpăţînaţi, războiul l-au cîştigat, şi-au deschis drumul în istorie...

Aceste gînduri îmi treceau prin minte în timp ce mă îndreptam spre Căminul nr. 3. Aveam chef să fac ceva, să scriu şi mai ales să dărîm trecutul, să-l dărîm cu entuziasm, căci ştiam bine cum arată el.

18

DIRECTORUL Căminului nr. 3 al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe se numea tovarăşul Adam. Dar dacă ar fi să vorbim sincer eu eram cel care mă simţeam ca Adam : nimerisem în rai, dar puteam fi uşor alungat din el. Trebuia să aduc o adeverinţă de la serviciu, şi, deşi adusesem în bună stare poşta ce-mi fusese încredinţată, nu era cazul să mă gîndesc la o carieră diplomatică. Tovarăşul Adam ne găzdui într-o odaie care nu avea încălzire, şi totuşi „Kneajii Dvor“ era un rai. Dimineaţa ni se dădea raţia de alimente : două sute grame de pîine, o bucăţică minusculă de unt şi două bucăţele de zahăr. La prînz, căpătam păsat de mei sau arpacaş. Cnejii de altădată mîncau, fireşte, mai

bine, dar în Moscova anului 1921 asemenea raţie alimentară era cu adevărat o raţie princiară.

Îmi întîlnii vechii prieteni, făcui cunoştinţă cu cîţiva poeţi tineri, scrisei cîteva poezii. Liuba o găsi pe A. A. Exter şi se înscrise la Cursurile superioare de artă şi tehnică. Pe neaşteptate, fui anunţat că V. E. Meyerhold vrea să-mi vorbească şi să-mi propună o muncă interesantă. Nu ştiam despre ce muncă este vorba, dar mă simţeam înaripat.

La Casa Presei se luă hotărîrea să se organizeze o seară de poezie la care să-mi recit versurile. Declamai din poeziile scrise la Koktebel şi la Moscova. Eram îmbrăcat ca vai de lume, dar pe atunci nimeni nu băga aceasta în seamă, în schimb versurile mele erau patetice. De pildă, mă adresam către omul viitorului, care va găsi din întîmplare în bibliotecă un volum de-al meu : „Printre relicve vechi cu tîlc cam vag, printre letopiseţe fel de fel, găsi-va un om ce-şi dă duhul în prag, cu faţa întoarsă spre el.“ După ce terminai de recitat, toată lumea porni în goană spre bufet. Acolo, se apropie de mine poetul Vengrov, membru al conducerii, care era de serviciu în seara aceea şi-mi şopti că, jos, lîngă garderobă, mă aşteaptă nişte reprezentanţi ai Ceka. „Nu te speria, adăugă el prieteneşte, trebuie să fie o greşeală“.

Lîngă garderobă mă aşteptau doi tineri, care-mi arătară mandatul de arestare. Ieşirăm în piaţă, unde era o maşină care mă duse pe Lubianka, în casa ce aparţinuse altădată „Societăţii de Asigurare Rusia“ şi în care acum era

Ceka. Clădirea aceasta a intrat în istorie. Astăzi puţini oameni mai ţin minte că strada Kirov se chema altădată Miasniţkaia, că Kropotkinskaia de astăzi este fosta Precistenka, strada Gorki este fosta Tverskaia, dar cuvîntul „Lubianka" a rămas.

Am fost perchiziţionat, s-a găsit asupra mea o fotografie a Liubei şi nişte reproduceri de pe tablourile ei. Tinerii începură să mă întrebe ce înseamnă „cubismul". Dar în capul meu stăruia altă întrebare : ce înseamnă arestarea mea ? De aceea nu reuşii să le ţin o prelegere despre pictură. Tinerii mă anunţară că vor da de veste soţiei mele (într-adevăr s-au dus la Liuba, au încercat s-o liniştească „probabil că o să i se dea drumul curînd", rugînd-o totodată să le explice pictura modernă).

Am fost închis într-o celulă unde se mai aflau încă opt deţinuţi, ofiţeri din Flota maritimă militară, oameni curajoşi şi simpatici. Ei se înghesuiră ca să-mi facă loc şi mie să pot dormi. A doua zi dimineaţă mi s-a explicat că în celulă există obiceiul ca oamenii să nu vorbească despre beleaua care a dat peste ei. Fiecare povesteşte din domeniul specialităţii sale. La început a fost o conferinţă despre un submarin construit de Naletov, după care a urmat o lecţie despre navigaţia pe Oceanul Indian. La rîndul meu, povestii despre Paris, despre versurile lui François Villon, despre pictura italiană. (Cîteva luni mai tîrziu îi revăzui pe tovarăşii mei de scurtă detenţiune la Teatrul de Cameră, la premiera „Prinţesei Brambilla". Ne bucurarăm de întîlnire şi ne

angajarăm de îndată într-o discuţie pe tema ce teatru este mai bun : al lui Tairov sau al lui Meyerhold.)

Seara, am fost condus prin coridoare lungi şi întortocheate la interogatoriu. Judecătorul de instrucţie mă salută prieteneşte, îmi spuse că m-a întîlnit la „Rotonde". Deşi nu-l ţineam minte, discutarăm despre Paris, după care el îmi spuse : „Uitaţi-vă ce este, am fost sesizaţi că sînteţi agent al lui Vranghel. Dovediţi-ne contrariul." Nenorocirea mea este că toată viaţa nu m-am putut elibera de unele argumente ale lui Descartes. Ştiu că nu poţi trăi numai cu logica, şi totuşi, de fiecare dată mă surprind că cer altora tocmai logică. Îi răspunsei că autorul denunţului trebuie să aducă dovezi că aş fi agent al lui Vranghel şi dacă are, să mi se comunice care sînt argumentele pe care îşi întemeiază el afirmaţia, voi reuşi să le resping. Judecătorul de instrucţie mă rugă să-i povestesc cum am ajuns la Moscova, îşi exprimă compătimirea pentru neplăcerile pe care le avuserăm pe drum, înjură pe proprietarul sării şi, în cele din urmă, spuse : „O să mai stăm de vorbă..." Mai făcui tovarăşilor de celulă o expunere despre poezia spaniolă şi ascultai la rîndul meu o conferinţă despre influenţa pe care o are dezvoltarea aviaţiei asupra acţiunilor flotei maritime militare. Peste două zile, judecătorul de instrucţie mă chemă din nou. „Spuneţi-ne, de ce vi s-a încredinţat tocmai dumneavoastră să transportaţi la Moscova poşta diplomatică ?" Îi răspunsei că această întrebare trebuie pusă ambasadorului nostru de la Tiflis ; în ce mă priveşte,

eu n-am făcut decît să rog ambasada să mă trimită la Moscova. Iarăşi ne amintirăm amîndoi de Paris, şi apoi fui condus în celulă. De astă dată ţinui o conferinţă despre arhitectura Versailles-ului şi făcui cunoştinţă la rîndul meu cu o analiză a războiului submarin în anii 1917—1918. Cel de-al treilea interogatoriu începu cu aceleaşi binecunoscute cuvinte: „Dovediţi-ne că nu sînteţi agentul lui Vranghel..." Judecătorul era prost dispus; îmi spuse că sînt încăpăţînat şi asta mă poate duce la pierzanie, contrarevoluţia nu vrea să dezarmeze, iar proletariatul nu va repeta greşelile Comunei.

Îmi zisei în sinea mea că probabil voi fi împuşcat, ceea ce nu mă împiedică să ţin a doua zi dimineaţă o prelegere despre pictura lui Picasso şi mă înflăcărai într-atîta, încît uitai de aluziile ameninţătoare ale judecătorului.

Mai trecu o zi, şi, pe neaşteptate, fui eliberat. Ce vreme minunată era! Mai continuau încă luptele cu detaşamentele lui Vranghel, încă nu fuseseră lichidate diferite bande, teroriştii mai trăgeau focuri de armă. Lupta se ducea undeva în subterană, în întuneric. Uneori cei arestaţi erau împuşcaţi, iar cei care rămîneau în viaţă, eliberaţi.

Fui eliberat spre seară. Mă dusei la „Kneajii Dvor" dar nu putui intra: tovarăşul Adam, atotputernic ca însuşi Domnul Dumnezeu, alungase din rai pe Eva, adică pe Liuba. Nu ştiam unde se află, nu ştiam unde să mă duc s-o caut. Afară era foarte rece şi mă surprinsei gîndindu-mă cu melancolie la celula strîmtă unde cel puţin era cald...

Pornii spre Casa Presei. Era tîrziu şi nu găsii acolo decît pe responsabilul de serviciu. El îmi explică îndelung că nimeni nu are dreptul să înnopteze în clădire, dar privindu-mă, nu putu rezista: „Fie! Haideţi sus..." Sus se aflau camerele diferitelor grupări literare. El îmi oferi odaia scriitorilor proletari în care se afla un divan încăpător. Din păcate, etajul nu era încălzit. Paltonul meu parizian, care trăise trei ani furtunoşi, semăna cu mantaua ruptă a lui Akaki Akakievici. Simţeam că îngheţ. Smulsei pe întuneric de pe perete o bucată mare de pînză în care mă înfăşurai. N-aş putea zice că mi se făcu mai cald, dar din fericire, adormii.

Mă trezii auzind un hohot puternic de rîs: lîngă mine se afla un grup de scriitori proletari, printre care prietenul meu de la Paris, Mişa Gherasimov. Toţi mă priveau şi rîdeau... Mă învelisem într-o lozincă şi pe spatele meu scria acum: „Toată cultura pentru proletariat!" Rîsei şi eu.

Recitii cele scrise de mine şi căzui pe gînduri: de ce oare în această parte a cărţii mele există atîtea pagini vesele, aproape fluşturatice? Evenimentele pe care le relatez nu erau cîtuşi de puţin idilice: şlepul cu sare putea uşor să se ducă la fund; pentru bandiţi n-ar fi fost nici o greutate să-i facă de petrecanie naivului curier diplomatic; de altfel, şi discuţiile mele cu judecătorul de instrucţie ar fi putut să se termine într-un chip cu totul diferit. Aşa e într-adevăr. Dar su-

sufletul omului poate fi vesel chiar şi în ceasurile celor mai grele încercări, după cum poate fi cuprins de melancolie, ba chiar de disperare, atunci cînd nimic nu-l ameninţă personal. Am scris cu duioşie, dar şi cu amărăciune, despre prima mea tinereţe. De altfel în volumele următoare ale acestei cărţi va trebui să povestesc multe lucruri pe care în nici un caz nu le-am putea categorisi ca fiind vesele. Nu primejdia îl apasă pe om, ci jignirile lăuntrice, dezamăgirile, sentimentul propriei neputinţe.

Hašek şi Kafka s-au născut amîndoi la Praga în acelaşi an 1883. Dar glasurile pe care au vorbit nu au nimic comun : reflecţiile bravului soldat Sveik nu ar putea figura în romanele lui Kafka, căci ar distona cumplit. Dar viaţa nu este scriitor, ea nu se îngrijeşte de unitatea de stil ; un capitol îl scrie zîmbind, în altul supune sufletul eroului la tot felul de torturi.

Să reiau firul povestirii. Gherasimov făcu rost de o bucată de pîine, de ceai, şi dejunarăm. În coridoarele Casei Presei tinerii poeţi discutau despre destinele artei, iar eu pornii în căutarea Liubei.

19

COPIL fiind, văzusem în cîteva rînduri pe V. E. Meyerhold pe scena „Teatrului popular de artă“. Mi-l amintesc jucînd rolul unui bătrîn nebun, interpretînd pe Ivan Groznîi şi rolul unui tînăr protestatar, în „Pescăruşul“.

Pe cînd şedeam la „Rotonde“ îmi aminteam adesea de cuvintele eroului cehovian : „Cînd se ridică cortina şi, în lumina rampei, în încăperile cu trei pereţi, aceste mari talente, preoţii artei sfinte, ne arată cum mănîncă oamenii, cum beau, cum iubesc, cum sînt îmbrăcaţi, cînd din scene şi fraze vulgare se căznesc să scoată o morală, o biată morală pe-nţelesul tuturor, folositoare în viaţa de toate zilele ; cînd în mii de variaţiuni îmi servesc mereu acelaşi lucru şi numai acelaşi lucru, îmi vine să fug şi fug aşa cum a fugit Maupassant din faţa turnului Eiffel, care-i strivea creierul cu absurditatea lui... Trebuie căutate forme noi. Şi dacă aceste forme noi nu sînt, mai bine să nu mai fie nimic.“ (Cehov a scris „Pescăruşul“ în 1896, Maupassant a murit în 1893, Turnul Eiffel a fost construit în 1889. În 1913 noi acceptam Turnul Eiffel şi-l respingeam pe Maupassant ; dar ideea „formelor noi“ mi se părea apropiată şi vie.)

Nu reuşisem să fac cunoştinţă cu Meyerhold în 1913, cînd venise la Paris, invitat de Ida Rubinstein, pentru ca împreună cu Fokin să pună în scenă „Pisanella“ lui D'Annunzio. La data aceea ştiam puţin despre spectacolele lui Meyerhold, în schimb ştiam că D'Annunzio este un palavragiu şi că Ida Rubinstein este o doamnă bogată, însetată de succese teatrale. În 1911 văzusem „Sfîntul Sebastian“ o piesă a aceluiaşi D'Annunzio, scrisă pentru aceeaşi Ida Rubinstein şi mă scosese din fire amestecul de pitoresc decadent căutat cu senzualism de parfumerie. (La Paris, Meyerhold se împrietenise cu Guillaume

Apollinaire care se vede că înțelesese de la bun început să nu e vorba nici de D'Annunzio, nici de Ida Rubinstein, nici de decorurile lui Bakst, ci de frămîntarea lăuntrică a tînărului regizor petersburghez.)

În toamna anului 1920, cînd făcui cunoștință cu Meyerhold, acesta împlinise 46 de ani. Era cărunt, trăsăturile feței i se ascuțiseră, sprîncenele stufoase și nasul extrem de lung, coroiat, semănînd a cioc de pasăre, ieșeau în evidență pe chipul lui.

TEO (Secția de teatru a Comisariatului Poporului pentru Instrucțiune) își avea sediul într-o clădire așezată în fața parcului Alexandrovski. Meyerhold alerga prin odaia încăpătoare, poate că îi era frig, poate pentru că nu știa să șadă în fotoliul de șef, la biroul tradițional, cu dosarele „pentru semnat". Glasul lui aducea a croncănit. Îmi spuse că i-a plăcut volumul meu „Versuri de ajun", apoi se repezi pe neașteptate spre mine cu capul de barză sau de condor aplecat pe spate și rosti: „Locul dumitale este aici. Octombrie în artă! Vei conduce toate teatrele de copii din Republică..." Încercai să replic, spunîndu-i că nu sînt pedagog, că mi-ajung copiii „modefectuoși" din Kiev, și grădinița de copii de la Koktebel, că pe lîngă toate acestea nu am habar de arta scenică. Vsevolod Emilievici mă întrerupse: „Ești poet, iar copiii au nevoie de poezie. Poezie și revoluție!... La naiba cu arta scenică... Vom mai sta de vorbă... Numirea dumitale am și semnat-o. Vino mîine și să fii punctual..."

Pe vremea aceea, Meyerhold (ca și Maiakovski) era cuprins de furia iconoclasmului. El nu răspundea de un sector, el lupta împotriva esteticii și a moralei pe-nțelesul tuturor, de care vorbise eroul din „Pescărușul".

De curînd, am avut prilejul să vorbesc la Televiziunea din Geneva. Cînd am intrat, o fată tînără m-a oprit, declarîndu-mi că trebuie să mă machieze. Protestai, spunîndu-i că trebuie să vorbesc despre foametea ce bîntuie țările înapoiate din punct de vedere economic, așa că nu văd ce rost are frumusețea și nici nu se cuvine ca la bătrînețe să mă apuc a mă sulemeni. Fata îmi răspunse că așa e regula, că toți trebuie să se supună acestei operații, după care îmi acoperi fața cu un strat subțire de cremă gălbuie. Mă gîndesc acum că și lumina memoriei, și lumina studiourilor de televiziune sînt la fel de puternice și că, vorbind în această carte despre unii oameni, fără să vreau pun un strat de vopsea care le atenuează trăsăturile prea accentuate. N-aș vrea să fac însă acest lucru cu Vsevolod Emilievici. Voi încerca să-l înfățișez în detalii aspre, și nu în trăsături atenuate.

Era o fire complicată: bunătatea se îmbina cu impulsivitatea, lumea lui spirituală complexă cunoștea fanatismul. Ca și alți oameni de mare valoare, cu care am avut ocazia să mă întîlnesc în viață, suferea de o suspiciune bolnăvicioasă: putea fi gelos fără motiv, vedea adesea intrigi acolo unde ele nu existau.

Prima noastră neînțelegere a fost furtunoasă, dar de scurtă durată. Un tînăr, din marina mi-

litară, mi-a adus o piesă pentru copii ; toate personajele erau peşti (menşevicii figurau în chip de caraşi) şi în ultimul act triumfa un „consiliu al comisarilor poporului“ format şi el din peşti. Piesa mi se păru nereuşită şi am respins-o. Pe neaşteptate mă cheamă Meyerhold. Zăresc pe masă manuscrisul. Mă întreabă enervat de ce am respins piesa şi fără să asculte pînă la capăt răspunsul meu, începe să strige că sînt împotriva agitaţiei revoluţionare, împotriva lui Octombrie în teatru. La rîndul meu mă supărai şi îi spusei că face demagogie. Vsevolod Emilievici îşi pierdu cumpătul şi-l chemă pe intendent : „Arestaţi-l pe Ehrenburg pentru sabotaj !“ Intendentul refuză să-i îndeplinească ordinul şi-l sfătui pe Meyerhold să se adreseze la Ceka. Plecai indignat, hotărît să nu mai calc la TEO. A doua zi dimineaţă, Vsevolod Emilievici îmi telefonă spunîndu-mi că vrea să discute cu mine despre teatrul lui Petruşka *. Mă dusei şi totul decurse ca şi cînd scena din ajun n-ar fi avut loc...

Meyerhold se îmbolnăvi. De cîteva ori îl vizitai la spital, zăcea cu capul bandajat. Îmi vorbi despre planurile sale, mă întrebă ce se întîmplă la TEO, dacă am văzut spectacole noi. Se vede că în replicile şi în relatările mele se simţea ironie, căci Meyerhold îmi făcu în cîteva rînduri imputări că sînt un om care nu crede în nimic, ba chiar un cinic. Într-o zi, cînd îi vorbii despre discrepanţa dintre o serie de proiecte şi

* Cunoscut personaj al teatrului popular rus de marionete.

realitate, el se ridică în capul oaselor şi rîse : „Dumneata, în rolul responsabilului teatrelor de copii din Republică ! Nici Dickens n-a fi putut imagina ceva mai bun !...“ Feţele semănau a turban, iar Vsevolod Emilievici, slab şi cu nasul coroiat, cu un mag oriental. Rîsei şi eu şi replicai că numirea mea a fost semnată de Meyerhold şi nu de Dickens.

Văzusem de cîteva ori spectacolul cu „Zorile“. E o piesă slabă şi, de altfel, şi montarea avea multe lucruri întîmplătoare. Meyerhold lupta împotriva „celor trei pereţi“ despre care vorbise Treplev, împotriva rampei, împotriva decorurilor pictate. Voia să apropie scena de spectatori. Localul unde aveau loc spectacolele era o pildă de prost gust : fostul cabaret „Aumont“, unde moscoviţii admiraseră cîndva „stelele“ pe jumătate goale. Dar la drept vorbind, sala era într-o stare în care podoabele ei nu mai supărau. Teatrul nu era încălzit, toţi şedeau cu paltoane, cu cojoace, cu scurte. Din gura actorilor izbucneau cuvinte cumplite şi aburi gingaşi. O parte din actori şedeau în stal, ei alergau pe neaşteptate spre scenă, pe care se aflau nişte cuburi cenuşii, şi atîrnau nu ştiu de ce, nişte sfori. Uneori pe scenă urcau şi spectatorii : ostaşi roşii cu orchestră de suflători, muncitori. (Meyerhold voise să aşeze cîţiva actori într-o lojă, ei urmau să înfăţişeze pe eseri şi pe menşevici şi să vină cu replicile necesare. Vsevolod Emilievici îmi povestea cu părere de rău că a trebuit să renunţe la această idee, căci s-a temut ca spectatorii să nu creadă cumva că e vorba de nişte contrare-

voluţionari adevăraţi şi să se işte vreo încăierare.) Am asistat şi la spectacolul cînd unul din actori a citit cu voce solemnă comunicatul primit tocmai atunci de pe front : fusese cucerit Perekopul. E greu de descris ce s-a întîmplat atunci în sală...

La discuţia care a urmat, spectacolul a fost criticat : Maiakovski l-a apărat însă pe Meyerhold. Nu ştiu ce aş putea spune despre spectacol în sine : el nu poate fi rupt din contextul epocii, fiind strîns legat de versurile agitatorice ale lui Maiakovski, de procesiunile de carnaval organizate de pictorii „de stînga", de întreaga atmosferă a acelor ani. Aceeaşi impresie de ilustrare a epocii mi-au lăsat şi repetiţiile cu „Misterul buff". Era greu să-ţi placă aceste spectacole, dar simţeai dorinţa să le aperi, ba chiar să le preamăreşti. Scriam în 1921 : „Montările lui Meyerhold sînt nereuşite în realizarea lor, dar admirabile prin concepţia lor. El nu urmăreşte numai să strîngă laolaltă toate elementele scenei, dar totodată s-o şi dizolve pe loc, să desfiinţeze rampa, să-i amestece pe actori cu masa spectatorilor." Iar Maiakovski şi-a terminat cuvîntarea la discuţia despre piesa „Zorile" cu următoarele cuvinte : „Trăiască teatrul lui Meyerhold, chiar dacă pentru început a făcut un spectacol slab !" Tînărul Bagriţki scrisese : „Stufosul cap al lui Molière de Meyerhold e-nlocuit acum. El caută drumuri nebătute, încearcă rezolvări brutale... Tu, teatru al vechiturilor slute, păzea, să nu te deşale !"

În vara lui 1923 mă aflam la Berlin. Acolo sosi şi Meyerhold. Ne întîlnirăm. Vsevolod Emilievici îmi propuse să transpun romanul meu „Trustul D. E." pentru teatrul lui, spunîndu-mi că piesa trebuie să fie un amestec de reprezentaţie de circ cu patos agitatoric. Nu prea aveam chef să-mi dramatizez romanul ; începusem să-mi pierd interesul şi pentru reprezentaţiile de circ, şi pentru constructivism ; acum citeam pe nerăsuflate pe Dickens şi scriam un roman sentimental cu o intrigă complicată „Iubirea Jeannei Ney". Cum ştiam însă că e greu să-i ţin piept lui Meyerhold, îi răspunsei că am să mă mai gîndesc.

În curînd, o revistă de teatru editată de adepţii lui Meyerhold publică un articol în care se povestea sub formă de nuvelă fantastică că am fost răpit de Tairov, căruia m-am angajat să-i transform romanul meu într-o piesă contrarevoluţionară.

(Meyerhold l-a bănuit de multe ori pe Alexandr Iakovlevici Tairov, om de o bunătate şi de o puritate fără seamăn, atribuindu-i dorinţa de a-l distruge pe orice cale. E un exemplu de suspiciune despre care vorbisem mai înainte. Tairov nu a avut niciodată intenţia să pună în scenă „Trustul D. E.".)

Întorcîndu-mă în Uniunea Sovietică, citii într-un ziar că Meyerhold se pregăteşte să pună în scenă o piesă : „Trustul D.E." scrisă de un oarecare Podgareţki „după romanele lui Ehrenburg şi Kellermann". Înţelesei că unicul argument care-l poate opri pe Meyerhold este de a-i spune

că fac eu însumi o dramatizare după acest roman, pentru teatru sau pentru cinematograf. În martie 1924, îi adresai o scrisoare care începea cu „Dragă Vsevolod Emilievici!“ și se termina cu „salutări din toată inima“: „Întîlnirea noastră din vara trecută, îndeosebi discuțiile despre posibilitatea ca eu să transpun pentru scenă «Trustul» îmi îngăduie să cred că Dvs. aveți o atitudine prietenească și plină de grijă față de munca mea. De aceea, în cazul în care notița publicată în ziar este adevărată, îndrăznesc mai întîi să mă adresez dumneavoastră cu rugămintea de a renunța la această punere în scenă... Eu nu sînt un clasic, ci un om în viață...“

Răspunsul a fost îngrozitor; el exprima furia turbată a lui Meyerhold, și nu l-aș fi divulgat niciodată, dacă nu l-aș fi iubit pe Vsevolod Emilievici cu toate excesele sale. „Cetățene I. Ehrenburg! Nu înțeleg în temeiul căror motive vă adresați mie, rugîndu-mă să renunț la punerea în scenă a piesei tovarășului Podgarețki? În temeiul discuției noastre de la Berlin? Dar această discuție a dovedit limpede că, chiar în cazul în care v-ați fi apucat să faceți o dramatizare după roman, ar fi rezultat o piesă ce putea fi jucată în orice oraș al Antantei...“

N-am asistat la spectacol, dar judecînd după părerile prietenilor și după articolele criticilor favorabili lui Meyerhold, Podgarețki a scris o piesă slabă. Montarea lui Meyerhold a fost interesantă: Europa pierea în mijlocul unui zgomot uriaș, dispăreau pînzele decorurilor, actorii se grimau în mare grabă, jazul bubuia puternic.

În mod cu totul neașteptat îmi luă apărarea Maiakovski. La discutarea piesei „Trustul D. E.“ el spuse despre dramatizare: „Piesa D. E.“ este un zero absolut... numai cineva superior autorilor, în cazul de față Ehrenburg și Kellermann poate transpune o operă beletristică într-o piesă...“ Totuși spectacolul a avut succes și fabrica de tutun „Java“ a lansat o marcă de țigări „D. E.“. Dar din cauza acestei istorii stupide, timp de 7 ani nu m-am mai întîlnit cu Vsevolod Emilievici...

Ori de cîte ori veneam la Moscova, mă duceam să văd spectacolele lui Meyerhold: „Încornoratul mărinimos“, „Moartea lui Tarelkin“, „Pădurea“. Cînd îmi cumpăram biletul, mă temeam că Vsevolod Emilievici mă va zări în sală. (În aceste piese era greu să găsești patos agitatoric, ele puteau fi jucate și în „orașele Antantei“. Vsevolod Emilievici nu rămînea niciodată pe loc.)

Drumul pe care a mers Meyerhold nu era un drum drept. Era ca un urcuș în serpentine. În timp ce adepții săi mai strigau la toate răspîntiile că teatrul trebuie distrus, Vsevolod Emilievici se pregătea să pună în scenă „Pădurea“. Mulți rămaseră nedumeriți: ce se întîmplase cu acest iconoclast furibund, ce-l putuse atrage la Ostrovski, în această tragedie a artei și a iubirii? (Așa precum adepții lui Maiakovski nu au înțeles de ce scrisese el în 1923 poemul „Despre asta“ după ce în prealabil condamnase poezia lirică. E interesant că „Pădurea“ a fost pusă în scenă curînd după ce a fost scris poemul

„Despre asta“. Poetul Maiakovski se întorcea spre poezie, pe cînd Maiakovski, partizanul Lef-ului, îl condamnase aspru pe Meyerhold pentru că acesta se întorsese la teatru : „Mi se pare profund respingătoare montarea piesei «Pădurea»...“

Tablourile rămîn în muzee, cărţile în biblioteci, pe cînd spectacolele pe care nu le-am văzut rămîn pentru noi nişte recenzii aride. E uşor să stabileşti legătura între poemul „Despre asta“ şi poeziile de tinereţe ale lui Maiakovski, între „Guernica“ lui Picasso şi pînzele sale din „perioada albastră“. Dar îmi vine greu să judec ce anume a preluat Meyerhold din montările sale dinainte de revoluţie atunci cînd a pus în scenă „Pădurea“ şi „Revizorul“. E neîndoielnic că a preluat multe lucruri ; serpentinele rămîn serpentine, dar sînt serpentinele aceluiaşi drum...

„Pădurea“ a fost un spectacol admirabil montat, care a impresionat publicul. Meyerhold a reuşit să dezvăluie multe aspecte noi şi a redat într-un chip nou tragedia artei. Există însă în acest spectacol un detaliu, care îi scotea din sărite (sau, poate, îi bucura) pe adversarii lui Meyerhold : unul dintre actori purta o perucă verde. „Pădurea“ s-a jucat mulţi ani de-a rîndul. Într-o bună zi, după unul dintre spectacolele date la Leningrad, a avut loc o discuţie. Vsevolod Emilievici s-a trezit cu o adevărată avalanşă de bilete cu întrebări : era fericit, supărat, glumea. „Spuneţi-ne, ce semnificaţie are peruca verde ?“ Atunci Meyerhold s-a întors către actori şi i-a întrebat mirat : „Într-adevăr, ce semnificaţie poate să aibă peruca ? Cine a avut ideea ?“ Din seara aceea, peruca verde dispăru. Nu ştiu dacă Meyerhold a jucat atunci scena mirării, sau a fost în mod sincer uimit ; uitase un amănunt pe care neîndoielnic îl concepuse el însuşi. (În viaţă mi-a fost dat să aud adesea întrebări pline de mirare : „Într-adevăr cine a avut ideea ?“ rostite de autorii unor absurdităţi cu mult mai importante decît peruca ghinionistă.)

Pentru oamenii care respingeau noul, Meyerhold era o adevărată sperietoare ; numele lui devenise o poreclă ; unii critici nu observau (sau nu voiau să observe) că Meyerhold mergea mai departe. Ei îl criticau pentru o anumită etapă pe care el, între timp, o uitase de mult.

Lui Meyerhold nu-i era teamă să renunţe la concepţii estetice care încă în ajun i se păruseră juste. În 1924, cînd pusese în scenă „Zorile“, el terminase cu „Sora Beatrice“ şi cu „Teatrul de bîlci“. Ceva mai tîrziu îşi bătea joc de „biomecanica“ pe care el o inventase.

În primul act al piesei „Pescăruşul“ Treplev spune că lucrul cel mai important sînt formele noi, iar în ultimul act, înainte de a se împuşca, mărturiseşte : „Ajung din ce în ce mai mult să cred că nu e vorba nici de forme vechi şi nici de forme noi, şi că omul scrie fără să se gîndească la nici un fel de forme, scrie pentru că scrisul se revarsă liber din sufletul lui“. În 1938 Vsevolod Emilievici îmi spunea că disputa nu trebuie purtată despre forme vechi şi forme noi în artă, ci despre artă şi contrafacerile ei.

Niciodată nu renega ceea ce socotea esențial, renunța la „isme“, procedee, canoane estetice, dar nu la felul său de a concepe arta; era întotdeauna un răzvrătit, un inspirat, un înflăcărat.

Ce putea înspăimînta în vodevilurile lui Cehov? La data aceea toată lumea uitase de „arta de stînga“. Maiakovski era recunoscut ca un poet genial. Dar toți săriră împotriva spectacolului lui Meyerhold. El putea rosti cele mai obișnuite cuvinte, dar în glasul lui, în ochii lui, în zîmbetul lui, era ceva ce-i scotea din sărite pe oamenii care se împotriveau spiritului creator al artistului.

În primăvara anului 1930 am văzut la Paris „Revizorul“ în montarea lui Meyerhold. Spectacolul se juca într-un teatru mic de pe strada Gaîté, unde de obicei se dădeau reprezentații cu vodeviluri absurde sau melodrame lacrimogene pentru locuitorii din mahala, un teatru cu o scenă îngustă și incomodă, fără foaier (în pauze, spectatorii ieșeau de-a dreptul în stradă), deci într-o sală mai curînd mizerabilă. „Revizorul“ m-a zguduit. Între timp, pasiunile estetice ale tinereții mele secaseră și mi-era frică să mă duc la spectacol, căci prea mult îl iubeam pe Gogol. Dar mi-a fost dat să văd pe scenă tot ceea ce mă atrăgea la Gogol: melancolia profundă a scriitorului și spectacolul trivialității atotputernice, crunte.

Știu că Meyerhold a fost învinuit de denaturarea textului gogolian, de impietate față de marele clasic. Desigur, „Revizorul“ lui nu semăna

cu spectacolele pe care le văzusem în copilărie și în tinerețe. Textul părea lărgit, dar nu era nici o imixtiune dinafară, totul era din Gogol. Cine ar putea crede măcar o clipă că piesa lui Gogol se limitează la demascarea funcționarilor provinciali de pe timpul lui Nicolae I? Pentru contemporanii lui Gogol, firește, „Revizorul“ era în primul rînd o satiră cruntă la adresa moravurilor și a rînduielilor sociale; dar ca orice operă genială, el a depășit etapa actualității, continuînd să emoționeze pe spectatori la distanță de un veac de la dispariția primarilor și a căpitanilor de poștă din timpul lui Nicolae I. Meyerhold a lărgit cadrul „Revizorului“. Este oare aceasta un act de impietate? Doar sînt considerate drept fapte nobile diferitele dramatizări după romanele lui Tolstoi și Dostoievski, deși ele îngustează cadrul acestor opere...

Andrei Belîi nu era numai îndrăgostit de Gogol. Pentru el Gogol era un fel de boală, și poate că multe din insuccesele artistice ale celui ce-a scris „Porumbelul de argint“ și „Petersburgul“ se cuvine a fi trecute pe seama faptului că nu a reușit să se smulgă subordonării totale față de Gogol. După ce a văzut „Revizorul“ la teatrul lui Meyerhold, Andrei Belîi a luat cu toată înflăcărarea apărarea acestui spectacol.

Dar la Paris au asistat la spectacol în majoritatea lor francezi: regizori, actori, amatori de teatru, scriitori, pictori. Ai fi zis că este o paradă a celebrităților. Iată-l pe Louis Jouvet, iată-l pe Picasso, uite-i și pe Dullin, pe Cocteau sau pe Derain, iată-l pe Baty... La sfîrșitul spectaco-

lului, aceşti oameni, despre care s-ar fi putut spune că erau saturaţi de artă, aceşti oameni obişnuiţi să-şi dozeze aprecierile, s-au ridicat în picioare şi au ovaţionat spectacolul aşa cum n-am mai văzut nicicînd la Paris.

Mă strecurai în culise. Într-o cabină strîmtă îl găsii pe Vsevolod Emilievici emoţionat. Părul lui era şi mai alb, nasul şi mai lung, trecuseră 7 ani... I-am spus că nu m-am putut abţine şi am venit să-i mulţumesc. M-a îmbrăţişat cu căldură.

De-atunci n-a mai existat niciodată între noi neînţelegere sau răceală. Niciodată n-am discutat despre cearta noastră stupidă. Ne întîlneam la Paris sau la Moscova, discutam îndelung, uneori şi tăceam, aşa cum poţi tăcea cu un prieten ce-ţi este într-adevăr apropiat.

Cînd hotărîse să pună în scenă „Revizorul", Meyerhold spusese actorilor: „În faţa dumneavoastră se află un acvariu în care apa nu s-a mai schimbat de mult timp. Apa este verzuie, peştii se rotesc şi scot băşici". Mie îmi povestise că în vreme ce punea în scenă „Revizorul", se gîndea adeseori la oraşul Penza unde-şi petrecuse anii de şcoală.

(În 1948, treceam cu A. A. Fadeev pe una din străzile Penzei. Pe neaşteptate, Fadeev se opri şi spuse: „Asta-i casa lui Meyerhold..." Rămaserăm cîteva clipe în tăcere, după care Alexandr Alexandrovici spuse cu tristeţe în glas: „Ehe!", dădu din mînă şi porni repede spre hotel).

Meyerhold ura apele stătute, golul, plictiseala; recurgea adeseori la măşti, tocmai pentru că acestea îl înspăimîntau, nu în sensul groazei mistice a nefiinţei, ci al trivialităţii, al închistării. Scena finală din „Revizorul", masa lungă din piesa „Prea multă minte strică", personajele din „Mandatul", chiar şi vodevilurile lui Cehov ţin de acelaşi duel al artistului cu trivialitatea.

Nu a fost o întîmplare faptul că omul acesta a devenit comunist. El ştia foarte limpede că lumea trebuie schimbată. Şi nu se bizuia pe argumentele altora, ci pe propria sa experienţă. Printre noi era socotit bătrîn. Maiakovski se născuse o dată cu revoluţia, pe cînd Meyerhold avea în spatele său o serie de căi bătătorite: Stanislavski, Komissarjevskaia, simboliştii din Petersburg, „Teatrul de bîlci", Blok, troienit de viscole, „Dragostea pentru cele trei portocale" şi multe altele. Pe vremea cînd frecventam „Rotonde" încercam să ne imaginăm cum ar putea să arate misteriosul doctor Dapertutto (pseudonimul literar al lui Meyerhold).

Dintre toţi oamenii pe care am dreptul să-i numesc prietenii mei, Vsevolod Emilievici era cel mai bătrîn. Eu nu făcusem decît să mă nasc în secolul XIX, pe cînd el trăise în acest veac, îl vizitase pe Cehov, lucrase cu Komissarjevskaia, îi cunoscuse pe Scriabin, pe Ermolova... Şi lucrul cel mai uimitor este că rămăsese mereu tînăr; mereu plin de fantezie, năvalnic, ca o furtună de mai.

A fost criticat toată viaţa. În 1911 Menşikov se indigna în paginile ziarului „Novoe Vremea"

împotriva spectacolului cu „Boris Godunov“ : „Cred că domnul Meyerhold i-a scos pe aceşti pristavi din sufletul său evreiesc şi nu din textul lui Puşkin, unde nu există nici pristavi, nici bici...“ Unele articole scrise cu mulţi ani după aceea nu erau nici mai decente, nici mai drepte decît cuvintele citate...

Meyerhold nu avea nimic comun cu martirii : iubea cu înflăcărare viaţa, copiii, mitingurile zgomotoase, teatrele de bîlci, tablourile lui Renoir, poezia, schelele şantierelor de construcţii. Îşi iubea munca. De cîteva ori am asistat la repetiţiile conduse de el ; Vsevolod Emilievici nu se mulţumea să explice, el juca totodată. Mi-amintesc de o repetiţie cu vodevilurile lui Cehov. Meyerhold trecuse de 60 de ani, dar îi uimea pe actorii tineri prin puterea sa de muncă, prin strălucitele sale soluţii, prin uriaşa sa capacitate de veselie.

Spusesem mai înainte că spectacolele mor şi nu mai pot fi reînviate. Ştim că André Chénier a fost un poet admirabil, dar putem crede doar pe cuvînt că Talma, contemporanul său a fost un actor minunat. Şi totuşi, munca creatoare nu dispare. Ea poate trece un timp oarecare nebăgată în seamă, asemenea unei ape care dispare sub pămînt. Mi se întîmplă să văd cîte un spectacol la Paris şi să aud în jurul meu exclamaţii pline de admiraţie : „Ce spirit nou !“ Iar eu în timpul acesta gîndesc la spectacolele lui Meyerhold. Mi-aduc aminte de ele şi cînd mă aflu în multe din teatrele Moscovei. Vahtangov scrisese : „Meyerhold a dat rădăcini teatrului viitorului şi viitorul îl va răsplăti“. În faţa lui Meyerhold se închina nu numai Vahtangov, dar şi Craig, şi Jouvet, şi mulţi alţi regizori din cei mai de seamă. Eisenstein mi-a spus cîndva că de n-ar fi fost Meyerhold, n-ar fi existat nici el.

Încă în august 1930, el îmi scrisese : „Teatrul poate să piară. Duşmanii nu dorm. Există, la Moscova mulţi oameni pentru care teatrul lui Meyerhold este ca un ghimpe în ochi. Dar e o problemă plicticoasă despre care ar fi multe de spus !“

Ultimele noastre întîlniri au fost triste. Mă întorsesem din Spania, în decembrie 1937. Teatrul lui Meyerhold era închis ; soţia sa, Zinaida Nikolaevna Raih se îmbolnăvise din cauza supărărilor. Meyerhold găsea sprijin la K. S. Stanislavski care îi telefona adesea şi căuta să-l încurajeze.

Din această perioadă datează minunatul portret al lui Meyerhold pictat de P. P. Koncealovski. Multe dintre portretele făcute de Koncealovski au un caracter decorativ, dar pe Meyerhold, Piotr Petrovici l-a iubit cu căldură şi în acest portret a exprimat sufletul inspirat, frămîntat, frumuseţea lăuntrică a lui Meyerhold.

Vsevolod Emilievici stătea zile întregi în casă, citea, răsfoia monografii de artă. Mai nutrea încă planuri creatoare, se gîndea să pună în scenă un „Hamlet“ şi-mi spunea : „Am impresia că acum aş putea să fac faţă acestui spectacol. Altădată nu avusesem tăria să încerc. Dacă ar dispărea toate piesele din lume şi ar rămîne numai «Hamlet», ar rămîne şi teatrul...“

Aş vrea să adaug că în această perioadă grea pentru el, Meyerhold a găsit sprijin în Zinaida Nikolaevna. Am în faţa mea o copie a scrisorii adresate de Vsevolod Emilievici soţiei sale în octombrie 1938 din Gorenki, loc de vilegiatură : „Am sosit la Gorenki în ziua de 13, am privit mestecenii şi am rămas uluit... Frunzele pluteau prin văzduh. Împrăştiate, încremeniseră, parcă ferecate de ger... Încremenite, aşteaptă ceva. Cum au fost păzite ! Am numărat secundele ultime ale existenţei lor, aşa cum numeri pulsul unui muribund. Le voi mai găsi oare vii cînd mă voi întoarce din nou la Gorenki, peste o zi, peste o oră ? Cînd am privit în ziua aceea de 13 lumea de basm a toamnei aurii, cînd am privit toate aceste minuni, mi-am şoptit în gînd : Zina, Zinocika, uită-te şi tu la toate aceste minuni şi nu mă părăsi pe mine care te iubesc, care te iubesc ca soţie, soră, mamă, prietenă, iubită de aur ca şi această natură care făureşte minuni !... Zina, nu mă părăsi ! Nu există pe lume nimic mai îngrozitor decît singurătatea !"

Ne-am despărţit în primăvara lui 1938. Plecam în Spania. Ne-am îmbrăţişat. Despărţirea a fost grea. De atunci nu l-am mai văzut.

În 1955, un procuror tînăr, care niciodată pînă atunci nu auzise de numele lui Meyerhold mi-a povestit cum a fost calomniat Vsevolod Emilievici şi mi-a citit la sfîrşit declaraţia lui : „Am 65 de ani. Vreau ca fiica mea şi prietenii mei să ştie cîndva că am rămas pînă la capăt un comunist cinstit." În timp ce citea aceste cuvinte, procurorul se ridică în picioare. Mă ridicai şi eu.

20

CURÎND m-am reîntors în paradisul pierdut. După ce tovarăşul Adam citi biletul trimis de locţiitorul comisarului poporului L. Karahan, conceput în termeni abstracţi şi solemni („Ehrenburg rămîne să trăiască") el ne puse la dispoziţie o odaie. Continuam să-mi primesc raţia de alimente, iar din februarie mi se eliberă şi o cartelă pentru masa de prînz la „Metropol" ; acolo puteai căpăta o supă chioară, păsat de mei sau cartofi degeraţi. La plecare, trebuia să predai lingura şi furculiţa, altfel nu ţi se dădea drumul să ieşi. O dată pe lună schimbam pîinea pe tutun.

Mi-am spus cîndva că sînt un om norocos, că m-am născut, cum se zice, în cămaşa fericitului. Şi nu numai că m-am născut în cămaşă, dar şi de umblat, umblam tot în cămaşă, şi la Moscova iarna nu e ca în Brazilia...

Cu mulţi ani în urmă am povestit în revista „Projector" cum am reuşit să-mi fac rost de îmbrăcăminte pe la sfîrşitul anului 1920. Nu-i o poveste prea serioasă, dar ea reconstituie unele trăsături ale traiului cotidian din anii aceia şi demonstrează totodată că nu ne lăsam descurajaţi de greutăţile vieţii.

Am amintit mai înainte despre paltonul meu parizian, care, cu trecerea anilor, se transformase într-un halat găurit. Dar nu am vorbit despre lucrul principal, despre costum ; haina

mai ţinea, de bine, de rău, dar pantalonii se făcuseră ferfeniţă.

Atunci am înţeles ce înseamnă pantalonii pentru un bărbat în vîrstă de 30 de ani, obligat să trăiască într-o societate civilizată. Într-adevăr, nu te poţi lipsi de pantaloni. La slujbă stăteam tot timpul cu paltonul pe mine, de teamă să nu dau la o parte poalele printr-o mişcare imprudentă, căci alături de mine lucrau poeta Ada Ciumacenko şi nişte tinere.

Marinarul cu veleităţi de dramaturg mă invită într-o zi la el. Locuia la „Loskutnaia". Cu acest prilej trecui prin destule chinuri. Marinarul mă tratā cu nişte clătite excelente pe care le pregătea o femeie tînără. În cameră era cald, gazdele mă îmbiau să-mi scot paltonul, dar eu refuzam cu încăpăţînare, fără să pot explica de ce anume.

Într-o bună zi, nu am putut intra la Teatrul de Cameră. Am prezentat invitaţia, mandatul, diferite adeverinţe, dar controlorul se dovedi a fi implacabil : „Tovarăşe ! Intrarea cu paltonul este interzisă..."

Deşi eram responsabil cu toate teatrele de copii din republică, deşi aveam o cartelă şi jumătate, nu mă simţeam un om întreg, căci nu aveam pantaloni.

Sosi şi o iarnă aspră. Paltonul meu ţinea tot atît de cald cît un şal de dantelă. Am răcit, strănutam, tuşeam. Probabil că aveam şi febră, dar pe vremea aceea asemenea problemă ne interesa prea puţin. Din întîmplare, întîlnii pe unul din tovarăşii cu care lucrasem în ilegalitate

înainte de revoluţie ; acesta mă examină, apoi rosti supărat : „De ce nu mi-ai spus-o mai înainte ?" Îmi dădu un bilet către preşedintele Sovietului oraşului Moscova şi adăugă glumind : „Lordul Mayor al Moscovei are să te îmbrace".

Nu era o treabă uşoară să intri în audienţă la „lordul mayor". În sala de aşteptare se înghesuiau tot felul de petiţionari. În sfîrşit, reuşii să pătrund într-o încăpere spaţioasă şi văzui la birou un om respectabil, cu o barbă îngrijit tunsă, pe care-l cunoşteam foarte bine de la Paris. Înţelesei că are treabă pînă peste cap şi mă simţeam jenat că-l deranjez. El se dovedi a fi excepţional de amabil. Vorbirăm despre literatură, mă întrebă ce fel de planuri de creaţie am. Cum era să pun în asemenea condiţii problema pantalonilor ? Într-un tîrziu, luîndu-mi inima în dinţi şi folosindu-mă de o pauză, explodai disperat : „Apropo, îmi trebuie neapărat nişte pantaloni".

„Lordul Mayor" se simţi stînjenit. Mă examină cu atenţie, apoi rosti : „Îţi trebuie nu numai un rînd de haine, dar şi un palton de iarnă". Îmi dădu un bilet către responsabilul uneia din secţiile M.P.O. Pe bilet era scris laconic : „Îmbrăcaţi-l pe tovarăşul Ehrenburg."

A doua zi dimineaţă mă sculai devreme de tot şi o pornii la M.P.O. (aceste cuvinte care nu au nimic de-a face, cum s-ar părea, cu apărarea antiaeriană, însemnau „Oficiul de consum din Moscova" — departamentul care avea misiunea de a furniza populaţiei alimente şi îmbrăcăminte). Naiv ca un răsfăţat al soartei, întrebai

pe cineva : „Unde se dau bonuri pentru îmbrăcăminte ?“ Cineva îmi arătă o coadă nesfîrşit de lungă pe Miasniţkaia.

Era foarte frig şi stînd la coadă uitai ca un laş de pantaloni, visînd la un palton cald de iarnă. Către seară, mă apropiai de uşa mult dorită. Dar în această clipă se petrecu ceva cu totul neaşteptat. Se apropie de mine o femeie tînără, îmbrobodită cu un şal gros şi începu să strige indignată cu o voce stridentă : „Uite la el, ce obraznic ! Eu stau aici de la ora cinci dimineaţa, iar el a venit acum şi mi-a luat locul...“ Începu să mă îmbrîncească şi cum avea o greutate apreciabilă, deşi mă apărai, totul a fost zadarnic. Femeia reuşi să mă scoată din rînd. Mă adresai atunci oamenilor, care stăteau în spatele meu : „Tovarăşi, aţi văzut doar că sînt aici de dimineaţă...“ Oamenii erau flămînzi, obosiţi, indiferenţi, nimeni nu mă sprijini. Înţelesei că nu voi reuşi să-mi fac dreptate, mă retrăsei cu cîţiva paşi, îmi luai avînt şi astfel reuşii să scot pe uzurpatoare din rînd. Oamenii continuau să tacă indiferenţi, era evident că preferau să rămînă neutri. Iar femeia se retrase de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic şi porni să caute un alt loc vulnerabil în coada fără de sfîrşit.

În cele din urmă, reuşii să ajung în biroul responsabilului, care, după ce citi biletul, îmi spuse : „Tovarăşe, avem puţină îmbrăcăminte. Trebuie să alegi : ori palton, ori costum“. Era foarte greu de ales ; îngheţat fiind, eram gata să cer palton, dar pe neaşteptate îmi amintii de umilinţele ultimelor luni şi strigai : „Pantaloni, costum !“ Mi se eliberă respectivul bon.

M-am dus la biroul indicat, dar acolo nu erau costume bărbăteşti, drept care mi se oferi în schimb un costum de femeie sau un trenci. Am refuzat, bineînţeles ; atunci am fost îndrumat la un alt birou de eliberare a hainelor, unde mi se oferi un costum, cusut se vede pentru un pitic, care de aceea putuse rezista încă din timpul ţarismului. În sfîrşit, la biroul de pe strada Petrovka colţ cu Kuzneţki Most, găsii un costum pe măsura mea, îmbrăcai pantalonii şi mă simţii om. Reîntors la secţia de copii, alcătuii pe loc zece proiecte.

Gerurile puternice persistau totuşi, iar eu continuam să tuşesc cu disperare. Conştiinţa că aveam pantaloni mă îmbărbăta şi pornii în căutarea unui palton de iarnă.

Fiind fumător pasionat, schimbam o dată pe lună la Suharevka pîinea pe tutun. La Suharevka se vindea şi se cumpăra tot ce pofteai : vase chinezeşti, bucăţi de zahăr, ţigări cu bucata, pietre pentru brichete, covoare de Buhara, ciocolată mucegăită dinainte de revoluţie, romanele lui Bourget legate în piele. La Suharevka puteai găsi şi un cojoc rupt, dar costa nu mai puţin de cincizeci de mii. Iar bani nu aveam. În buzunarele hainei mele noi erau mandate, proiecte, versuri, o pipă veche, arsă toată, rămăşiţe de tutun şi, din cînd în cînd, cîte o bucăţică de zahăr pe care o căpătam în primitoarea casă a lui D. P. Sterenberg, şeful secţiei de arte plastice.

De curînd am dat peste catalogul cărţilor manuscrise care se găseau de vînzare la „Librăria Scriitorilor". Printre autori figurau : Andrei Belîi, V. Lidin, M. Gherasimov, Şerşenevici, Marina Ţvetaeva, I. Novikov şi mulţi alţii. Figura şi volumul meu „Cîntece spaniole" cu preţul de trei mii ruble. Volumul copiat de Şerşenevici are adnotări : „Preţul a patru bucăţi zahăr — două mii ruble, o ceaşcă de lapte — o mie opt sute, cincizeci de ţigări — şase mii". Banii erau atît de depreciaţi, încît oamenii nici nu se mai gîndeau la ei, trăiam cu toţii cu cartele şi speranţe.

Mă gîndii totuşi să fac rost de bani pentru palton, drept care mă angajai să recit versuri la cafeneaua „Domino". Acolo era un frig insuportabil, clienţilor li se servea ceai cu zaharină sau un iaurt de o paloare mortală, puţin albăstrui. Nu pricep de ce veneau acolo clienţi. În semiîntunericul îngheţat se auzeau nişte urlete lugubre ale lui Şerşenevici, Poplavskaia sau Dir Tumannîi. Cafeneaua „Domino" era frecventată de speculanţi, de agenţii poliţiei judiciare, de provinciali curioşi şi de cîte un tip bizar, care suferea de melancolie.

Scosei de pe mine mantaua lui Akaki Akakievici, strănutai şi începui să urlu. Pe-atunci toţi poeţii urlau, chiar cînd recitau ceva vesel. Un speculant îşi şterse nasul, compătimitor, alţi doi nu rezistară şi părăsiră localul. Căpătai cele trei mii care mi se cuveneau.

Eram într-adevăr un om norocos. Cîteva zile mai tîrziu, întîlnii un cetăţean foarte suspect care-mi propuse să-mi facă rost de un cojoc contra sumei de şapte mii de ruble. Era aproape gratis. Vîndui cartelele de pîine pe două săptămîni şi adusei cojocul la „Kneajii Dvor".

Cojocul era mult prea strîmt pentru mine şi mirosea foarte urît, dar mi se păru o manta de hermină dintr-un tablou de Velasquez. Îl îmbrăcai şi mă pregătii să plec la Casa Presei ; dar în clipa aceea apăru pe uşă Liuba şi-mi ceru să scot de îndată haina cea nouă. Pe pieptul cojocului era o ştampilă cît toate zilele. Nu întîmplător mi se păruse suspect cetăţeanul. Îmi vînduse un cojoc militar furat.

Căzui într-o stare de resemnare : e mai bine să strănut, să tuşesc, decît să nimeresc în cine ştie ce bucluc ; dar Liuba nu era întîmplător constructivistă, discipola lui Rodcenko ; nu întîmplător vorbea toată ziua despre factură, despre concret, despre estetica producţiei. Liuba reuşi să găsească o soluţie.

La Moscova existau pe-atunci „Magazine pentru produse neraţionate". Acolo se vindeau mere degerate, ceai chimic „Şamo", zaharină, perii pentru frecat duşumele, site. Vîndui o jumătate de kilogram de mei luat pe cartelă şi cumpărai într-un „magazin de produse neraţionate" vopsea pentru piele. Mîna iscusită a Liubei luă pensula şi cojocul devenea sub ochii noştri tot mai frumos, transformîndu-se, în cele din urmă, într-o scurtă neagră de şofer. Dar, din păcate, pielea absorbi cu lăcomie vopseaua. O mînecă rămase nevopsită ; şi nu mai aveam nici vopsea, nici bani, nici mei.

Puteam umbla, desigur, şi în cojoc negru cu o mînecă galbenă, nimeni nu m-ar fi luat în seamă. Pe vremea aceea toţi erau îmbrăcaţi cît se poate de original. Femeile cochete se socoteau elegante în mantale soldăţeşti decolorate şi cu pălării verzi confecţionate din stofa meselor de biliard. Pentru rochii se foloseau draperii de culoare bordo, înviorate cu nişte pătrate sau triunghiuri suprematiste, decupate din tapiţeria fotoliilor uzate. Pictorul I. M. Rabinovici se plimba într-un cojoc de culoarea smaragdului. Esenin arbora din cînd în cînd un joben strălucitor. Mi-era teamă ca mîneca mea galbenă să nu fie luată drept un act excentric, să fie tratată nu ca un accident, ci ca un program estetic.

În ajunul Anului Nou, colaboratorii TEO-ului căpătară cîte un borcan de cremă de ghete. A fost o adevărată nenorocire pentru toţi, cu atît mai mult cu cît cu o zi înainte la MUZO s-au dat găini. Dar Liuba găsi aplicare cremei de ghete şi anume vopsi cu ea mîneca mea cea galbenă.

Revelionul îl petrecurăm la pictorul Rabinovici. Fusese vorba că va fi cină şi chiar votcă, dar nimeni nu reuşi să facă rost de nimic. Mîncarăm păsat şi ciocnirăm ceşti cu ceai, dar era atîta veselie, de parcă am fi băut şampanie.

Blestemata de cremă de ghete nu voia să se usuce, era de-ajuns să ningă, ca mîneca să păteze. Am murdărit în felul acesta cîteva paltoane străine. Lumea începu să se ferească de mine, iar eu îi preveneam pe toţi: „Vă rog, treceţi în stînga, pe dreapta murdăresc".

Puteam în schimb să hoinăresc acum noaptea pe străzile Moscovei fără să mai îngheţ. Toţi umblau pe-atunci prin mijlocul străzii — nu erau nici maşini, nici cai, iar trotuarele erau adevărate patinoare. Dimineaţa, mulţi trecători trăgeau după ei săniuţe pe care duceau lemne, gaz, mei. Oamenii „se înscriau în evidenţă" sau „ieşeau din evidenţă" — era vorba de cartelele de alimente. (Mi-amintesc de versurile: „Cetăţene, ce-avem azi la masă? Cetăţene, figurezi în evidenţă ori ba?")

Noaptea hoinăreau prin oraş visătorii. Niciodată n-am să uit plimbările acelea! Înaintam cu greu printre troiene, uneori ne ţineam lanţ unul după altul, aşa cum trec caravanele prin pustiu. Discutam despre poezie, despre revoluţie, despre era nouă, eram ca nişte caravane îndreptate spre viitor. Poate că tocmai de aceea suportam cu atîta uşurinţă şi foamea, şi frigul, şi multe altele. Asemenea caravane treceau pe-atunci prin toate oraşele Rusiei şi probabil că N. S. Tihonov, la data aceea tînăr de 25 de ani, pe care nu-l cunoşteam încă, recita cuiva versurile sale: „Din oameni ca ăştia cuie să faci, n-ar fi cuie mai tari pe pămînt".

Mergeam unul după altul, iar deasupra noastră străluceau stelele. Străzile erau întunecoase, nimic nu slăbea strălucirea stelelor. De ziua mea de naştere Iadviga îmi spuse mîhnită că nu reuşise să-mi facă rost de nici un cadou: nici flori, nici caramele. Apoi, privind cerul înstelat, adăugă în glumă: „Îţi dăruiesc Casiopeea..." Nu bănuiam pe atunci că vom ajunge să trăim zilele

în care la Organizaţia Naţiunilor Unite se vor discuta măsurile de apărare a aştrilor împotriva unor eventuale cotropiri şi că toate fetele vor putea oferi prietenilor lor cravate decente din materiale plastice...

21

CONTINUAM să lucrez la TEO, la Secţia de copii. Bineînţeles că unii ar putea privi cu oarecare neîncredere munca noastră. Principala noastră misiune era alcătuirea proiectelor pentru teatrele de copii şi obţinerea cartelelor de alimente pentru actori. Era o perioadă grea ; pentru a o caracteriza, voi aminti cuvintele lui Lenin, scrise de el în februarie 1921 cu referire la activitatea Comisariatului Poporului pentru învăţămînt : „Sîntem săraci. Nu avem hîrtie, muncitorii îndură frigul şi foamea, sînt goi şi desculţi. Maşinile sînt uzate. Clădirile se năruie.“ Căutam să sprijinim diferite iniţiative. Exista un teatru de copii în fruntea căruia se afla actriţa Henriette Pascar. Sculptorul Efimov şi soţia lui se ocupau demult de teatrul de păpuşi. Apăru Nataşa Saţ, pe atunci tînără de tot, care a înfăptuit mai tîrziu multe lucruri pentru educaţia estetică a copiilor. La diferite cluburi muncitoreşti se organizau spectacole pentru copii. În sfîrşit, renumitul clovn şi dresor de animale V. L. Durov dădea spectacole pentru copii, în care jucau patrupezi.

Pe vremea aceea se făceau mai multe proiecte decît se realizau ; imaginaţia era bogată, mijloace puţine. Totuşi se pare că munca noastră, la prima vedere absolut fără sens, a dat unele roade : i-am ajutat pe viitorii dramaturgi, regizori, actori, să înfiinţeze cu cinci sau zece ani mai tîrziu teatre pentru copii foarte interesante.

Privind dinafară, observai multe lucruri amuzante. Lucram în vecinătatea secţiei pentru circ pe care o conducea actriţa Rukavişnikova, soţia poetului. Uneori ea pleca acasă cu sania. Lîngă Manej, calul se ridica pe neaşteptate pe picioarele dinapoi de parcă ar fi fost un pudel, sau începea să valseze speriind trecătorii ; era un cal de circ silit să îndeplinească îndatoririle unui cal de tracţiune şi se vede că animalul nu-şi putea înfrînge pasiunea pentru artă. De altfel, secţia noastră de copii nu se lăsa mai prejos de cei de la circ. Din cînd în cînd în faţa clădirii noastre se oprea o cămilă slăbănoagă, de tip ascetic, înhămată la sanie — o trimitea după mine V. L. Durov.

La Rukavişnikova veneau tot felul de vizitatori cu înfăţişare pitorească ; unii ridicau greutăţi de puduri şi cereau să li se dea cartele de alimente la fel ca ale academicienilor. Acrobaţii străini protestau împotriva restrîngerii spaţiului locativ. Un clovn striga cu disperare : „Ce-are a face interpretarea marxistă a evenimentelor ! Nu pot admite ca glumele mele să fie luate în serios ! Nu pentru asta am făcut revoluţie !“ Vizitatorii mei erau mult mai plicticoşi, tot felul de dramaturgi eşuaţi. Într-un ziar apăruse un articol în

care se spunea că nu există piese pentru copii şi-atunci începură să sosească la Moscova oameni de cele mai variate profesii ; veneau din Tambov, din Celeabinsk, din Tver. Odăiţa noastră se umplea cu mormane de manuscrise. Piesele erau scrise cu cerneală verde pe versoul unor acte de notariat, pe foi de hîrtie smulse din caiete, ba chiar şi pe hîrtie de împachetat. Un autor înfăţişa actele de eroism ale lui Lassalle în copilărie, un altul demonstra că sirenele sînt o emanaţie a conştiinţei burgheze, un al treilea demasca intrigile Antantei (nu ştiu de ce am reţinut aceste versuri : „Nu uitaţi, negreşit, de la noi Clemans * ce-a păţit !“). Unii se apucau să-şi citească pe loc, cu voce tare, operele. Un autor a stat cîteva zile în secţia noastră cerînd un talon pentru cameră şi cartelă de alimente la fel cu academicienii.

Într-o zi, nimerii la un club lîngă piaţa Taganskaia ; acolo, o trupă cu artişti de la diferite teatre pusese în scenă o piesă pentru copii intitulată „Soarta Paşei“ aparţinînd unui dramaturg cu totul necunoscut. Pe scenă, actorii oftau în chip foarte natural, beau ceai şi discutau tot timpul despre foloasele învăţăturii. Rolul eroinei, o fetiţă cu numele Paşa, era interpretat de o artistă mai în vîrstă, care repeta făcînd pauze psihologice : „Ei, aşadar, am înţeles ritmul vieţii şi am închis cartea...“

La teatrul lui Pascar se pusese în scenă o dramatizare după „Cartea junglei“ a lui Kipling.

* Clemenceau.

Pe scenă o panteră făcea gesturi lascive, de parcă n-ar fi fost fiară, ci Salomeea din piesa lui Wilde. Spectacolul îmi păru decadent şi mă înfuriai. (Astăzi multe noţiuni s-au încîlcit. Marea Enciclopedie Sovietică trece în numărul decadenţilor pe Cézanne, Gauguin, Rimbaud, Hamsun, Debussy, Ravel — într-un cuvînt, aproape pe toţi marii scriitori şi artişti de la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Dar decadentismul a existat cu adevărat. E de-ajuns să ne amintim de aceeaşi „Salomeea“, de romanele lui Przybyszewski sau de tablourile lui Stuck). După ce mi-ascultă critica, H. Pascar îmi spuse că pot să pun în scenă alte piese oriunde doresc sau în general să-mi caut altă ocupaţie. După ce am chibzuit, mi-am zis că are dreptate şi am început să-mi consacru timpul liber de proiecte muncind cu V. L. Durov, ale cărui animale nu erau nici naturaliste, nici decadente.

Mai aveam şi o altă funcţie. Pe Precistenka, în casa pe lîngă care treceam cu emoţie cînd eram licean (acolo fusese Institutul pentru domnişoare nobile) se afla acum Academia Chimico-Militară ai cărei audienţi îmi propuseră să-i învăţ cum se scriu versurile. Voiau să scrie în iambi, trohei şi chiar în vers liber. Numărau cu sîrguinţă silabele şi căutau rime. Nu prea cred că din rîndul lor ar fi ieşit poeţi, dar sînt convins că toată viaţa lor au ţinut minte această pasiune pentru poezie, aşa cum ţin minte oamenii prima lor iubire.

15—180

În anii aceia nu era nici timp, nici hîrtie pentru proză ; pe lîngă aceasta, proza cere experienţă spirituală, observaţie, atitudine critică, capacitate de pătrundere a evenimentelor ; proza a început să apară cîţiva ani mai tîrziu. În schimb, era un teren larg de manifestare pentru versuri. Astăzi, organizăm o „Zi a Poeziei" ; poeţii declamă în librării şi ademenesc pe amatorii de poezie cu autografe. Dar pe vremea aceea, puteai auzi versuri pretutindeni : pe bulevarde, în gări, în atelierele îngheţate ale uzinelor ; nu era o „Zi a Poeziei", ci o întreagă epocă a ei.

Îmi amintesc de o cerere sosită la Uniunea poeţilor. Un detaşament al Armatei Roşii care pornea spre sud pentru a lichida armatele lui Vranghel, cerea să vină în cazarmă Maiakovski, Esenin sau orice alt poet, pentru ca, înainte de plecare, ostaşii să asculte versuri.

S-a organizat „Un proces al poeziei contemporane", apoi un „Proces al imaginismului" şi diferite alte discuţii pe teme poetice. Pe vremea aceea erau numeroase şcoli literare : futuriştii comunişti, imaginiştii, proletcultiştii, expresioniştii, fuiştii, prezentiştii, accidentiştii şi chiar nimicnicienii. Bineînţeles, unii teoreticieni care luau cuvîntul la cafeneaua „Domino" sau în Casa Presei spuneau destule aberaţii ; uneori, aglomerarea de cuvinte neobişnuite nu ascundea nimic în afară de setea gloriei sau de tupeu. Totuşi, vreau să iau apărarea acestei vremi îndepărtate. Deschizînd astăzi cărţile poeţilor cunoscuţi departe, dincolo de hotarele ţării noastre, ne dăm

seama cîte poezii minunate au fost scrise în anii comunismului de război. Niciodată oamenii n-au trăit atît de rău, şi aş zice că niciodată nu au avut o atît de mare înflăcărare creatoare.

În case era frig, întuneric, lipsă de confort, dar în fiecare seară oamenii luau cu asalt teatrele. Pe scenă se roteau personajele lui Hoffmann, Gozzi, Calderon, Shakespeare. Pictorii Vesnin, Iakulov, Exter îi orbeau pe spectatori cu costume şi decoruri strălucitoare.

Romantismul fusese curentul literar caracteristic pentru prima jumătate a secolului XIX ; în ce priveşte elementul romantic, el este totdeauna prezent în artă, artistul vede ceea ce nu mai este sau nu a fost încă în realitate. Meyerhold a pus în scenă la Teatrul revoluţiei „Lacul Lulle", iar Tairov „Omul care a devenit ziua de joi" şi pe scenă se înălţau impulsionînd spre cer lifturile, în timp ce la Moscova, pe atunci, lifturile nu funcţionau. Elevii de la Cursurile superioare de artă şi tehnică lucrau la o formă nouă pentru aparate de telefon, în timp ce majoritatea numerelor din reţeaua orăşenească erau suspendate. Mi-aduc aminte că la una din repetiţiile cu piesa „Misterul buff" la Teatrul RSFSR I, Maiakovski îmi spuse zîmbind : „Aşteaptă o clipă, ai să vezi în tabloul final lumea viitorului — zgîrie-nori, tractoare electrice şi uriaşe căpăţîni de zahăr".

Liuba învăţa la A. M. Rodcenko. El făcea proiecte cubiste pentru chioşcuri de ziare. Patruzeci de ani mai tîrziu am văzut în diferite ţări chioşcuri, pavilioane de expoziţie, chiar case de

locuit care aminteau, desigur, într-o formă mai puţin exagerată, mai atenuată, vechile proiecte ale lui Rodcenko. Lisiţki lucra la o machetă a cărţii viitorului. Dar impresia cea mai puternică mi-a făcut-o Tatlin. În Casa Sindicatelor a fost expus proiectul lui pentru un monument închinat Internaţionalei a III-a. Doi cilindri şi o piramidă se învîrteau : sălile din sticlă erau încinse cu o spirală de oţel. Constructiviştilor le plăcea să vorbească despre logică, despre destinaţia utilitară a artei. În proiectul lui Tatlin, sala în care urmau să aibă loc şedinţele Consiliului Comisarilor Poporului se rotea. Din punct de vedere utilitar era un nonsens, şi totuşi acest proiect exprima romantismul autentic al epocii. Am rămas mult timp în contemplare în faţa uriaşei machete şi am ieşit în stradă zguduit — aveam senzaţia că privisem printr-o crăpătură şi văzusem secolul XXI. Astăzi îmi zic altfel : m-a uimit frumuseţea originală a proiectului, o artă în afara problemelor privind urbanistica viitorului sau avantajele arhitecturii industrializate.

Căile artei sînt foarte complexe. Din dorinţa de a lua în derîdere romanele cavalereşti, Cervantes a făurit chipul unui cavaler care — singurul — şi-a depăşit epoca şi cu biata lui Rosinanta a ajuns pînă în zilele noastre. Balzac credea că preamăreşte aristocraţia, în timp ce, de fapt, el îi cînta prohodul.

Bineînţeles că şi eu, ca şi toţi prietenii mei cu care mă întîlneam, aveam privirea aţintită cu pasiune spre viitor. Nu existau nici un fel de chioşcuri de ziare, nici cubiste, nici din cele obişnuite ; ziarele nu le citeam la micul dejun, ci pe stradă, ele se afişau pe ziduri. Armatele lui Vranghel fuseseră nimicite ; războiul civil fusese cîştigat. La subotnice oamenii încercau cu multă bărbăţie să învingă foametea, ruina, sărăcia. Pe plan mondial se petreceau tot felul de evenimente, uneori contradictorii. Reacţiunea triumfa ; dar ba izbucnea o răscoală în Saxonia, ba începea o grevă a minerilor englezi ; India cerea independenţă. Revoluţia mondială nu ne apărea ca un ideal ceţos, ci un lucru realizabil a doua zi. Uneori, totuşi, mă simţeam cuprins de îndoieli ; nu puteam înţelege de ce în Franţa pe care o cunoşteam bine după anii îngrozitori de război, după primele răscoale ale soldaţilor, nu se mai întîmpla nimic, absolut nimic...

Se spune uneori despre un om : „Nu-şi află locul". Zicala aceasta se referă la spaţiu. Iar eu vorbesc acum despre timp : nu mai aveam răbdare, voiam să trecem în secolul următor. Toate noţiunile fuseseră răsturnate, una din cele mai înapoiate ţări din Europa se afla acum în fruntea tuturor. În ea trăiau idei, concepţii literare şi artistice, care au zguduit cîteva decenii mai tîrziu Apusul. În acelaşi timp însă viaţa (mă refer la traiul cotidian) era preistorică ; aşa trebuie să fi trăit omul în vremea cavernelor.

Toţi voiau să ştie totul. Există multe cărţi care descriu cum au fost luate cu asalt fortificaţii, forturi, fortăreţe. Dar în vremea la care mă refer poporul lua cu asalt ştiinţa. Femei bătrîne stăteau aplecate peste abecedare. Manualele de şcoală deveniră o raritate, ca incunabulele. Universită-

ţile erau arhipline de tineri entuziaşti. Nu puteai să intri la o conferinţă, sau la vreo lecţie publică : în amfiteatrul Muzeului politehnic puteai pătrunde tot atît de greu ca şi într-un vagon de tramvai pe jumătate dărîmat. Conferenţiarii erau asaltaţi de bileţele cu diferite întrebări. Şi cîte nu întrebau oamenii ! Despre grevele din Westfalia, despre reflexele lui Pavlov, despre suprematism, despre lupta pentru petrol, despre eugenie, despre rimele lui Maiakovski, despre teoria relativităţii, despre uzinele Ford, despre învingerea morţii şi despre multe alte lucruri.

Tovarăşul Adam reuşi să găsească nişte cărbune şi la „Kneajii Dvor" se făcu căldură. Serile veneau adesea prieteni să ne vadă. Aproape în fiecare seară venea B. L. Pasternak, care locuia în casa vecină. Discutam despre evenimentele externe mondiale, despre duelul dintre futurişti şi imaginişti, despre pictura Rozanovei şi a lui Altman, despre spectacolele lui Meyerhold — voiam să întoarcem cît mai repede pagina istoriei.

Adesea mă încurcam, mă contraziceam pe mine însumi. Mă pasionau oraşele viitorului, asemănătoare proiectelor lui Tatlin, dar fiind Pavel Saulovici scriam : „Prevăd de-acum oraşul-stup, cu faguri monotoni de oţel şi sticlă, lungi carnavaluri prin a vremii pîclă, pe străzi aliniate cum erup. Văd umbrele imenselor spirale culcate peste veac, sub cerul şters, obositoare simetrii egale slăvind betonul raiului modern."

Luptîndu-mă cu troienele ce acopereau ulicioarele Moscovei, îmbrăcat într-un cojoc în parte vopsit cu cremă de ghete, nu mă îndoiam nici o clipă că diferitele proiecte vor deveni o realitate şi că în locul căsuţelor de lemn lăsate într-o rînă pe care le cunoşteam din copilărie, va răsări un oraş nou de proporţii neobişnuite. De-aş fi fost cu zece ani mai tînăr, aş fi zîmbit plin de entuziasm. Cum mă născusem însă în 1891 şi eram un reprezentant de rînd al intelectualităţii ruse dinainte de revoluţie, care ţineam minte din copilărie cuvintele lui Korolenko că omul este creat pentru fericire ca pasărea pentru zbor, căutam adeseori cu înfrigurare să întrevăd cum va fi viaţa omului în acest oraş al viitorului.

În sufletul meu se războiau patosul cu ironia, credinţa cu logica. Într-o zi întîlnii la Căminul nr. 3 al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe un oaspete belgian. Omul acesta începu să-mi vorbească despre starea de plîns în care se găseau transporturile noastre şi despre avantajele pe care le prezintă garanţiile constituţionale. Îi replicai tăios, spunîndu-i că lumea burgheză este condamnată şi că un botez, chiar flămînd, este cu mult mai atrăgător decît cele mai pompoase funeralii. El îmi spuse că sînt „un fanatic". La drept vorbind, nu semănam cîtuşi de puţin cu băieţandrul de 16 ani care-şi bătea joc de Nadia Lvova pentru dragostea ei faţă de versurile lui Blok. Multe lucruri mă lăsau nedumerit, chiar mă indignau : simplismul, intoleranţa, dispreţul faţă de cultura din trecut, cuvinte pe care le auzeam adesea : „Ce mai

tura-vura, totul e limpede..." Dar acum ştiam că istoria nu se face la porunca vreunei zîne, nici după dorinţa noastră, nici după minunatele romane ale secolului XIX. Ştiam că soarta mea este strîns legată de soarta noii Rusii.

În iarna aceea împlinisem treizeci de ani. Cifra mă intimida şi mă gîndii cu melancolie că pînă la această dată nu făcusem încă nimic : toate fuseseră numai încercări, bruioane, repetiţii, preliminarii. Ce lucru ciudat ! Ritmul vieţii se accelerase, apăruseră aviaţia şi cinematografia, evenimentele istorice se luau la întrecere între ele, iar oamenii de aceeaşi vîrstă cu mine se formau cu mult mai încet decît cei ce trăiseră în secolul XIX, atît de liniştit şi de lent. Babel începuse să scrie cu adevărat la 30 de ani. Seifullina la 32, Paustovski la 34. Dar Gogol scrisese „Revizorul" la 27 de ani. Una din operele cele mai minunate ale literaturii ruse, „Un erou al timpului nostru", a fost scrisă de un tînăr de 26 de ani. Nu ştiu, poate că ritmul rapid al evenimentelor sau frenezia cu care se desfăşurau ele nu ne îngăduiau să medităm, să ne dăm seama de ceea ce se petrece în jurul nostru, să ne înţelegem pe noi înşine şi pe alţii.

Nu este cazul să regretăm anii aceia. Chiar dacă noi am fost vreascurile ce s-au aruncat în rug pentru a întreţine flacăra, nu trebuie să ne simţim jigniţi. Rugul s-a aprins cu flacără mare, dovedindu-se a dăinui mai mult decît o viaţă de om.

În sufletul meu trăia vie dorinţa de a scrie despre multe : despre Parisul dinainte de război, despre tranşeele de pe Somme, despre Revoluţie, despre războiul civil, despre machete, proiecte, troiene de zăpadă, dar mai ales dorinţa de a deschide o portiţă către viitor. Îmi dădeam seama că n-o voi putea face în versuri. Planul romanului căpăta din ce în ce mai mult carne şi oase. Amintindu-mi într-o zi de povestirile lui Diego Rivera, îmi zisei că eroul romanului meu satiric va fi un mexican.

Renunţînd la proiectele teatrului de păpuşi, pe neaşteptate începui să mă gîndesc la capitolele romanului „Julio Jurenito".

22

DEŞI V. L. Durov nu era de acord cu futuriştii, el însuşi era un excentric şi spectacolul cu care şi-a inaugurat „Teatrul pentru copii" purta un titlu excentric : „Iepuri din toate ţările, uniţi-vă !" Îmi amintesc perfect de bine conţinutul lui. La începutul spectacolului, un iepure întorcea coperta de lemn a unei cărţi uriaşe pe care scria „Capitalul". El răsfoia paginile, apoi chema şi alţi iepuri, în număr de cel puţin 20. În tabloul următor, apărea pe scenă macheta unui palat ; de strajă stăteau nişte iepuri de casă înarmaţi cu puşti. Din culise ieşeau în fugă iepurii de cîmp, împingînd un tun minuscul. După ce trăgeau cu tunul şi obţineau victoria, înălţau deasupra palatului un steag roşu.

Cortina era ridicată şi lăsată de un ursuleţ în bluză albastră.

Entuziasmul copiilor era de nedescris: palizi şi slăbuţi, ei rîdeau cu hohote, iar după ce se lăsa cortina, iepurii de cîmp şi iepuraşii de casă ieşeau în avanscenă şi avea loc acea comunicare dintre spectatori şi actori, la care visase regizorul „Zorilor". (La intrarea în teatru, copiii căpătau bucăţi de morcov cu care îi cucereau pe actori.)

Spectacolul ţinea o jumătate de oră, dar ceruse o pregătire prealabilă îndelungată. Vladimir Leonidovici Durov mi-a explicat de la început că vrea să dezmintă ideile greşite despre unele animale. De pildă, se crede în mod curent că iepurele este fricos şi că este saşiu. Aşadar, trebuie demonstrat că iepurele ştie să tragă bine cu tunul.

Pe vremea aceea, Vladimir Leonidovici avea 57 de ani. Era cel mai renumit clovn din Rusia. Cînd eram copil, îl admirasem la circ şi în amintirea mea rămăsese imaginea unui om comic, într-o îmbrăcăminte de culoare vie, cu o mulţime de medalii fantastice. Încă cu mult înainte de a mă fi născut eu, fraţii Durov erau iubiţi în toată Rusia. A. P. Cehov rîdea, privind scamatoriile pe care le făcea căţelul lui V. L. Durov „Zapeataika". Poate că în copilărie nu-l văzusem pe Vladimir Leonidovici, ci pe fratele lui, Anatoli, care într-un timp fusese mai cunoscut decît el? La început, fraţii dăduseră spectacole împreună, după aceea se certaseră. Vladimir Leonidovici începu să scrie pe afişe „Durov-senior". Anatoli Leonidovici îşi spunea „Durov cel autentic". (A

murit înainte de revoluţie şi a lăsat în testament ca pe mormîntul lui să se scrie aceleaşi cuvinte: „Durov cel autentic".)

Oricum ar fi stat lucrurile, cînd am făcut cunoştinţă cu Vladimir Leonidovici, el era „Durov unicul". Colaboratorii secţiei de circ de la TEO îl invitau mereu să vină pe la ei, dar pe Durov îl pasiona munca cu animalele. Mi-amintesc cînd a venit prima oară la mine, rugîndu-mă să-l ajut ca în casa lui de pe Bojedomka să se organizeze un teatru pentru copii. Vorbea despre lucrările lui Pavlov, despre reflexele condiţionate şi necondiţionate, ai fi zis că e un profesor respectabil, şi nu un clovn de renume.

Am fost invitat la una din primele repetiţii. Vladimir Leonidovici încerca să vindece iepurii de sentimentul fricii, ceea ce nu era uşor. Deşi după spusele lui Durov animalele se supun diverselor reflexe, iar omul, afară de cazul cînd Descartes a greşit, gîndeşte şi, deci, există, în comportarea oamenilor şi a animalelor multe lucruri comune, între altele, e mai uşor să sperii pe omul cel mai îndrăzneţ, decît să faci un erou dintr-un laş. Durov spunea că dacă o rîmă se retrage din faţa unui pui de găină, acesta o mănîncă, dar cînd rîma se îndreaptă spre pui, acesta se retrage în grabă. (De altfel, după cum se ştie, există proverbul: „Viteaz, cînd e vorba de oi, iar cu alt viteaz e ca şi o oaie", care n-a fost inventat nici de pui, şi nici de iepuri.) Repetiţiile aveau loc noaptea. Vladimir Leonidovici hrănea cu răbdare pe premierul trupei, un iepure foarte simpatic, întinzîndu-i morcovi

dar mîna dresorului se retrăgea mereu speriată. În ce priveşte tunul, acesta fugea pur şi simplu din faţa iepurelui. Peste două sau trei săptămîni, iepurii pricepură că sînt mai puternici decît toţi. Această metodă de dresare, Durov o numea „înşelarea laşităţii".

Morcovul avea în cadrul regiei un rol foarte mare: el se găsea între paginile cărţii şi pentru a-l căpăta iepurele trăgea de şnurul care punea în funcţiune tunul.

În timpul repetiţiilor se constata că iepurii de casă nu au nimic împotriva pălăriilor, pe cînd iepurii de cîmp nu mai sînt buni de nimic dacă li se pun căciuli pe cap. Vladimir Leonidovici trebui să cedeze şi iepurii asaltară palatul fără căşti pe cap.

Cineva îi făcea rost lui Durov de morcovi, dar cu ursuleţul era mai greu. Mă adresai la MPO cu rugămintea să fie luat în subsistenţă ursuleţul, ca fiind participant la spectacol. În ciuda raţiei sărăcăcioase, ursuleţul creştea şi bluza începu să-i fie mică. Durov insista să-i fac rost de nişte stambă pentru o bluză nouă. În zadar încercam să-l conving că este un lucru extraordinar de complicat, că am pierdut o mulţime de timp ca să-mi fac rost mie de nişte pantaloni şi că, în definitiv, ursuleţul poate să apară pe scenă şi fără bluză. În cele din urmă, făcurăm rost de nişte stambă.

Durov suferi mult cînd se prăpădi puiul de elefant „Baby", pe care, pentru un timp, îl internase la Grădina zoologică. Nu erau cărbuni, Baby suferea de frig, răci şi muri. Cîntărea

aproape trei mii de kilograme, iar carnea lui fu împărţită între colaboratorii şi muncitorii din Grădina zoologică. Vladimir Leonidovici repeta mereu cu tristeţe în glas: „Dumneata nu l-ai cunoscut... Era extraordinar de talentat". Cinci ani mai tîrziu Durov scrisese: „A murit prietenul meu cel mai bun, cinstit, devotat, a murit Baby, copilul pe care l-am educat şi căruia i-am dăruit o parte din sufletul meu".

Al doilea spectacol a fost o scenetă pe care Durov o arătase în premieră la începutul secolului sub denumirea „Conferinţa de pace de la Haga". Acum titlul se schimbase. La masă şedeau alături nişte duşmani înveteraţi: lupul şi capra, pisica şi şobolanul, vulpea şi cocoşul, ursul şi porcul.

Vladimir Leonidovici îmi explică în amănunţime cum reuşise să pregătească această scenetă. Colivia în care stătea şobolanul era prevăzută cu clopoţei şi cobora cu ajutorul unor rotiţe, pe şine, de pe masă spre coşul în care se afla pisica. Zgomotul, clopoţeii o speriau pe pisică, care treptat-treptat începu să se teamă de şobolan. Şobolanul, dimpotrivă, prindea ceas de ceas tot mai mult curaj. În felul acesta a dresat Durov şi pe ceilalţi participanţi la spectacol. Cei puternici încetau să mai aibă convingerea că nu pot fi pedepsiţi, cei slabi se lecuiau de teama lor; pe acest principiu se întemeia „convieţuirea paşnică".

În iarna despre care povestesc acum, m-am întîlnit de multe ori cu Vladimir Leonidovici; căutam să-l ajut şi am sfîrşit prin a-l îndrăgi.

În anii ce au urmat ne-am întîlnit rar, dar de fiecare dată Durov mă distra, mă entuziasma, mă inspira. Era unul din cei mai fantastici oameni pe care mi-a fost dat să-i întîlnesc în viaţă. În arena circului el voia să predice, să instruiască — dădea explicaţii ştiinţifice, vorbea despre reflexe şi totodată apărea în costumul său orbitor, aşezat într-un cărucior tras de şase cîini, sau călare pe un porc. Iar în casă la el, pe Bojedomka, unde veneau savanţi ca Celpanov şi Behterev, întrerupea pe neaşteptate o explicaţie serioasă cu o glumă de clovn. Era poet din fire şi poezia o găsise în lumea actorilor patrupezi.

Adeseori mai făcea cîte o boroboaţă cînd vorbea cu oamenii. Confunda materialismul cu tolstoismul, marxismul cu creştinismul. Lucrările ştiinţifice şi le iscălea „Durov-autodidactul". Se simţea cu adevărat bine şi la largul lui cu animalele. Adresa omului îndemnul „să simtă în animal o personalitate conştientă, gînditoare, care se bucură, care suferă".

În mintea lui Vladimir Leonidovici se năşteau mereu planuri fantastice.

Într-una din cărţile sale, Durov citează un fragment dintr-o scrisoare pe care a primit-o în august 1917 : „Marele Stat Major al Marinei a examinat propunerea domnului Durov cu privire la dresarea animalelor (lei de mare şi foci) în scopul ducerii războiului naval şi găseşte această propunere extrem de interesantă..." Scrisoarea era semnată de şeful Marelui Stat Major, un contraamiral. E uşor de ghicit în ce stare se

găseau pe-atunci autorităţile militare de vreme ce sperau în mod serios să folosească foci dresate în lupta împotriva submarinelor germane...

Mai tîrziu, lucrurile se aşezară la locul lor. Ideea de a mobiliza focile nu mai atrăgea pe nimeni. În 1923, Vladimir Leonidovici plecă în delegaţie în Germania şi cumpără acolo lei de mare. Îi preţuia foarte mult, socotindu-i superiori cîinilor. Mi-amintesc cum m-a dus pînă la bazin şi acolo m-a recomandat : „Ilya Grigorievici, poet şi prieten al animalelor". Leii de mare ieşiră afară, începură să aplaude cu labele lor şi mă stropiră cu apă rece ca gheaţa. Iar Durov, între timp, îmi spunea : „Dacă aţi vedea circumvoluţiunile creierului lor..."

Durov era convins că oamenii nu înţeleg animalele. De ce se spune „găină oarbă" ? Găina vede uliul cu mult înainte de a-l observa omul. Este măgarul încăpăţînat ? Da de unde ! Măgarul este exploatat fără cruţare, şi uneori opune o rezistenţă pasivă. Porcul este o fiinţă din cele mai curate şi se bagă în noroi ca să scape de paraziţi ; dacă i s-ar pune la îndemînă o încăpere curată, s-ar uita cu scîrbă la mulţi oameni.

De ce oare nu i-a fost totuşi acceptată propunerea de a folosi leii de mare împotriva submarinelor ? De ce nu a vrut nimeni să examineze proiectul lui de a se întrebuinţa vulturi domesticiţi pentru a incendia avioanele de bombardament ? Orice s-ar zice, cu oamenii e foarte greu să te înţelegi !

Cu mulţi ani în urmă, Durov se îmbolnăvise şi îşi făcuse testamentul în care scrisese că do-

reşte să fie condus la cimitir de animalele lui. Clerul socoti această dorinţă ca un act de impietate. Vai, oamenii nu înţeleg că animalele au suflet ! Trecură zece sau cincisprezece ani, şi cuvîntul „suflet“ dispăru, el fu înlocuit cu „reflexe“. Dar oamenii continuau să zîmbească cu scepticism. De pildă, fiziologii afirmau că un cîine nu poate distinge culoarea unui obiect. Vladimir Leonidovici era indignat : „Toţi cîinii mei pot deosebi mingea verde de cea roşie, chiar şi căţeii începători...“

Soţia lui Durov, Ana Ignatievna, iubea şi ea animalele. Dar Vladimir Leonidovici îmi povesti într-o zi cu tristeţe că în dormitorul lui au acces numai maimuţele, cîinii, pisicile şi papagalii. Intrarea este interzisă pentru bursuci, gîşte. „Nu e just... Nu e drept...“

Într-o bună zi, Durov a venit la Lunacearski cu o nouă cerere, rugîndu-l să-i semneze hîrtia. Anatoli Vasilievici răspunse că trebuie să mai verifice, să se mai gîndească. Atunci, din buzunarul lui Durov sări afară şobolanul Finka, preferatul lui şi se aşeză în faţa comisarului poporului, pe labele din spate. Lunacearski, care se temea de şobolani, strigă : „Ia-l de aici !“ Durov oftă : „Nu pot, Anatoli Vasilievici, vă roagă în numele tovarăşilor săi. Ce să-i faci, solidaritate...“

Zece ani mai tîrziu, îl întîlnii la Paris la cafeneaua „Coupole“, tot aşa, cu un şobolan în mînă, foarte mirat de ţipetele isterice ale cucoanelor. Durov încerca să le explice că acest şobolan este un artist, dar ele nici nu voiau să audă.

Venea în vizită, discuta despre munca ştiinţifică, despre progres, apoi, pe neaşteptate, scotea din buzunar, o dată cu batista, un peşte crud sau o bucată de carne. Toate buzunarele lui erau doldora de mîncare pentru animale.

Privind oamenii, se gîndea la animale. Descriindu-şi cîinii care, în semn de bucurie, zîmbesc şi dau din coadă el adăuga : „Felul de a-ţi exprima senzaţiile este în multe cazuri identic. Să luăm de pildă mişcarea cozii, am observat nu o dată îndeosebi la baluri, unii tineri care, cînd se apropie de doamne, îşi mişcă destul de vizibil fundul...“

Cînd Durov veni la Paris cu Ana Ignatievna, îi duserăm într-un salon de dans pe strada Blomet unde veneau studenţi negri, pictori, modelele lor. Vladimir Leonidovici urmări cu atenţie dansul perechilor şi deodată strigă vesel : „Măicuţă, priveşte cum îşi freacă burţile. Acelaşi reflex ca şi la papagali...“

Ana Ignatievna se plînse soţiei mele : „Mă gîndeam să-mi iau la Paris cîte ceva de îmbrăcăminte, dar Volodea a cumpărat o girafă. Girafele sînt foarte scumpe şi, pe lîngă aceasta, trebuie transportate cu un vagon special...“

Vladimir Leonidovici îşi diviniza cimpanzeul, pe Mimus. Îmi povestea amănunţit despre succesele lui : „Mimus a început să articuleze silabe, să rostească cîteva cuvinte. Începe să scrie. Deocamdată, şi-a însuşit bine numai litera „O“, astăzi i-am arătat şi litera „Ş“ “.

Şi iată că s-a întîmplat o nenorocire. Durov a trebuit să plece într-un turneu la Minsk. De

16—180

Mimus avea mare grijă şi nu-l scotea în arenă, îl luase însă cu el ca nu cumva în absenţa lui să i se întîmple ceva animalului. Maimuţa care era de felul ei bolnăvicioasă, răci, căpătă pneumonie. Vladimir Leonidovici îmi povesti sfîrşitul ei : „Dormea în patul meu la hotel... Lucrul cel mai greu este să înveţi o maimuţă să fie curată în cameră. Un pisoi se comportă decent. Pe cînd maimuţa este distrată, ştie că trebuie să iasă afară, dar o distrage cine ştie ce lucru amuzant şi iată că pînă la urmă face murdărie... Dar Mimus nu făcea niciodată... Îl văd că se scoală, ia hîrtia igienică, se îndreaptă spre oala de noapte. Dar n-a mai ajuns, a căzut mort...“ Şi în ochii lui Durov apărură lacrimi.

Spusesem mai înainte că uneori era greu să-i înţelegi viziunea despre lume şi viaţă. Dar omul acesta ura profund războiul, lucru despre care vorbea şi în arena circului, şi la şedinţele ştiinţifice. În 1924 el scrise : „Rusia Sovietică a avut la timpul său o iniţiativă curajoasă în problema dezarmării şi pînă astăzi continuă deschis cu apelurile de a i se continua exemplul...“ (Ce greu îţi vine să crezi că de-atunci au trecut 36 de ani, că între timp a avut loc un război cum nu a mai cunoscut istoria, întrucît cuvintele lui Durov par extrase dintr-un număr recent de ziar...)

Toată viaţa lui Vladimir Leonidovici a fost un amestec de excentricitate şi poezie. În clasa a treia a liceului militar din Moscova, Durov

Vladimir, fiu de nobil, a intrat în clasă la examenul de religie umblînd în mîini. Examinatorii, care nu ştiau nimic de jonglerii pioşi din evul mediu, îl dădură afară pe obraznic. La bătrîneţe, Durov era înconjurat de oameni de ştiinţă. Profesorii Kojevnikov şi Leontovici au semnat prefaţa la cartea lui. S-ar fi părut că Vladimir Leonidovici nu are nimic comun cu clovnii. Nu, omul acesta rămînea pînă la capăt un artist, blestema arena, dar nu putea trăi fără ea.

Cînd Vladimir Leonidovici muri (în vara lui 1934), cortegiul funebru porni de la Bojedomka către circ. Pe catafalc şedea cîinele preferat al lui Durov, de rasă ciobănească scoţiană, Rîjka. Mii de oameni veniră să-şi ia rămas bun de la clovnul care amuzase multe generaţii.

Cîinii ascultau, adulmecau, aşteptau, aşteptau leii de mare, aştepta şi corbul, repetîndu-şi în zadar numele „Voronok... Voronuşa... *“ Durov nu mai venea. Un al doilea ca el nu va mai exista.

Într-o zi, pe la începutul anului 1921, îl însoţeam de la TEO la Bojedomka. Ne trăgea sania o cămilă jigărită, dar plină de voie bună. Durov îmi spuse pe neaşteptate : „De ce la toate propunerile mele se răspunde mereu : «un clovn, un clovn» ? Să vă spun un secret : clovnii sînt oamenii cei mai serioşi...“

* *Voron* — corb. *Voronok* şi *Voronuşa* — diminutive.

23

ÎNTR-O ZI geroasă de iarnă, îl întîlnii pe strada Tverskaia pe S. A. Esenin. Îmi propuse să luăm o cafea veritabilă într-un loc misterios căruia îi spunea „Kislovka".

Femeia care ne deschise uşa începu să ciripească veselă: „Ah, Serghei Alexandrovici! De cînd nu te-am mai văzut..." Judecînd după bibelourile de pe scrin, după vechile gravuri englezeşti, femeia fusese cîndva o doamnă cu stare, iar acum ţinea o pensiune „ilegală" pentru actori, scriitori şi speculanţi. Esenin îi şopti ceva la ureche şi în cîteva clipe apărură pe masă o cafetieră, zaharniţa, prăjituri, chiar şi o carafă mică cu lichior. Viaţa pe care o duceam eu era mai curînd a unui călugăr şi nici nu bănuiam existenţa unor asemenea localuri. Văzîndu-mă uluit, Esenin se bucură ca un copil: „Ei, ce zici? Nu-i aşa că e o cafenea ca la Paris?"

Gazda îi lăudă cravata şi el se bucură din nou. Purta o haină de culoare deschisă şi ghete negre de lac. Îşi dădea aere ca un băieţandru de la ţară şi zîmbea măgulit cînd îl recunoşteau trecătorii.

Băurăm puţin. Carafa era minusculă, dar nu-mi venea să plec din încăperea aceea plăcută şi caldă. Esenin mă uimi, începu să vorbească despre pictură, văzuse cu puţin înainte colecţia lui Şciukin şi-l interesa Picasso. Aflai că citise în traducere pe Verlaine, chiar pe

Rimbaud. După aceea începu să-mi declame din Puşkin: „Mă plîng amar, amarnice vărs lacrimi, dar tristu-mi stih nicicînd nu-l spăl cu ele". Pe neaşteptate începu să-l atace pe Maiakovski: „Tit şi Vlas... dar ce pricepe el în astea? Şi chiar dacă ar pricepe, ce poezie e asta?" Pe mine cuvintele lui nu mă mirară. Cu puţin înainte ascultasem o seară întreagă la Muzeul Politehnic cum Maiakovski şi Esenin se ocărau reciproc. Totuşi îl întrebai pe Esenin de ce este atît de revoltat împotriva lui Maiakovski. „El este poet pentru ceva, pe cînd eu sînt un poet care pleacă de la ceva. Nici eu nu ştiu de la ce plec... El are să trăiască pînă la 80 de ani, o să i se ridice un monument... (Esenin era totdeauna însetat de glorie şi pentru el monumentele nu erau statui de bronz, ci întruparea nemuririi.) Iar eu am să crăp sub un gard pe care sînt afişate versurile lui. Şi totuşi nu m-aş schimba cu el." Încercai să replic. Esenin era bine dispus şi recunoscu cam fără chef că Maiakovski este poet, dar un poet „neinteresant". Începu să-i combată pe futurişti. Arta însufleţeşte viaţa, ea nu se poate dizolva în viaţă. El, Esenin, scrisese desigur versuri indecente pe zidurile Mînăstirii Strastnoi, dar astea-s năzbîtii şi nu un program. Poporul? Cît de popular fusese Shakespeare, care nu dispreţuise teatrele de bîlci, dar şi el crease un Hamlet. Asta nu este nici Tit şi nici Vlas (cita versurile agitatorice ale lui Maiakovski unde erau menţionaţi Tit şi Vlas). Declamă din nou din Puşkin, apoi spuse: „Numai un catren ca acesta să scriu şi nu mi-ar mai fi

teamă de moarte... căci e sigur că voi muri curînd..."

Cînd ne despărţirăm, în stradă, Esenin rosti: „Poezia nu-i o prăjitură, nu o poţi plăti cu ruble..." Aceste cuvinte mi s-au întipărit adînc în minte, ele m-au uimit. În ziua aceea pentru prima oară l-am înţeles cu adevărat pe Esenin. Ne cunoşteam însă mai de mult şi versurile lui le îndrăgisem de multă vreme.

În toamna anului 1917, pe cînd mă aflam la Petrograd, am fost invitat de o tînără poetă, M. M. Şkapskaia, pe care o cunoscusem la Paris. La masă şedea N. A. Kliuev îmbrăcat în cămaşă ţărănească şi bea ceai, sorbindu-l cu zgomot din farfurioară. De la început îmi făcu impresia unui actor care interpretează pentru a mia oară un rol învăţat pe de rost. Discuţia lîncezea, cînd deodată apăru un musafir nou, un băieţandru frumos, semănînd cu Lel din operă, care se recomandă zîmbind: „Esenin, Serghei, Serioja..." Avea ochi senini şi naivi. Maria Mihailovna îl rugă să ne recite nişte versuri. Înţelesei că în faţa mea se află un mare poet, încercai să intru în vorbă cu el mai pe îndelete, dar el ne zîmbi de cîteva ori şi apoi ne părăsi.

Ne mai întîlnirăm în cîteva rînduri la Moscova, discutarăm despre poezie, despre evenimentele care se petreceau. Spre deosebire de Kliuev, el îşi schimba rolurile, ba vorbea despre indoclav, ba despre dinamismul imaginii, ba despre teoria scitică. Dar nu putea (sau nu voia) să nu joace. Adeseori l-am văzut cu ochii lui azurii răspunzînd cu o uşoară ironie interlocutorului său: „Nu ştiu cum o fi pe la dumneavoastră, dar la noi, la Riazan..." În mai 1918 îmi spunea că totul trebuie dărîmat, trebuie schimbată structura universului, că ţăranii vor incendia lumea întreagă, care va arde pînă la temelii. Îmi dăruise un volum de-al lui cu acest autograf: „Lui Ilya Ehrenburg, simpaticului meu adversar în concepţiile despre Rusia şi despre Furtună, amintire de la S. Esenin, care-l iubeşte în mod sincer".

După discuţia îndelungată purtată la „Kislovka" îl văzui pe adevăratul Esenin. Cîţi trăsese el pe sfoară! Ivanov-Razumnik, după ce îi ascultă poemul „Inonia" spuse plin de entuziasm: „Iată adevăratul subiectivism revoluţionar". Diferiţii „sciţi" îl socoteau pe Esenin exponentul ideologiei lor. Mi-aduc aminte că la Berlin A. A. Şreider susţinea că apelul lui Esenin: „Doamne, fată!" va zgudui Europa burgheză. Tinerii poeţi vedeau în Esenin creatorul unei poezii noi. Imaginismul era prezentat nu ca una din numeroasele orientări literare, ci ca o nouă tablă a legii.

Ar fi greşit să credem că Esenin înşela, sau, dacă vreţi, se ocupa de mistificări. Adeseori, se trăgea pe sfoară pe el însuşi. Diferitele sentimente de care era cuprins cereau o formă de exprimare, şi atunci el ceda: din melancolic făcea program, din frămîntare sufletească — şcoală literară.

A fost o fire deosebit de fericită. Maiakovski îşi subjuga stările de spirit ideii. Esenin (cum mi-a mărturisit într-o zi) putea „să facă pe

prostul" la „Domino" sau la „Grajdul lui Pegas", dar scria fără să stea pe gînduri, aşa cum simţea îndemnul în clipa respectivă.

Recunoscîndu-şi în cele din urmă înfrîngerea spirituală, el scrisese : „Primi-voi totul, toate cîte vin. Străbate-voi şi-o cale mult umblată. Mai şi Octombrie, eu sufletul vă-nchin, dar sfînta-mi liră niciodată."

Maiakovski a avut de înfruntat neînţelegerea, batjocura unora, indiferenţa spirituală a altora, pe cînd Esenin a fost înţeles şi iubit din timpul vieţii sale. În versurile lui era o sinceritate, o melodicitate neobişnuită, care subjugau chiar pe oamenii ce-i erau ostili, pentru că auziseră de aventurile lui stupide de prin cîrciumi. Visase glorie şi se săturase de ea. Cînd avea 25 de ani adresase părinţilor săi următoarele versuri : „O ! dacă-aţi înţelege că-n Rusia feciorul vostru-i cel mai bun poet !" Îl îndrăgise binecunoscuta actriţă Isadora Duncan, ale cărei dansuri le admirasem pe cînd eram licean. Lui această dragoste i-a făcut plăcere, el a interpretat-o ca o dovadă de recunoaştere universală. A vrut să vadă lumea şi a fost unul dintre primii care a străbătut în galop Europa întreagă, a vizitat America. Femeile se îndrăgosteau de el. Negrii bătrîni şi haimanalele pariziene îi făceau cu ochiul în semn de simpatie. Gorki plîngea cînd Esenin îşi recita versurile. Făcea tot ce dorea şi chiar cei mai severi apărători ai moravurilor sovietice îi treceau cu vederea nebuniile.

Şi totuşi e greu să-ţi imaginezi un om mai nefericit decît el. Nu-şi găsea nicăieri locul.

Dragostea era pentru el o povară. Era bănuitor şi credea că prietenii urzesc tot felul de intrigi împotriva lui ; ipohondru, socotea că va muri curînd. Cunosc explicaţiile pe care le dau oamenii de pe stradă : „A dat în patima beţiei". Dar oare pot fi luate consecinţele drept cauze ? De ce a dat în patima beţiei ? De ce a eşuat chiar la începutul vieţii sale şi al drumului său literar ? De ce este atîta amărăciune neprefăcută chiar şi în versurile lui timpurii, cînd nu bea şi nu făcea scandaluri ! Se spune că în timpul Nepului s-a ridicat la suprafaţă drojdia societăţii şi atunci s-a născut „Moscova cîrciumărească". Dar „Spovedania unui huligan" a fost scrisă înaintea Nepului, în iarna aceea cînd Moscova semăna a falanster sau a mînăstire cu moravuri austere. De ce s-a spînzurat Esenin la treizeci de ani, în culmea gloriei, fără să fi auzit măcar paşii îndepărtaţi ai bătrîneţii ?

Mi-a fost dat să citesc că drama lui Esenin este un rezultat al discrepanţei dintre el şi epocă. După părerea mea nu poate fi vorba de epocă. Desigur, Esenin a trăit în vremuri foarte grele şi nu o dată şi-a exprimat nemulţumirea faţă de epocă. Dar nu o dată şi-a mărturisit şi iubirea faţă de această epocă. Revoluţia o înţelegea în felul său : în 1921 îl mai atrăgeau stihiile răzvrătirii, visa să scrie un poem „Guliai Pole". L-am întîlnit cu puţin înainte de plecarea mea la Paris. Îmi dărui un volum al său intitulat : „Trereadniţa" cu următoarea dedicaţie : „Cunoşti mirosul pămîntului nostru şi contururile

climei noastre. Transmite-i Parisului că nu mă tem de el, pe zăpezile patriei noastre vom şti să iscăm o nouă viforniţă deopotrivă de temut pentru ei şi pentru aceştia". Era în primăvara lui 1921, la data aceea părea că toţi uitaseră de „sciţi", pe cînd Esenin tot mai visa o volniţă nebunească gonind pe cai nărăvaşi de-a lungul şi de-a latul planetei noastre.

Au trecut patruzeci de ani. Esenin este citit la noi, iubit, şi nimănui nu i-ar trece prin cap să cerceteze conceptele sale politice confuze. În 1920 el scrisese : „O galbenă vintrea aş vrea să fiu, către meleagul ce ne-aşteaptă". Cinci ani mai tîrziu, cu puţin înaintea morţii, mărturisea că pe corabie el n-a fost pînză, ci unul dintre pasageri : „Dar cine pe această punte n-a dat în brînci, n-a blestemat urlînd ? Puţini au fost cei ce-au ştiut să-nfrunte tangajele cumplite, rînd pe rînd... Azi anii au trecut, nu-i altă vîrstă azi, şi altfel cumpănesc, cu fruntea gravă. Strig, cupa înălţînd-o în extaz : cîrmaciului, de-a pururi slavă !"

A străbătut în goană Europa, America şi n-a văzut nimic. Povestea în scrisorile sale : „Jobenul meu şi mantoul cusut de un croitor berlinez i-au făcut pe toţi să turbeze... Ce porcărie, ce monotonie, ce sărăcie spirituală, ţi se face greaţă..." „În afară de foxtrot, nu există aproape nimic ; se mănîncă, se bea şi iarăşi se dansează foxtrot". Bineînţeles, pe atunci, în Apus, nu exista numai foxtrot, erau şi manifestaţii înăbuşite în sînge, şi foamete, şi Picasso, şi Romain Rolland şi Chaplin şi multe altele. Dar starea sufletească a

lui Esenin o înţeleg. Totul nu se reduce la iubirea lui pentru mesteceni, aşa cum scriu mulţi, mai e şi faptul că, privind din depărtare, el văzu în toată dimensiunea sa avîntul poporului său care pornise spre viitor.

Reîntors în Rusia, încercase să tragă unele concluzii : „Nu-mi place starea noastră de nomazi, care de-abia ne-am aşezat. Îmi place civilizaţia. Totuşi, nu iubesc cîtuşi de puţin America. America este ca un fum puturos, în care dispare nu numai arta, dar în genere cele mai bune elanuri ale omenirii." Publicase într-un ziar un reportaj naiv şi fără valoare, dar America o botezase cu un termen de o deosebită precizie : „Mirgorodul de fier". Trebuie să reamintesc că e vorba de anul 1923, cînd Lef-ul proslăvea frumuseţea zgîrie-norilor din New York, cînd era la modă NOT (Organizaţie ştiinţifică a muncii), adică cu doi ani înainte de călătoria lui Maiakovski în America.

Esenin era în primul rînd poet. Evenimentele istorice, dragostea, prietenia, toate acestea cedau la el în faţa poeziei. Avea un talent de o rară melodicitate. Pentru un zoolog, privighetoarea este o pasăre din familia vrabiei ; dar nici un fel de descrieri ale laringelui păsării nu pot explica de ce cîntecul privighetorii a fermecat din toate timpurile oamenii din toate ţările lumii. Nimeni nu poate explica de ce ne impresionează multe din versurile lui Esenin. Există poeţi plini de idei înalte, de observaţii strălucite, de sentimente puternice, care decenii de-a rîndul îşi însuşesc arta de a transmite altora bogăţia lor spirituală.

Pe cînd Esenin scria versuri numai pentru că se născuse poet. „Nu oricui îi e dat să-ți cînte de-alean, să-ți cadă măr rumeniu la picioare. Aceasta-i spovedania cea mare ce-o face un huligan."

Poezia lui Esenin este străbătută de o profundă tristețe. Această tristețe nu poate fi atribuită epocii, chiar dacă ea, la rîndul ei atribuise multe acestei epoci : „Bine-i de ei, cascăgură, cu guri fade să-și pupe duduia, în vreme ce eu, biet diac, nevoit sînt să-i cînt țării dragi aliluia !" Esenin știa că nimeni nu e vinovat de tristețea și singurătatea lui : „Să chem, pe cine ? Cui să-mpărtășesc prea marea-mi bucurie că am rămas în viață ? Aici și moara-i locatar ceresc, cu-aripa smulsă, cu ochi mort, de gheață. Străin sînt tuturor, căci mă uitară toți cei ce mă știau cîndva..." Asemenea sentimente se pot naște în orice epocă.

Poate tocmai de aceea versurile lui Esenin nu se învechesc : „Vesteji al meu cap tineresc, cînturi line în plean mă luară. Azi la ocna simțirii-nvîrtesc a poemelor piatră de moară", sau „Nu-i spun mamei, ci-n gloata deșartă arunc vorba, că-mi rîde în drum : «Nu-i nimic ! M-am izbit de o piatră, pînă mîine mi-o trece, oricum.»" Cînd au fost scrise aceste versuri ? Acum patruzeci de ani ? Acum o sută de ani ? Ieri ? Nu știu, nu are importanță.

În anii războiului auzeam de la niște locotenenți tineri care nimeriseră de-a dreptul de pe băncile școlii în linia întîi a frontului (de altfel, și acum îmi spun tinerii) : „Îl iubesc pe Esenin". Îi înțeleg. Tinerii, dacă nu sînt poeți și nici

iubitori deosebiți de poezie, cînd simt o bucurie, cînd sufletul le e ușor, arareori iau din raft un volum de versuri. Ei merg la un meci de fotbal, dansează, se plimbă cu fetele, visează cu voce tare sau discută cu înflăcărare. Versurile le sînt necesare în clipele de tristețe, și atunci le vine în ajutor Esenin, care a murit demult și despre care nu știu nimic în afară de lucrul esențial și anume că a scris versuri minunate.

Pe Esenin nu l-a preocupat niciodată problema cum trebuie scrise versurile, niciodată nu a asemuit munca poetului celei din producție, dar ar fi ridicol să susținem că a fost doar un naiv autor de cîntece. De altfel, au existat oare cîndva asemenea trubaduri ? Timp de cinci veacuri a dăinuit legenda că François Villon, „poetul sincerității", bețiv și criminal, scria așa cum îi venea inspirația divină în suflet. De curînd, Tristan Tzara a făcut o descoperire precum că versurile finale din baladele lui Villon ar fi cifrate, că poetul mărturisește în ele adevărul despre amăraciunile sale sentimentale și despre crimele sale. Trebuie o iscusință cu adevărat mare pentru ca versurile în care fiecare literă a cincea și a șaptea sînt un cifru, să pară firești, pentru ca nimeni să nu bănuiască greutățile prin care a trecut autorul. Esenin mi-a mărturisit de multe ori că își cizelează mult versurile, șterge, rupe. Maiakovski îl caracterizase astfel : „Bețivan sonor și calfă". Esenin scrisese : „Meșter am venit neiertător". (Dreptatea era de partea lui Esenin : „bețivan" devenise ca urmare a tristeții, „sonor"

n-a fost niciodată, iar în ce privește titlul „meșter“ sau „calfă“, problema a rezolvat-o timpul.) Nu o dată, Esenin s-a autocaracterizat prin cuvîntul „huligan“. Într-un singur domeniu rămăsese respectuos : prețuia măiestria. Deși Briusov îi era cu totul străin, auzind despre moartea lui Valeri Iakovlevici, Esenin scrisese : „Vestea aceasta este dureroasă și grea îndeosebi pentru poeți. Cu toții am învățat de la el. Cu toții știm ce rol a jucat el în dezvoltarea versului rus !...“

Poezia lui Esenin este plină de omenie și de blîndețe ; nu cunoaște nici asprime, nici indiferență. Versurile sale despre cățeaua căreia i-au fost înecați cățeii datează din anii războiului, cînd oamenii începuseră să se obișnuiască a fi indiferenți. Cu puțin înainte de sinucidere, scrisese poezia „Omul negru“. Imaginea este probabil inspirată de Pușkin : „omul negru“ îl urmărește pe Mozart. Dar „omul negru“ al lui Mozart este moartea. Pe cînd Esenin a cunoscut și mustrările de conștiință : „omul negru“ este crud, el îi aduce aminte : „A fost elegant, pe deasupra — poet, și așa a rămas viața-ntreagă ; dragei lui, cam trecute,-i zicea el discret : răutate micuță, fetița mea dragă... Ia ascultă,-mi șopti el, cu ochi neguroși, aplecînd fruntea grea de beție : n-am văzut, de cînd sînt, ticăloși care suferă de insomnie.“

În viață fusese uneori duios, emoționant, dar și insuportabil, mai ales cînd sufletul lui sfîșiat se revărsa cu toată furia. L-am văzut liniștit,

blînd, atent ; l-am văzut și aproape nebun. Dar n-aș vrea să vorbesc despre ceea ce aparține mai curînd domeniului patologiei decît structurii sufletești a poetului.

La Berlin, l-am întîlnit de vreo cîteva ori cu Isadora Duncan. Femeia aceasta înțelegea că Esenin suferă, voia să-l ajute și nu putea. Era aproape de două ori mai în vîrstă decît Esenin ; avea nu numai un talent deosebit, dar și omenie, sensibilitate, tact. Dar el avea o fire rătăcitoare de țigan, mai mult decît de orice se temea de statornicia inimii.

Alături de el, întîlneai întotdeauna pe tovarășii săi de drum, imaginiștii, pe Kusikov cu ghitara lui sau „poeții țărani“ care păreau să fi coborît de pe cutiile lăcuite ale Palehului. Dar acești poeți erau îndepărtați de bețivii pur și simplu, fericiți că sînt admiși în tovărășia unui om atît de celebru.

Dacă futurismul, în ciuda bluzei galbene și a lornionului lui Burliuk, fusese totuși un important eveniment artistic și social, în schimb imaginismul mi se păruse totdeauna o firmă confecționată la repezeală pentru un grup de literați. Lui Esenin îi plăceau încăierările. Și după cum în anii mei de școală „grecii“ se băteau cu „perșii“, tot așa și el a trecut cu plăcere în tabăra imaginiștilor ca să se ia la harță cu futuriștii. Aceste momente nu reprezintă nici măcar o pagină în biografia lui, ci doar cîteva trimiteri capabile să intereseze numai pe istoricii literari.

Cel mai dureros lucru era să vezi în jurul lui Esenin oameni cu totul întîmplători, o bandă ce se aciuiază de obicei pe lîngă scriitori, căreia îi plăcea (şi îi place şi astăzi) să bea votcă pe socoteala altuia, să trăiască din gloria altuia şi să se ascundă după prestigiul altuia. Dar Esenin nu a ajuns la deznodămîntul fatal pentru că în jurul lui se roteau aceste musculiţe negre. El le atrăgea. Le cunoştea adevărata valoare, dar în starea în care se afla, se simţea mai la îndemînă în mijlocul unor oameni pe care îi dispreţuia.

Ultima oară l-am întîlnit pe Esenin în 1924 în casa unor cunoştinţe comune. Era într-o stare deplorabilă, voia să plece — să stîrnească tărăboi, să facă scandal. Timp de cîteva ore am încercat să-l conving să rămînă, să-l reţin ; el repeta într-una cu un glas trist : „Lasă-mă să plec !... Nu sînt împotriva ta... ci aşa, în general..."

Într-una din ultimele poezii ale lui Esenin există asemenea versuri : „Dragi flori, cu mici petale moi, v-aş tutui şi-aş bea cu voi. Sunaţi, micsandre, stînjenei ! Cu al meu suflet nu ştiu ce-i. Cu al meu suflet nu ştiu ce-i, sunaţi, micsandre, stînjenei !" Fiecare dintre noi înţelege că miscandrele nu sînt stejari şi stînjeneii nu sînt tei, deci nu pot foşni. Şi totuşi e frumos spus şi de ce anume e frumos, e cu neputinţă de explicat : aşa e legea poeziei. De aceea, ori de cîte ori mi-aduc aminte de Esenin, îmi zic : a fost un poet...

24

ORI DE CÎTE ORI îmi amintesc de Alexandr Iakovlevici Tairov, îmi vin în minte versurile lui Puşkin : „Fost-a, fost pe lume-odată un biet cavaler sărac — faţa pală,-ntunecată, suflet drept, şi cam buiac". Viaţa lui Tairov este simplă ca o parabolă. Adolescent fiind, îndrăgise teatrul ; a fost actor într-o trupă provincială ; a ajuns la Petersburg unde a făcut cunoştinţă cu poeţi şi pictori progresişti. Meyerhold punea pe atunci în scenă „Teatrul de bîlci" al lui Blok. Tairov juca rolul „Măştii albastre", dar pe atunci încă nu exista Tairov cel adevărat.

În 1914, a înfiinţat Teatrul de Cameră, care a devenit scopul, conţinutul şi pasiunea vieţii sale. Îl seconda o actriţă remarcabilă, Alisa Gheorghievna Koonen. Tairov nu împlinise pe atunci nici treizeci de ani. Lupta pentru un teatru care lui i se părea a fi cel mai înaintat.

Omul acesta nu rămase indiferent la uriaşele transformări care avuseseră loc în Rusia. Recununţa uşor la erorile sale, căuta, muncea neobosit de dimineaţă pînă noaptea tîrziu. Teatrul de Cameră avea mulţi prieteni, dar şi mulţi duşmani, şi dacă ar fi să ne întoarcem la poezia lui Puşkin, am putea spune că zeci de ani de-a rîndul adversarii lui repetaseră : „Nici că se-nchina vreodată, să postească — ţi-ai găsit !"

În 1949, adversarii lui învinseră : Teatrul de Cameră dispăru. Alexandr Iakovlevici avea pe atunci 64 de ani. Un an mai tîrziu muri.

În iarna despre care scriu acum, Tairov pusese în scenă „Prinţesa Brambilla“ care avusese un mare succes. Începuse să lucreze la „Phedra“ şi publicase o carte : „Însemnările unui regizor“, în care îşi apăra poziţiile, luînd atitudine şi împotriva teatrului naturalist, şi împotriva lui Meyerhold. Era plin de însufleţire. Întîlnirile triste de după 1940 nu pot umbri în amintirea mea imaginea veselului şi fericitului Tairov din primii ani de după revoluţie.

Moscova era entuziasmată de carnavalul vesel ce se desfăşura pe scenă. Decorurile lui Iakulov erau orbitoare, feerice. Actorii ţopăiau neobosiţi, făceau şotii, dansau, glumeau. Moscova înţelegea foarte bine şi suferinţele Adrienne-ei Lecouvreur. Tairov transformase melodrama sentimentală a lui Scribe într-o tragedie. Jocul Alisei Koonen zguduia pe spectatori. Lucrul poate părea de mirare ; în vremurile acelea, era greu să trezeşti mila în sufletul oamenilor, toată lumea se obişnuise cu moartea. Probabil că moartea Adrienne-ei impresiona pentru că nu era înfăţişată natural ca în piesa lui Scribe, ci transfigurată de artă ; nu era o moarte în clinica lui Sklifosovski ; fusese un sfîrşit ca al Euridicei sau al Ofeliei.

Tairov înţelegea foarte bine două forme de reprezentaţii teatrale : arlequinada şi tragedia. În anii despre care vorbesc acum, oamenii nu cunoşteau stări de spirit intermediare : exista veselie şi disperare, viaţă de caverne şi machetele secolului XXI.

Tairov era modest nu numai în viaţa de toate zilele ; şi în artă îşi supunea năzuinţele celei mai aspre discipline. Se spune că simţul măsurii taie avîntul romantic — este adevărat cînd e vorba de calculul cotidian, de chibzuinţa filistină. Dar să ne aducem aminte : chiar şi artiştii din epoca de frenezie a romantismului ştiau foarte bine ce înseamnă simţul măsurii. Fără acest simţ, arta se transformă în patos fals, în isterie, devine bombastică.

Alexandr Iakovlevici mi-a vorbit nu o dată despre concepţiile sale teatrale. Renunţase la reproducerea aidoma a moravurilor, la înfăţişarea pe scenă a unor actori care beau în chipul cel mai firesc ceaiul sau cască alene. Îi plăcea să citeze istorioara relatată de un celebru actor francez din veacul trecut, Coquelin. Un actor ambulant arăta la un iarmaroc cum guiţă un purcel, lumea era în admiraţie, îl aplauda. Dar un ţăran din Normandia puse rămăşag că nu va imita mai prejos decît actorul guiţatul porcului. Şiretul normandian ascunsese sub haină un purcel viu pe care-l ciupi. Purcelul începu să guiţe, dar cei de faţă se porniră să huiduie ; ei găsiră că ţăranul nu ştia să imite guiţatul purcelului. Tairov ştia ce înseamnă arta şi nu admitea un teatru care tinde să imite viaţa. El repeta adesea : „Teatrul trebuie să devină teatral“. La prima vedere, ideea pare absurdă, e ca şi cînd ai spune : „Apa trebuie să fie lichidă“. Dar în jurul lui erau teatre care renunţaseră la noţiunea de „spectacol“. Tairov însă nu credea nici în poezia descriptivă, nici în pictura literară, nici în teatrul

ce semăna a odaie, căreia nu se știe din ce motive i se amputase cel de al patrulea perete.

Tairov nu nega nici importanța dramaturgului, nici rolul pictorului, dar el voia ca toate elementele de pe scenă să fie subjugate unui singur țel: teatrului.

La început, a plătit tribut decadentismului, punînd în scenă „Salomeea". Nu este singurul pe care-l atrăsese această piesă. Tairov o pusese în scenă în 1917, iar Mardjanov în 1919. Mai tîrziu, nimeni nu-și mai aducea aminte de păcatele lui Mardjanov, pe cînd lui Tairov nu i s-a iertat „Salomeea". Dar, de fapt, la vremea aceea mulți au cunoscut boala decadentismului. Mi-amintesc că în 1909 l-am auzit pe Lunacearski declamînd cu entuziasm niște versuri ultradecadente ale lui Balmont. Briusov nu numai că a scris în tinerețe poezii erotice decadente, nu numai că-și punea pe pereți pînzele lui Rops, dar admira poezia lui Igor Severianin, care, deși își zicea „ego futurist", era un decadent pe gustul frizerilor și ai unor filfizoni neexigenți. Pe scena Teatrului de Artă apărea decadentul „Cineva în cenușiu", care, asemenea unui ventrilog la iarmaroc, declara: „S-a născut omul". La Teatrul Mic se punea în scenă ghinionista „Salomeea". Toate aceste lucruri au fost uitate curînd. Dar se vede că există oameni care se nasc într-o zodie fără noroc. Tairov a parcurs un drum lung și sinuos, și cînd zăcea în sicriu, în timpul ceremoniei funebre, unul dintre regizori, citindu-și discursul scris pe o hîrtie, mai aminti de vechile lui rătăciri...

Cînd era rugat să povestească sau să scrie ceva despre viața sa, Tairov se apuca să înșire spectacolele. Omul acesta nu avusese în viața lui decît o singură pasiune. Nu se poate vorbi despre el fără a aminti de Teatrul de Cameră. Era un teatru minunat, se născuse însă tot sub o zodie nenorocoasă. Aș începe prin a spune că teatrul acesta fusese botezat cu o denumire nefericită (am întîlnit în viața mea mulți oameni care sufereau pentru că părinții le dăduseră un nume pretențios sau care suna prost, de pildă, un tînăr sensibil care purta numele de Tit, un inginer priceput — Cain, o domnișoară cochetă — Constituția). În 1914, titlul de „cameră" era echivalent cu „studiou", arătînd că acest teatru tînăr, plin de inițiativă nu scontează un succes comercial. Numele a rămas și, timp de 30 de ani, adversarii s-au legat de el: „De cameră înseamnă intim, familial, un teatru pentru cunoscători, pentru rafinați..." (Multora denumirea teatrului le-a rămas neclară. Alexandr Iakovlevici mi-a povestit că într-un oraș din Siberia, unde a fost în turneu, a fost întrebat înainte de începerea spectacolului: „Jucați numai cu deținuți, sau și cu actori angajați?" Oamenii aceștia credeau că joacă o trupă de amatori, formată din deținuți.) Mulți îl apreciau și-l apărau pe Tairov: și Lunacearski, și vechi actori de la Teatrul Mic, și M. Koltov în paginile „Pravdei", și spectatori de rînd. Admirînd spectacolul cu „Phedra", A. V. Lunacearski scria că Teatrul de Cameră se apropia în multe privințe de vechiul teatru de la mijlocul secolului XIX, de „admirabilul Karatîghin". Am mai

spus-o în paginile acestei cărţi că mi-a venit să rîd, văzîndu-l pe bătrînul actor francez Mounet-Sully, care probabil că juca aşa cum jucase altădată Karatîghin. Cînd rîsesem de jocul lui Mounet-Sully, fusesem un băieţandru care nu pricepea ce-i arta. Trecură anii. Dar iată că o văzui pe Alisa Koonen în „Phedra". N-am mai rîs. Cunoscusem acea plenitudine a artei care te face să te simţi uşor, dar şi puţin înspăimîntat. (Poate că ceva asemănător vor simţi oamenii care se vor ridica pentru prima oară în afara sferei de gravitaţie terestră.)

Am fost la spectacolele pe care le-a dat Teatrul de Cameră în timpul turneului său la Paris şi la Berlin şi am văzut admiraţia spectatorilor. Tairov a avut curajul să vină în Franţa cu piesa lui Racine „Phedra" şi a învins. Antoine şi Picasso, Léger şi Gémier, Cocteau şi Jean-Richard Bloch au vorbit cu entuziasm despre spectacolele Teatrului de Cameră. Pînă astăzi actorii teatrului „Kabuki" din Japonia îşi mai aduc aminte de Tairov. S-ar putea spune că puţini artişti au contribuit ca el la ceea ce se cheamă în limbaj gazetăresc „dezvoltarea relaţiilor culturale".

Teatrul de Cameră nu poate fi imaginat fără Alisa Koonen. Această femeie bună, cu sufletul larg deschis, pe scenă răscolea inimile spectatorilor. Cine a văzut-o vreodată nu-i va uita ochii, mîinile, glasul. S-ar fi putut spune că apăruse în teatru venind dintr-un alt veac, că nu cunoştea nici trecutul, nici viitorul. În realitate existau oameni măreţi, ei săvîrşeau fapte mărețe, dar cînd în mii de teatre se ridicau cortinele, pe scenă

apărea viaţa măruntă a ingenuelor, a primilor amorezi, a bătrînelor comice, a rezoneur-ilor. Dar iată că, pe neaşteptate, s-a născut o tragediană, şi într-o epocă pe care nimeni nu ar defini-o ca fiind favorabilă comediei de moravuri sau dramei familiale.

În viaţa de toate zilele, Alexandr Iakovlevici nu avea cîtuşi de puţin trăsăturile unui actor. Vorbea sobru, reţinut, era întotdeauna stăpîn pe el. L-am văzut în zilele cînd trecea printr-o mare suferinţă : venea regulat în culise şi în faţa actorilor apărea acelaşi Tairov liniştit, imperturbabil, bărbierit cu grijă.

Mărturisesc că nu sînt un pasionat al teatrului, dar nu pot uita multe din spectacolele Teatrului de Cameră, de la îndepărtata „Prinţesă Brambilla" pînă la „Doamna Bovary" pusă în scenă în 1940. Pentru aceste spectacole le rămîn recunoscător lui Tairov şi Alisei Koonen. Ei, prin arta lor, mi-au fost adeseori sprijin. M-au sprijinit şi cu prietenia lor : cunoşteam intrarea din dos la Teatrul de Cameră, care dădea în apartamentul ce-l ocupau ei. Solicitudinea şi căldura cu care mă primeau mi-au alinat mîhnirile.

În 1949, Tairov a fost mutat într-un alt teatru. Om foarte disciplinat, a aşteptat să i se dea o muncă, dar nu i s-a dat.

Într-o carte veche, amintindu-şi de începuturile activităţii sale teatrale, Tairov scria : „Cînd pe străzile Moscovei apărură, în sfîrşit, primele afişe ale Teatrului de Cameră, mă rugam de trecători să le citească cu glas tare, ca să am convingerea certă că este o realitate şi nu un miraj". În ulti-

mele săptămîni ale vieţii sale, deşi bolnav, Alexandr Iakovlevici ieşea pe ascuns de acasă. Temîndu-se pentru el, rudele îl urmăriră să vadă unde se duce. El mergea pînă în dreptul unui zid pe care erau lipite afişe teatrale şi le cerceta cu atenţie. Dar afişele Teatrului de Cameră nu mai existau...

25

ÎNTR-O ZI de iarnă, am făcut rost de cîteva coli de hîrtie şi am încercat să încep romanul la care visam de mult ; dar după ce-am scris cîteva rînduri, am rupt foia. Vremea nu era favorabilă romanelor. Nu mă refer numai la frig şi foame (deşi mărturisesc că visam adesea la o bucată de carne). Nu e vorba nici măcar de diferitele şedinţe care durau zile în şir. Prea erau apropiate şi totodată grandioase evenimentele. Romancierul nu este o stenografă, el trebuie să se dumirească, să se gîndească, să se retragă la cîţiva paşi (sau la cîţiva ani) distanţă de obiectul pe care vrea să-l înfăţişeze.

Se pare că între 1920—1921 în Rusia nu s-a scris nici un roman. Erau anii în care înfloreau poezia şi manifestele literare. Mă gîndesc acum la scriitorii generaţiei mele : la Seifullina, la Furmanov, Lavreniov, Paustovski, Malîşkin, Fedin, Babel, Tînianov, Pilniak. După ce s-au demobilizat din armată, oamenii aceştia au îndeplinit diferite sarcini ; au hoinărit de colo-colo, au corectat articole scrise de alţii, au ţinut şedinţe, au

întocmit conferinţe. Aproape toţi s-au apucat să scrie opere masive mai tîrziu.

Un roman pe care l-ai trăit, la care ai meditat, dar pe care nu l-ai scris, te poate scoate din fire. Aveam impresia că mi-ar fi fost de ajuns să iau loc în vreo cafenea pariziană, să cer chelnerului o cafea, cîteva sandvişuri, o hîrtie — şi cartea ar fi fost scrisă.

Vroiam să scriu un roman satiric, să înfăţişez anii dinainte de război, războiul, revoluţia ; dar capitolul final era cufundat în ceaţă. Oricît am încercat, nu mi-am putut închipui cu ce se ocupaseră oamenii în Apus, în timp ce ruşii distruseseră, arseseră, făcuseră proiecte, luptaseră pe zeci de fronturi, suferiseră de foame, zăcuseră de tifos exantematic şi visaseră la viitor. Îmi spuneam că cercul trebuie să fie închis şi că trebuie să arunc o ochire asupra Parisului de după război.

(Mă gîndeam adesea la romanul meu. Dar nu numai la el. Tinereţea mea trecuse la Paris, îndrăgisem acest oraş, lăsasem acolo mulţi prieteni. Erau zile în care mi-era dor de Paris şi nu vreau să trec sub tăcere acest lucru.)

Într-o bună zi, am povestit acestea unui vechi prieten de-al meu cu care lucrasem împreună în ilegalitate ; i-am vorbit de toate acestea nu ca de o dorinţă reală, ci mai curînd ca de un vis, şi m-am mirat nespus pomenindu-mă invitat la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe unde mi se propuse să completez un formular.

Deşi continuam să locuiesc la Căminul nr. 3, nu mai intrasem niciodată în clădirea acestei insti-

tuţii unde adusesem toamna baloturile cu sigilii. Nu ştiu cu ce se îndeletniceau numeroşii colaboratori ai acestui comisariat al poporului (pe unii îi întîlneam pe culoarele căminului). Probabil că ţineau şedinţe. Căci relaţii diplomatice cu alte ţări pe vremea aceea nu prea existau. După ce au fost înfrînte în încercările lor de a sugruma Puterea Sovietică, guvernele statelor apusene încercară să convingă, dacă nu pe ele înseşi, cel puţin pe alţii, că Rusia nu există. (Republica Germană a recunoscut existenţa Rusiei Sovietice de-abia în 1922, Anglia şi Franţa — în 1924, iar Statele Unite — în 1933).

În sala de aşteptare a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe era nu scandal imens, provocat de o femeie nu prea tînără, dar cu mult temperament. După ce îl istovise pe secretarul comisarului poporului, se năpusti asupra mea : „Nu au nici un drept ! Puteţi întreba orice avocat. Am paşaport elveţian şi nu îngădui să mă trataţi în halul ăsta !... Nu sînt burgheză, am fost guvernantă şi mi se cuvine ocrotire. Fireşte că am unele economii de aur, doar nu eram nebună să ţin hîrtii, care-şi pierd în fiecare zi valoarea. Am să scriu la Berna, n-am să las lucrurile aşa..." Cu greu am reuşit să mă descotorosesc de ea şi m-am aşezat să completez formularul.

La întrebarea care este scopul călătoriei mele în străinătate, răspunsei : „Vreau să scriu un roman". Secretarul zîmbi şi mă puse să refac totul. La rubrica respectivă îmi dictă : „Călătorie de creaţie artistică".

După alte cîteva săptămîni, intendentul căminului, tovarăşul Adam îmi spuse că sînt invitat la Ceka. Văzîndu-mă emoţionat, adăugă : „Intrarea prin faţă, la tovarăşul Menjinski".

V. R. Menjinski era bolnav şi stătea întins pe un divan mult prea scurt. Credeam că o să înceapă a mă descoase dacă am avut relaţii cu trupele lui Vranghel. Dar el îmi spuse că mă întîlnise la Paris şi mă întrebă dacă mai scriu versuri. I-am răspuns că vreau să scriu un roman satiric. Întrucît discuţia se angajă pe teme literare, îi împărtăşii unele îndoieli ale mele : se publică prea multe poezii bombastice, pe cînd Blok tace din gură... Menjinski zîmbea din cînd în cînd, dădea din cap a aprobare, uneori se încrunta. Deodată îmi dădui seama că e un om ocupat, care se mai şi simte rău, iar eu începusem o discuţie ca la Casa presei... Menjinski îmi spuse : „Noi o să vă dăm drumul. Dar nu ştiu ce-o să zică francezii..."

Căpătai un paşaport cu viză letonă şi unul identic fu înmînat soţiei mele.

Era o zi senină de primăvară ; troienele scădeau, se prăbuşeau, se surpau. De pe streşini picura, se auzeau glasuri sonore de copii.

La Moscova primăvara este extraordinară. Locuitorii binecuvîntatului Sud nu cunosc nimic asemănător. Nu este vorba de o simplă schimbare de anotimpuri, ci de un eveniment excepţional în viaţa oricărui om. Şi cu toate că Moscova de astăzi seamănă prea puţin cu cea din aprilie 1921, primăverile au rămas aceleaşi, fiecare seamănă cu celelalte şi fiecare dintre ele nu seamănă cu

nici una. Trebuie să trăieşti o iarnă cumplit de lungă, să aprinzi lumina cînd te scoli dimineaţa în decembrie, să îngheţi, să vezi pămîntul înfăşurat la nesfîrşit în giulgiu, să fii orbit de viscolele lui martie, ca să poţi aprecia cu adevărat zilele calde, topirea zăpezilor, a gheţurilor, viaţa nouă care se afirmă zgomotos.

Într-o astfel de zi însorită, impetuoasă, întorcîndu-mă la „Kneajii Dvor" cu paşaportul în buzunar, rămăsei o clipă pe gînduri: „Plec..."

Îmi venea greu să mă rup de viaţa din Moscova, poate pentru că această viaţă era foarte grea. După ce Meyerhold părăsi TEO, şedinţele la secţia de copii, unde, în virtutea inerţiei, continuam să elaborăm diferite proiecte, începură să mi se pară fără rost. Ar fi cu mult mai inteligent să încerc a scrie un roman. Şi totuşi, mi-era greu să plec: înţelegeam că viaţa adevărată se desfăşoară aici, la Moscova...

În aceeaşi zi sau într-una din zilele următoare, nu-mi mai amintesc cînd anume, dar cu puţin timp înainte de plecare, îmi spuneam insistent şi îndelung că este cazul să fac un bilanţ.

„A face un bilanţ" era una din ultimele naivităţi ale tinereţii care se sfîrşea. Nu ştiam că voi avea nevoie nu de o oră sau de două pentru a înţelege toată semnificaţia acelor ani în care mă zbuciumasem pe străzile neprimitoare ale Moscovei, prin Rusia sfîşiată şi tăiată în bucăţi, în care educasem copii „modefectuoşi", discutasem despre „arta de stînga", ajunsesem la disperare, glumisem, răbdasem de foame, umblasem în căutarea pîinii sau a tutunului. Pe vremea aceea,

toţi vorbeam în versuri sau în proză despre „epoca istorică". Dar, trăind de pe o zi pe alta, nu poţi vedea epoca: copacii ascund pădurea, iar pădurea în ansamblul ei nu-ţi îngăduie să vezi fiecare copac în parte.

Astăzi, aş vrea să privesc înapoi, să cuget la speranţele şi îndoielile mele de altădată.

Spusesem mai înainte că istoria nu se face la porunca vreunei zîne, ea nu urmează nici logica aceea impecabilă care constituie forţa ştiinţei. Băieţandru fiind, auzisem de multe ori în cercul lui P. G. Smidovici că proletariatul din ţările înaintate, industrializate, va deschide drumul spre socialism.

În 1946, un muncitor care locuia în „Mirgorodul de fier" sau, vorbind mai precis, la Detroit, îmi spusese: „De ce vorbiţi într-una despre capitaliştii americani, despre monopoluri, despre exploatare? Credeţi că noi nu ştim toate acestea? Ştim, dar noi, cu capitaliştii noştri, o ducem mai bine decît voi fără capitalişti..." N-avea conştiinţă de clasă? Desigur, dar nu numai atît, este vorba de o altă atitudine faţă de viaţă, de cultul bunei stări, de teama faptelor eroice, a sacrificiilor, teama de necunoscut.

Oricum ar fi, cel dintîi stat unde a învins revoluţia socialistă a fost Rusia, cu industria ei înapoiată. Din trei cetăţeni ai tinerei Republici Sovietice, doi în loc de semnături puneau cruci. Am avut prilejul să vizitez în 1918 cîteva sate din guberniile Moscova şi Tula. În izbe puteai găsi fotolii tapisate cu pluş, gramofoane, chiar piane, luate de prin conace sau căpătate în oraş

pentru un sac de cartofi. Dar viaţa satului continua la fel ca înainte de revoluţie, aşa cum au descris-o Cehov şi Bunin. Era multă cruzime, ignoranţă, întuneric. Bibliotecile erau arse, orăşenii urîţi (nişte trîntori), unii chiar se bucurau că oraşele mor de foame. Poate că această stare de lucruri explică parţial deruta de care era cuprinsă uneori intelectualitatea şi care şi-a găsit expresia în articolele lui Gorki.

Tineretul venit la oraş, prins de vîrtejul evenimentelor, îşi însuşea lesne ideile simpliste ale extremei proletcultiste, viitorii adepţi ai grupării „Na Postu". Mi s-a întîmplat nu o dată să aud fraze ca acestea: „Ce să mai complicăm... Şovăieli de intelectuali... putregai... Ai citit ziarul? Ei, atunci totul e limpede. Şi toate «de ce»-urile şi «pentru ce»-urile nu sînt decît nişte discuţii burgheze... n-are rost să ne batem capul..."

În toamna lui 1920, V. I. Lenin se adresase comsomoliştilor cu următoarele cuvinte: „Dacă unui comunist i-ar trece prin minte să se laude cu comunismul său pe baza concluziilor primite de el de-a gata, fără a depune o muncă foarte serioasă, foarte grea, foarte intensă, fără a analiza faptele, faţă de care el este dator să aibă o atitudine critică, un astfel de comunist ar fi vrednic de plîns. O asemenea superficialitate ar fi hotărît nefastă."

Vorbisem mai înainte despre setea de cunoştinţe de care erau cuprinse pe atunci milioane de tineri. Poporul deschisese abecedarul. Trebuie să vorbesc şi despre cei care alfabetizau, care ţineau conferinţe de istorie sau geologie, salvau cărţile

din foc, apărau clădirile muzeelor şi, suferind, poate mai mult decît toţi, de foame, apărau cultura — mă refer la intelectualitatea rusă. Desigur, nu am în vedere acea parte a ei care a plecat în străinătate şi acolo a încercat să-şi ponegrească poporul, vorbesc despre intelectualitatea care trecuse de partea Revoluţiei din Octombrie, dar totodată era frămîntată de îndoieli. Cînd reciteşti primele nuvele ale lui Vsevolod Ivanov, Malîşkin, Pilniak, N. Ogniov sau primele poezii ale lui Tihonov, îţi dai seama limpede că aceste îndoieli izvorau din acea sete de a avea o atitudine critică faţă de fapte, de care vorbea Lenin.

În piaţa Strastnaia se putea citi un afiş: „Trăiască electrificarea!" Lîngă acest afiş, mi-a recitat Esenin într-o zi monologul lui Pugaciov: „O, Asie, Asie! Albastru meleag, presărat cu sare, nisip şi var. Unde luna tronează pe cer ca kirghizul în car. Dar, în schimb, ce năvalnice-s apele ei, dinspre munte venind înspumate! Oare nu tot ca ele şi hotarele-i sînt biciuite de simţuri turbate? O, de mult tot visam într-acolo să plec, să m-adap din izvorul mîniei, ca un nou Tamerlan să mă-ntorc îndărăt, să dau iama în poarta Rusiei." Versurile erau frumoase, dar nu la versuri mă gîndesc acum. Prin ţară cutreierau bande. La sate, detaşamentele pentru rechiziţionarea alimentelor erau primite cu focuri de armă. Ogoarele rămîneau neînsămînţate. Prin preajma gărilor rătăceau copii vagabonzi, oraşele sufereau de foame, mortalitatea creştea vertiginos.

Toate acestea aparţin astăzi unei istorii îndepărtate. „Asia albastră" este în plină industrializare şi Uniunea Sovietică o sprijină în acest proces. Dacă în preajma lui 1940 unii politicieni apuseni mai numeau încă statul nostru „colosul cu picioare de lut", în curînd ei se convinseră că picioarele „colosului" sînt foarte solide.

Recent mi s-a povestit o anecdotă care circulă prin New York. Un american se adresează prietenului său : „Ce nenorocire ! Se spune că ruşii ne-au furat secretul industriei atomice." La care prietenul răspunde : „Dar e grozav ! Acum vor rămîne cu cinci ani în urma noastră."

Astă-vară, în grădina mea au înflorit nişte dalii minunate, mari, strălucitoare, ca stelele de pe vechile mozaicuri. Cumpărasem seminţele la Paris, la celebrul Vilmorin şi ele purtau nume rusesc „Sputnik".

Cînd privesc Moscova, parcă nu-mi vine să cred că este oraşul unde mi-am petrecut copilăria. Cînd mergi spre aerodromul de la Vnukovo, te minunezi de fiecare dată : nu mai cresc case, ci străzi, cartiere întregi.

Desigur, la noi se fabrică mai bine un avion cu reacţie decît o cratiţă obişnuită, dar cu timpul oamenii vor învăţa să facă şi crătiţi. În schimb, astăzi, politicienii apuseni nu fac decît să vorbească despre picioarele balistice ale „colosului".

Prin firea mea aparţin oamenilor care sînt porecliţi „Toma necredinciosul". (Acest adjectiv poate induce în eroare ; Toma fusese foarte credincios şi, după legenda creştină, suportase cu stoicism torturile. Dar nu credea pe cuvînt, voia

să verifice exactitatea celor ce i se relatau, adică avea o atitudine critică faţă de fapte.) În anii la care mă gîndesc acum (1920—1921), aveam destule îndoieli, dar aceste îndoieli nu semănau cu discuţiile oamenilor care socoteau că Rusia se destramă, că vor veni varegii pentru a instaura ordinea, că totul se va termina printr-un regim burghez liberal moderat. Nu mă îndoiam de un singur lucru : de victoria noii orînduiri sociale.

Viaţa cotidiană era înfiorătoare : mei şi voblă, conductele de canalizare crăpate, frig, epidemii ! Dar şi eu (ca şi toţi oamenii cu care eram prieten) ştiam că poporul care reuşise să învingă intervenţia va birui şi ruina economică. Cîteva luni mai tîrziu, mă apucai de primul meu roman. Julio Jurenito, vorbind despre un oraş neobişnuit al viitorului, construit din oţel şi sticlă, bine organizat, exclamă : „Aşa va fi ! O spun aici, în Rusia mizeră, ruinată, căci construiesc nu cei ce au prisos de piatră, ci oamenii care s-au hotărît să cimenteze cu sîngele lor aceste pietre îngrozitoare..."

Îndoielile mele nu erau legate de casa care se construia, ci de oamenii ce urmau s-o locuiască. Într-o piesă a lui Iuri Oleşa, eroina alcătuieşte două liste : într-una din ele trece „binefacerile" revoluţiei, în alta „crimele" ei. După aceea ea îşi recunoaşte greşeala şi piesa este intitulată „Lista binefacerilor". Eu n-am alcătuit asemenea liste nici pe hîrtie, nici în gînd. Viaţa este mai complicată decît logica primară, multe crime pot

duce la acte de binefacere, după cum există binefaceri care conțin crime în germene.

(Vorbind despre aspectele întunecate ale vieții noastre, se adaugă uneori cuvintele „rămășițe ale capitalismului". Cîteodată această explicație este adevărată, alteori nu. O lumină puternică face să pară și mai întunecate umbrele și o faptă bună poate să aibă urmări rele. Să luăm un exemplu din cele mai comune: birocratismul. Despre el scrisese V. I. Lenin și continuă să se scrie după 40 de ani în presa noastră. Oare dropica hîrțoagelor, hipertrofia celor ce înregistrează, ce analizează, ce verifică, ce contrasemnează, reprezintă numai o rămășiță? Oare asemenea boală, care, în ultimă instanță, poate și trebuie să dispară, nu este legată de dezvoltarea organizării, a evidenței, a controlului producției, adică de lucruri progresiste și juste?)

Mi-aduc aminte de o femeie de serviciu de la școala chimico-militară, o tînără venită de la țară, care avea obiceiul să cînte o strigătură: „Mi-e frică, zău, să n-o fac lată, fără permis să intru în privată. Eu bucuroasă-aș fi să-l pot lua, dar n-are cine să mi-l dea!" La început am rîs, după aceea am căzut pe gînduri.

Muncitorul știe prea bine că orice mașină, chiar cea mai complicată, este făcută de om și servește omului. În 1932 am vizitat șantierul Combinatului de la Kuznețk. Oamenii care veniseră de la țară priveau mașinile cu ură sau cu o teamă plină de pietate. Unii dintre ei stricau mașinile-unelte — dacă o mașină nu mergea, smuceau înfuriați manetele așa cum acasă, la

țară, loveau cu biciul caii chinuiți. Alții se adresau cu respect furnalelor, denumindu-le „Doamna Ivanovna", iar cuptoarelor Martin le spuneau „Nenea Martin".

Mă gîndeam, desigur, în primul rînd la soarta artei. Diagrama pe care am văzut-o pe perete în cabinetul lui V. I. Briusov nu numai că m-a uimit, dar m-a și speriat. Literatura era înfățișată sub formă de pătrate, cercuri, romburi, șuruburi ale unei mașini uriașe.

Într-o bună zi îi împărtășii lui Lunacearski îndoielile mele. El îmi răspunse că în comunism se va ajunge la diversitate și nu la uniformitate, că opera unui artist nu poate fi ajustată după un singur tipar. Anatoli Vasilievici spunea că există cîte unii „Derjimorda" care nu înțeleg natura artei. Un an mai tîrziu, în articolul publicat în revista „Presa și revoluția" el a recurs la aceeași idee și, arătînd că într-o perioadă de tranziție este necesară cenzura, adăuga: „Omul care va spune: «jos cu toate aceste prejudecăți despre libertatea cuvîntului, orînduirea noastră comunistă cere conducerea de către stat a literaturii, cenzura nu este o instituție odioasă a unei perioade de tranziție, ci ceva specific unei vieți socialiste, rînduite, socializate», acela va trage de aci concluzia că însăși critica trebuie să devină ceva în genul unui denunț sau al unei ajustări a operelor artistice după tipare primitiv revoluționare, acela va dovedi că sub aparența de comunist, dacă ai sta să-l rîcîi puțin, el este în fond un «Derjimorda». Dacă un asemenea om va avea cît de cît acces la putere, el nu se

va alege de la ea cu nimic altceva decît cu plăcerea de a-şi da aere, de a face acte arbitrare şi mai ales de a interzice şi a trage la răspundere..."

În epoca la care mă refer nu exista încă revista „Na Postu". Se mai organizau concomitent expoziţii ale unor pictori de diferite orientări, de la Brodski pînă la Malevici. Meyerhold îşi mai dădea drumul fanteziei nu departe de Teatrul de Artă. Dar în faţa ochilor mei stăruiau mereu diagramele cu pătrate şi romburi...

Mîncam cu grijă, de parcă ar fi fost peşte, cele cincizeci de grame de pîine ţepoasă care ni se dădea. Polonskaia scria: „Mă întristez la gîndul că ne vom dezvăţa să preţuim prietenii smeriţi, statornici şi tăcuţi: buştenii de mesteacăn, un pumn de sare, o strachină cu lapte şi roadele sărace ale pămîntului sărac şi aspru..." În anii aceia eram cu toţii nişte romantici, deşi ne era ruşine de acest cuvînt.

Discuţia pe care o purtam nu era la adresa epocii, ci a mea însumi. În ideile mele erau multe confuzii. Eram partizanul esteticii industriale, al economiei planificate, uram haosul, făţărnicia, poleiala capitalismului (pe care-l cunoşteam în realitate, nu din cărţi). Dar nu o dată m-am întrebat ce se va întîmpla în această societate nouă, mai raţională şi mai dreaptă, cu diversitatea caracterelor umane? Nu vor înlocui oare arta maşinile perfecţionate pe care le proslăveam? Nu va sugruma oare tehnica sentimentele uneori ceţoase, totuşi scumpe oamenilor?

Patruzeci de ani mai tîrziu, am publicat în „Komsomolskaia Pravda" scrisoarea unei fete din Leningrad, care relata cazul unui excelent inginer, dar un om care dispreţuia arta, era indiferent faţă de tragedia lui Manolis Glezos, se purta dur cu mama şi colegii săi, care socotea că în era atomică iubirea este un anacronism. În acelaşi ziar mi-a fost dat să citesc scrisoarea unui specialist în cibernetică: autorul îşi bătea joc de o fată capabilă „să plîngă în pernă" ca şi de oamenii care în vremea noastră mai admiră muzica lui Bach sau poezia lui Blok.

Multe din îndoielile mele din anul 1921 au fost naive şi viaţa le-a dezminţit; multe, dar nu toate...

Mai mult decît orice mă înspăimîntă indiferenţa, mecanizarea, nu a producţiei, ci a sentimentelor, decrepitudinea artei. Ştiam că pădurea va creşte şi mă gîndeam la soarta fiecărui copac viu, cald, cu sistemul său radicular complicat, cu ramurile sale de forme bizare, cu inelele anuale de creştere ale trunchiului său.

Poate că mă asaltau asemenea gînduri pentru că la vîrsta de treizeci de ani mă pregăteam să dau examen pentru a avea dreptul să mă numesc scriitor. Bineînţeles, nu ştiam ce greutăţi mă aşteaptă. Dar aveam conştiinţa limpede că nu este vorba numai de a şti cum să construieşti un roman, sau să cizelezi o frază. Într-una din scrisorile sale, Cehov spune că misiunea scriitorului este de a lua apărarea omului. Aceste cuvinte sună simplu, dar e foarte greu să le traduci în fapt...

26

PE ATUNCI timpul trecea foarte repede, dar trenurile mergeau încet. Pînă la Riga am călătorit îndelung, încît am avut vreme să meditez la multe.

În compartimentul de alături erau niște curieri diplomatici ai noștri. Privii sacii lor cu sigilii roșii și zîmbii. Noi nu aveam decît un geamantan rupt și în el niște reviste: „Unovis", „Arta Comunei", „Cuvîntul artistic" și niște cărți ale lui Maiakovski, Esenin, Pasternak. Cînd ajunserăm, în sfîrșit, tîrîș-grăpiș pînă la Sebej un curier diplomatic ne spuse: „Tovarăși, în curînd vom ajunge la granița cu Letonia. Acolo este un bufet, gîndiți-vă la prestigiul sovietic, nu vă repeziți la mîncare..." Mi-am zis că n-am să ies din vagon.

Sosirăm la Riga seara și, după ce duserăm geamantanul în odaia micuțului hotel, mă adresai Liubei: „Și acum, hai la restaurant..." Priveam mereu în jurul meu, de parcă m-aș fi dus la vreo adresă conspirativă, mă simțeam prost, ce-o să se zică: uite, un cetățean sovietic abia sosit, și s-a și grăbit să ia masa...

Nu știu dacă porțiile erau mari sau dacă noi pierdusem obiceiul de a mînca, dar nu reușii să viu de hac nici măcar unei jumătăți de biftec. Mă cuprinse melancolia: uite, îmi ziceam eu, bucata de carne la care visasem atîta timp, și nu pot s-o mănînc...

Nu era lucru ușor să potolești foamea psihologică. După ce luam masa, mă opream lîngă vreo brutărie sau mezelărie, examinam pîinile de forme diferite, crenvurștii, pateurile. Așa privesc amatorii bibelourile rare în vitrinele anticariatelor. Cercetam meniurile afișate la intrarea numeroaselor restaurante și denumirile felurilor de mîncare îmi sunau ca niște versuri.

Luasem cu mine pașaportul care îmi fusese eliberat de Guvernul provizoriu în 1917 pentru a dovedi francezilor că mai locuisem și înainte la Paris. Pașaportul avusese timp să se învechească și semăna mai curînd a piesă de muzeu. Cînd i-am întins consulului francez pașaportul sovietic, el își retrase mîna de parcă i-aș fi oferit un fier încins. După ce examină vechiul document rupt, îmi spuse în silă: „Ați fost emigrant politic? Asta nu-i o recomandare..." Mă întrebă cu ce m-am ocupat la Moscova și de ce vreau să plec la Paris. I-am răspuns naiv că în ultimele luni îl ajutasem pe Durov să dreseze niște iepuri de casă, iar la Paris vreau să scriu un roman mare. Consulul îmi răspunse posomorît: „Nu cred că veți scrie acest roman la Paris".

Trimisei scrisori prietenilor care locuiau la Paris, rugîndu-i să intervină ca să mi se dea viză. Am avut timp să-mi potolesc foamea și am încetat să mai examinez mezelurile din vitrină. Nu aveam cunoștințe la Riga. Se porni o ploaie rece, care ținu cîteva zile în șir. Într-o zi primii vizita unui omuleț trist, care îmi declară că înființează o editură, că vrea să publice scriitori sovietici, îmi arătă diferite manuscrise și cum-

pără volumul meu de versuri „Meditații". Din cînd în cînd, treceam pe la ambasada noastră, citeam „Pravda" și discutam cu secretarul ambasadei căruia îi plăceau imaginiștii. Consulul francez îmi răspundea de fiecare dată același lucru : „După cum mă și așteptam, n-a sosit nici un răspuns..."

Vizele sosiră cînd îmi pierdusem orice speranță. Consulul nu acceptă nici în ruptul capului să pună viza pe pașapoartele noastre sovietice și ne eliberă niște permise speciale. Mă dusei la consulatul german pentru viza de tranzit. Consulul se miră foarte tare, că, deși cetățean sovietic, am căpătat viza franceză. Lucrul i se păru suspect și ne declară că nu ne poate lăsa să trecem prin Germania. A trebuit să alegem un drum foarte complicat : cu vaporul pînă la orașul liber Danzig, de acolo pe mare pînă la Copenhaga și mai departe, prin Londra, la Paris.

La Danzig ni se dădu voie să intrăm în oraș. Pe străzile înguste, medievale, se înghesuiau speculanții care făceau trafic cu valută de tot felul.

Danezii ne reținură și ne poftiră într-o mașină. Credeam că ne vor duce la închisoare, dar ne-au dus la baie și în timp ce ne spălam, ne-au dezinfectat hainele. Lucrul era explicabil — în Rusia mai bîntuia tifosul exantematic. Dar la Londra, poliția mă luă drept nebun numai pentru că la întrebarea cum reușisem să evadăm din Rusia, îi răspunsei că am plecat cu pașaport.

În volumele următoare ale acestei cărți voi povesti despre viața din Apus în anii de după

primul război mondial. Dar în timpul călătoriei de la Moscova la Paris numai de observații nu-mi ardea. Deși cunoșteam bine Apusul, totul mă uluia. Erau prea multe lucruri. Oamenii păreau somnoroși și indiferenți.

Ajunserăm la Copenhaga de 1 Mai. Pe străzi trecu o coloană de manifestanți, liniștită, oamenii cîntau și mîncau sandvișuri. În fața primăriei se plimbau niște porumbei atît de îndopați, încît nici nu mai puteau să se ridice în zbor. În fața palatului regal erau postate santinele cu căciuli uriașe. În cartierele muncitorești oamenii se înghesuiau lîngă prăvălioare și păreau a fi mai preocupați de cumpărarea margarinei, ce începuse a fi atunci la modă, decît de lichidarea capitalismului.

Și la Londra exista un palat și santinele cu căciuli uriașe. La Hyde-Park un flecar explica trecătorilor că la Fiume și la Vilno sînt încălcate drepturile omului și că englezii trebuie să apere libertatea. Îmi amintii de soldații englezi pe străzile Feodosiei și pornii mai departe.

În sfîrșit, reușii să ajung la „Rotonde", totul era la locul lui. Un pictor îmi dădu bună ziua, după care mă întrebă : „Nu te-am mai văzut de multă vreme. Ai fost plecat ?" și fără a mai aștepta răspunsul meu, începu să-mi povestească ultimele cancanuri.

Patronul hotelului „Nice", unde locuisem ani de-a rîndul, se întorsese de pe front teafăr și nevătămat. Ne îmbrățișarăm ca doi prieteni.

Da, totul era ca altădată. Numai eu eram altul... De-abia după ce mă aflai la „Rotonde",

îmi dădui seama de schimbarea petrecută cu mine. Lucrurile care altădată mi se păruseră firești, acum mă uimeau, uneori mă revoltau. Parisul era minunat, umblam entuziasmat pe cheiurile Senei, hoinăream prin toate locurile pe unde trecuse tinerețea mea. Cu orașul mă simțeam la îndemînă. Cu mult mai greu mi-era în relațiile cu oamenii. Nu știam cum să le explic ce se petrecuse cu noi în Rusia.

Plecasem din Paris în vara acelor lupte crîncene și mi-era greu să înțeleg că parizienii păreau să fi uitat anii de război. Numai reclamele agențiilor turistice mai aminteau de trecutul apropiat : „Excursii ieftine la Verdun cu vizitarea cîmpului de luptă".

Un ziar organiză un concurs : „Care mareșal se bucură cel mai mult de dragostea francezilor ?" Pe străzi bărbații umblau îmbrăcați în chip ciudat : sacouri scurte, strînse pe talie, pieptul bombat, astfel încît venerabilii părinți de familie arătau ca niște pederaști. Văzui pentru prima oară dansîndu-se foxtrot ; perechile se cutremurau de parcă ar fi fost niște păpuși mecanice.

Tot ceea ce spun este semnificativ nu atît pentru Parisul anului 1921, cît mai ales pentru starea mea sufletească. Scrisesem niște versuri (cu arhaisme care continuau să mă atragă, cu toată pasiunea mea pentru „arta de stînga") : „Țara mea, necunoscînd măsura, azvîrli în foc ciurucurile toate, să-ncălzească peștera afundă recea lor cenușă nu mai poate. E de preferat caloriferul, sigur... De-aceea, în Paris picat, Ehrenburg, apucă-te ca-n friguri, ode lungi să-i scrii neîntîrziat. Dar ruseasca limbă e greoaie, pentru ditirambi nu se dezdoaie... Și-apoi rusului nu prea îi stă în fire să-l slăvească pe-acel domn „subțire" ce gonește-n „Fordul" lui de zor, cu vag aer de învingător, înghițind cu verstele o dată calea-i pîn-la capăt măsurată..."

De altfel, la Paris nu era lipsă de ruși gata să proslăvească „gazdele generoase". Emigrația nu înțelesese încă ce o așteaptă în străinătate. Pasiunile războiului civil nu avuseseră încă timp să se răcească. La Paris apărea ziarul lui Burțev „Obșcee delo", în paginile căruia Rusia nu era numită altfel decît „Sovdepia". Mi-amintesc de o știre publicată în acest ziar în care se spunea că fiarele care au mai scăpat cu viață din Grădina zoologică de la Moscova sînt hrănite cu cadavrele celor împușcați. Zinaida Ghippius îi învinuia pe toți cei rămași în Rusia că „s-au vîndut bolșevicilor" ; și Blok se vînduse, și Belîi, și chiar A. F. Koni... Bunin, pe care l-am întîlnit la Tolstoi, nici n-a vrut să stea de vorbă cu mine. Iar simpaticul Alexei Nikolaevici mormăia dezorientat, dar și cu afecțiune în glas : „Ilya, tu te-ai molipsit acolo de tot felul de aberații". De îndată ce spuneam că am plecat cu pașaport sovietic, emigranții îmi întorceau spatele, unii indignați, alții cu teamă.

M-au primit ca pe un prieten foștii clienți ai „Rotondei". Am spus „foștii" pentru că vechea „Rotonde" dispăruse, am înțeles-o după două sau trei zile de la sosirea mea. Și aceasta se datora nu numai faptului că se schimbase patronul cafenelei. Se schimbase epoca. Locul

pictorilor şi al poeţilor îl luaseră turiştii străini. Viaţa haotică, pe jumătate în mizeria de altădată, devenise un stil modern pentru oamenii care se jucau „de-a boema". În jurul „Rotondei" mai existau şi alte cafenele, vechi şi noi, unde se adăpostiseră unii veterani şi unde veneau unii novici. La cafeneaua „Dôme" îmi regăsii vechii prieteni: Fotinski, Diego Rivera, Marevna, Ţadkin. Uneori trecea pe la „Rotonde" Léger. La cafeneaua „Select" veneau tineri americani; nu-i cunoşteam şi de-abia mulţi ani mai tîrziu, după ce am făcut cunoştinţă cu Hemingway, am aflat că la „Select" meditase el la primul său roman.

Le povesteam despre expoziţiile de la Moscova, despre piesele lui Meyerhold, recitam pe dinafară versurile lui Maiakovski, Esenin, Pasternak.

Picasso mă îmbrăţişă şi-mi declară de îndată: „Ştii bine că locul meu este acolo. Ce să fac în Franţa lui monsieur Millerand?" Albert Gleizes îmi povesti că expusese cu puţin timp înainte un panou „Proiect de decorare a uneia din gările Moscovei". Léger visa să lucreze într-un teatru din Moscova. Diego Rivera întreba cum să ajungă în Rusia. Poetul André Salmon îmi citi poemul său ce purta drept titlu cuvîntul rusesc „Prikaz" şi în care glorifica eroismul poporului rus.

S-ar fi părut că Franţa burgheză putea să se liniştească într-o anumită măsură. Anii primejdioşi rămăseseră în urmă. Cei demobilizaţi avuseseră timp să uite răzmeriţele soldăţeşti. Valul grevelor scădea. Dar mai puteai vedea pe unele

ziduri afişe înfăţişînd un om fioros cu un cuţit în dinţi: era sperietoarea cu care cercurile conducătoare încercau să bage frica în francezul mijlociu. Propaganda nu era prea complicată: comuniştii sînt nişte asiatici, nişte sălbatici, care au naţionalizat femeile şi-i obligă pe toţi să facă marşuri la comandă. Exista un argument mai puternic decît „naţionalizarea femeilor" — împrumuturile ruseşti, economiile francezilor mijlocii, care cumpăraseră de la bancă hîrtii cu gîndul la o afacere avantajoasă. „S-a isprăvit cu bănuţii noştri", plîngeau rentierii cu ură şi disperare.

De altfel ar fi fost greşit să spunem că burghezia franceză apucase să-şi vină în fire. E adevărat că în Franţa era linişte, dar numai cu o jumătate de an înainte, în Italia vecină, muncitorii puseseră mîna pe cîteva uzine, una după alta. Numai cu două luni înainte ziarele anunţaseră o răscoală în Saxonia. Pe zidurile Parisului puteai vedea inscripţii făcute cu vopsea, cu cărbune, sau cretă: „Trăiască Sovietele!"

Fusesem în Franţa şi în primăvara anului 1946. Şi de astă dată burghezia era nervoasă. Nu-i plăcea faptul că în suburbiile muncitoreşti ale Parisului consiliile municipale dădeau străzilor numele lui Stalin. Dar „războiul rece" era abia la începutul său, din punct de vedere oficial Uniunea Sovietică era o putere aliată şi la ceremoniile de schimbare a numelor străzilor, reprezentanţii partidelor de dreapta salutau pe „marele mareşal" cu un amestec de ură, teamă şi respect.

În 1921 în Franţa nu existau străzi purtînd numele lui Lenin. Dar aveai senzaţia că Lenin este în suburbiile muncitoreşti. El nu era mareşal, ci un om care petrecuse mulţi ani la Paris, pe care unii îl întîlniseră, îl mai ţineau minte. Prin suburbiile pariziene se răspîndise istoria uimitoare despre omul cu şapcă de muncitor, care devenise conducătorul unei ţări uriaşe, enigmatice, despre muncitorii ruşi înfometaţi, dezbrăcaţi, care au respins cu puşti vechi atacurile intervenţioniştilor şi această poveste nu-i lăsa pe învingători să doarmă liniştiţi.

Începui să-mi dau seama că primele mele impresii, superficiale, fuseseră înşelătoare. În Apus erau multe lucruri noi. Cumpărai o carte care conţinea o expunere popularizată a teoriei relativităţii. Mă atrăgea noul volum al lui Blaise Cendrars „Judecata de apoi“ cu ilustraţii de Léger, o satiră care înfăţişa sfîrşitul lumii capitaliste şi aducea cu un scenariu cinematografic.

Văzui cîteva filme cu Charlie Chaplin, care ajunsese o celebritate. La expoziţia lui Picasso treizeci de pînze se certau între ele şi totuşi pe toate le unea necesitatea impetuoasă de a exprima plastic noua epocă: Înţelesei că trebuie să citesc, să văd, să chibzuiesc multe.

Diego se bucură auzind că eroul romanului meu va fi un mexican. Se pregătea să plece în Italia, dar făgădui să-mi descrie atmosfera în care îşi petrecuse copilăria şi prima tinereţe Julio Jurenito.

Cumpărai un bloc-notes şi hotărîi să mă apuc de roman. Dar pe neaşteptate autorităţile franceze se amestecară în planurile mele literare. Tovarăşul Menjinski avusese dreptate...

Nu cunosc exact cauzele expulzării mele. Cînd întrebai de ce sînt expulzat, un funcţionar de la prefectură îmi răspunse : „Franţa este ţara cea mai liberă din lume. Dacă sînteţi expulzat, înseamnă că există motive pentru aceasta...“ Unul dintre prietenii mei, care intervenise pentru anularea expulzării, primi următorul răspuns : „Dar dumneata nu ştii, omul acesta se ocupă cu propagandă bolşevică“. Probabil că pe terasele cafenelelor, unde mă întîlneam cu prietenii mei, se aflau agenţi secreţi. Francezii le spun „muşte“. Într-adevăr, sînt sîcîitori ca muştele de toamnă, dar muştele au o viaţă scurtă, în timp ce informatorii supravieţuiesc uneori nu numai schimbărilor de ministere, dar şi schimbărilor de regimuri.

Dis-de-dimineaţă sosi la mine un individ pirpiriu cu ochi lipsiţi de orice expresie, cu mustaţa rară, care-mi arătă insigna sa de agent al prefecturii. Un al doilea agent o arestă pe soţia mea. Patronul hotelului era în culmea indignării : „Mi-e ruşine pentru Franţa !“ spunea el, dar cuvintele lui nu produseră nici un fel de impresie asupra copoilor. Fui dus la prefectură şi acolo mi se declară că va trebui să părăsim Franţa chiar în cursul aceleiaşi zile.

— Dar unde ne putem duce fără viză ? întrebai eu naiv.

— Frontiera cea mai apropiată este cea belgiană.

— N-avem viză belgiană.

— Nici n-o s-o primiți. Belgienii o să vă trimită înapoi la frontiera franceză.

— Și-atunci ?

— Atunci o să vă arestăm pentru trecerea ilegală a frontierei. Veți ispăși pedeapsa și după aceea n-o să vă mai evacuăm ci o să vă expulzăm.

N-am înțeles care era deosebirea dintre cele două noțiuni. Funcționarul explică :

— Pînă la frontieră veți călători într-un vagon obișnuit pe contul dumneavoastră. Veți fi însoțiți de un colaborator al nostru în haine civile, dar cînd veți fi expulzat nu veți mai avea nevoie să vă îngrijiți de bilete, pentru că pînă la frontieră veți călători sub escortă. Acum sînteți liber. Dar veți pleca însoțit de un colaborator al nostru...

— Și după ce belgienii ne vor trimite înapoi, după ce vom sta termenul respectiv la închisoare, unde ne veți trimite ?

— Tot în Belgia.

Înțelesei că vom deveni un fel de mingi de fotbal cu care se vor juca francezii și belgienii. Lucrul mi se păru prea puțin atrăgător. Totuși trebuia să luăm prînzul. Ne duserăm la un restaurant peste drum de „Rotonde", și acolo întîlnirăm un sculptor pe care îl cunoșteam. Îi povestirăm că ne așteaptă expulzarea. El alergă la „Rotonde" și în cîteva clipe ne văzurăm înconjurați de zeci de prieteni. Toți erau indignați. Copoii ședeau la o masă vecină și înfulecau cu poftă ; se obișnuiseră de mult cu situația lor de „*flic*"-i murdari (așa sînt porecliți în Franța

polițiștii), întrucît auzeau în fiecare zi acest cuvînt, iar la restaurantul „Baty" se mînca bine și ei dispuneau de avansuri spre decontare în vederea acestui gen de cheltuieli.

Îmi zisei că ordinul de evacuare trebuie să fie semnat de grăsanul Briand, unul din cei mai abili oratori, o adevărată privighetoare parlamentară, și mă simții mai vesel. În anii războiului îi fusesem prezentat în calitatea mea de corespondent al ziarului „Birjevîe Vedomosti". El îmi cîntă o arie scurtă, dar plină de gingășie... Acum îl speriasem pe Briand. Ca și iepurii lui Durov, începui să înțeleg că sînt o fiară de temut.

Trenul pleca seara tîrziu. În gară, unul dintre copoi declară că se va duce să ne ia bilete : „Bineînțeles, pentru clasa a treia ?" Venisem într-adevăr cu clasa a treia, dar tonul agentului mă revoltă și i-am răspuns : „Bineînțeles, cu clasa întîi..." Probabil că acest lucru ne-a și salvat.

În compartiment eram trei : Liuba, eu și copoiul, care coborî din tren la frontiera franceză. O sfătuii pe Liuba să se culce și să se prefacă a dormi. Intră un jandarm belgian, îi arătai cu un gest pe Liuba, făcîndu-l să înțeleagă că nu trebuie s-o scoale ; belgianul dădu din cap cu înțelegere. Polițiștii se poartă cu respect față de pasagerii din clasa întîi. Îi arătai o foaie pe jumătate putredă, pașaportul din 1917. În zadar căută jandarmul viza belgiană. După ce împături cu grijă foaia, îmi șopti : „Aveți un pașaport mult prea vechi, trebuie să-l preschimbați".

Iar eu îi răspunsei de asemenea în șoaptă: „Aveți dreptate, mă gîndesc să fac acest lucru la Bruxelles".

Meciul de fotbal n-a mai avut loc. Călătorirăm netulburați mai departe.

27

LA BRUXELLES, în fața Gării de Sud, văzurăm două hoteluri, unul se chema „Prevedere" celălalt „Speranță". Întrucît nu voiam să pierdem nădejdile, ne îndreptarăm spre hotelul „Speranța". Dar acolo furăm rugați să completăm un formular în care exista întrebarea perfidă cu privire la vizele de intrare.

Tinerețea mea se desfășurase într-o epocă arhaică — nu existaseră nici aviația civilă, nici radiodifuziunea, nici vizele. Avionul este o invenție remarcabilă; aparatul de radio poate fi folositor, de altfel nici nu ești obligat să-l deschizi, este o chestie de gust; pe cînd vizele nu pot fi trecute în nici un caz în categoria descoperirilor care ușurează viața omului. Nu mă gîndesc să socotesc cît timp, cîte forțe, cîți nervi am cheltuit în viață pentru vize. Vizele pot fi diferite, ca și bacteriile, ele pot fi împărțite în clase, în familii. Există vize de intrare și de ieșire, de tranzit cu oprire sau fără oprire, valabile o dată sau de mai multe ori, cu sau fără indicația punctului

de frontieră; nu e ușor să te descurci în ele, dar și mai greu să le capeți.

Părăsirăm în grabă vestibulul hotelului; în locul răspunsului la întrebarea despre vizele de intrare, trăsesem o linioară cochetă. Norocul nostru din timpul nopții putea să se termine cu o mare neplăcere ziua nămiaza-mare, căci pătrunsesem în Belgia fără vize de intrare.

Povestisem mai sus că în anii dinaintea războiului editasem la Paris o mică revistă de poezie „Vecera" în colaborare cu Nemirov, care era de fel din Rostov. El avea o soție foarte simpatică, veselă, cu ochii puțin sașii, care cînta frumos. O chema Marusia. Ea se despărți curînd de Nemirov; în timpul războiului o întîlnisem adesea în Sudul Franței. Înainte de plecarea mea în Rusia, cineva îmi povestise că Marusia se recăsătorise cu poetul belgian Hellens.

Ieșind din hotel nu mă gîndeam decît la un lucru: cum să-l găsesc pe Hellens? În țările apusene nu există birou de adrese, oamenii vor să trăiască liniștiți și numai Domnul-Dumnezeu și cu poliția știu unde locuiește fiecare. Nici în cartea de telefon nu-l găsii pe Hellens (nu știam că acest nume e un pseudonim). Intrai într-o librărie, dar acolo mi se spuse că ei vînd numai cărți serioase, nu poezii. Începui să studiez vitrinele librăriilor și găsii una unde era expusă o carte a lui Hellens. Intrai fericit în librărie, dar nu aflai nimic. Mi se propuse să scriu o scrisoare pe adresa editurii. Nu puteam să le explic că pînă va ajunge scrisoarea în posesia lui Hellens,

nu mă voi mai găsi la hotelul „Speranţa", ci într-o închisoare obişnuită.

Totuşi avui noroc! După cinci sau zece librării vizitate, reuşii să dau de un amator de poezie care se dovedi a fi şi un om milos. El îmi spuse că-l voi găsi pe Franz Hellens la Camera reprezentanţilor, numele lui este Van Ermenghem şi este şeful bibliotecii parlamentului. Simţii pe loc cum îmi cresc aripi: Parlamentul nu e „Rotonde"!

Hellens şi Marusia ne primiră ca pe nişte vechi prieteni. Eu îi tot dădeam zor cu viza. Marusia îşi amintea vremurile trecute. Hellens tăcea şi zîmbea cu gingăşie. Avea 40 de ani; pe chipul lui aspru de nordic ochii luminoşi trădau un visător cu suflet de copil.

Hellens povesti unuia dintre miniştri că sînt poet, că nu se ştie de ce am fost expulzat din Franţa, că vreau să stau cîteva luni în Belgia, pentru a scrie o carte. Formalităţile durară două săptămîni. Hoinăream prin Bruxelles, care este foarte zgomotos în apropierea bursei şi foarte liniştit în vechile cartiere, unde sînt multe case de un cenuşiu negru, cu ornamente aurii şi verzi, bătrîne curate şi visători domoli, care, după terminarea zilei de lucru, îşi fumează pipele şi contemplă cerul alburiu cu ochii lor decoloraţi.

Mă împrietenii cu Hellens, un om deosebit de pur şi de trist. Este în primul rînd poet, nu numai pentru că a scris şi scrie versuri, dar şi pentru că proza lui ca şi toată viaţa lui, de altfel, sînt pătrunse de esenţa poeziei.

În primăvară, cînd făcurăm cunoştinţă, el scria romanul „Bass-Bassina-Bulu" — aceasta era denumirea ce o dăduse zeului negru care se afla în odaia sa. În roman, acest zeu înţelept şi naiv, atotputernic şi neputincios nimereşte din pădurile virgine ale Africii în Europa şi descrie cu ironie tristă viaţa din jurul său. Am citit scrisoarea lui Gorki despre această carte, izvorîtă din dragoste şi nu din simplă curtoazie. (Personal cei doi scriitori au făcut cunoştinţă mai tîrziu, în 1925, la Sorrento; într-o altă scrisoare, Gorki îşi amintea de ochii lui Hellens în care, în ciuda asprimii, ghiceşti tristeţe şi gingăşie de copil). „Bass-Bassina-Bulu" îi plăcu lui Stefan Zweig care prefaţă traducerea germană a acestei cărţi.

Îi povestii multe lucruri lui Hellens despre Moscova. Îi plăcură foarte mult versurile lui Esenin şi, cu ajutorul Marusiei, începu să le traducă în limba franceză.

Mai tîrziu l-am mai întîlnit sporadic pe Hellens, la Paris, la Bruxelles. Treceau anii; trecu viaţa. Astăzi totul este altfel, pe cînd Hellens a rămas acelaşi: copiii nu îmbătrînesc, visătorii nu trădează, deci nici nu se schimbă...

Hellens îmi făcu într-o zi cunoştinţă cu pictorul Permeke, astăzi cunoscut tuturor iubitorilor de pictură, dar pe atunci considerat printre „tineri"! (avea 35 de ani, dar din viaţa lui de artist trebuie eliminaţi anii de război; fusese grav rănit în cursul luptelor de apărare a Anvers-ului şi scăpase cu viaţă în ciuda pronosticurilor medicilor). Nu ştiu cum se poate explica

— prin trăinicia tradiţiilor sau prin specificul peisajului flamand, mai precis, prin lumina lui — dar belgienii sînt pictori admirabili. Nu este cazul să vorbim despre Memlinc sau Van Eyck, e de ajuns să privim pînzele lui Ensor. Permeke era, nu se ştie de ce, trecut în rîndul expresioniştilor, deşi el nu manifesta dispreţ faţă de pictură de dragul expresivităţii literare. Îi plăcea să picteze pescari, cu feţele bătute de vînt, posomorîţi, ţărani de pe ţărmul mării, mame, bătrîne. Peisajele sale prelungi înfăţişează întinderi plate de pămînt pe care abia se înalţă ici, colo ba o căpăţînă de fîn, ba un copac izolat, totdeauna scund, bătut de vînturi ; un rol uriaş îl joacă cerul verzui sau de culoarea plumbului. Firea lui cunoştea neliniştea, tragismul. Ani de zile nu am mai ştiut nimic de soarta lui Permeke. L-am reîntîlnit după un sfert de veac, cu puţin înaintea morţii sale. L-am vizitat acasă la el, locuia lîngă Ostende, bolnav, singur ; îşi pierduse soţia alături de care trăise o viaţă întreagă. Pe peretele atelierului atîrna o pînză pe care nu o pot uita : Permeke făcuse portretul soţiei sale, în pat, după ce murise, şi exprimase prin culori starea sa sufletească.

Continuam să aştept răspunsul ministrului. Sub ferestrele hotelului „Speranţa" se roteau pînă noaptea tîrziu căluşeii şi flaşnetele se întreceau care mai de care.

În sfîrşit, obţinui permisiunea de şedere în Belgia. Era în iunie, ne-am dus pe ţărmul mării, în localitatea La Panne, lîngă frontiera franceză. Hotelurile erau goale, mai rămăseseră puţine

săptămîni pînă la vacanţă. Pe alocuri văzurăm pe ţărm ruine : casele distruse în timpul războiului încă nu fuseseră reconstruite. Marea era imensă şi înfuriată. În timpul refluxului, se retrăgea departe, parcă ascunzîndu-şi ura, pentru ca apoi să se năpustească furioasă drept asupra hotelului.

Cînd marea se retrăgea, pe nisip rămîneau alge, stele-de-mare şi multe bucăţi de lemn. Le culegeam cu un gest mecanic, aducîndu-mi aminte cum căutasem la Koktebel, tot pe ţărmul mării, bucăţi de lemn pentru a face focul în godin...

Jur împrejur erau dune acoperite ici-colo de iarbă cenuşie, ţepoasă. Aceste dune călătoresc : vîntul spulberă şi adună nisipul. Cînd mă urcam pe o dună, vedeam Franţa.

Lucram de dimineaţa pînă noaptea tîrziu, într-o odăiţă cu vederea spre mare. „Julio Jurenito" a fost scris într-o lună. Scriam de parcă mi-ar fi dictat cineva. Uneori îmi obosea mîna şi atunci ieşeam să mă plimb pe malul mării. Un vînt turbat răsturna scaunele pe terasele pustii ale cafenelelor, marea părea neîmblînzită. Peisajul acesta era în consonanţă cu starea mea sufletească : n-aveam impresia că mişc condeiul pe o foaie de hîrtie, mi se părea că merg la atac cu baioneta.

Nu ştiam să scriu. În carte există multe episoade inutile, ea nu este cizelată, la fiecare pas se întîlnesc întorsături de frază stîngace. Dar iubesc această carte.

Se zice că toţi autorii îşi iubesc prima carte. Nu-i adevărat. Cunosc scriitori care nu suportă să le aducă cineva aminte de operele lor de debut. De altfel, de ce să vorbesc despre alţii ? Îmi vine să rîd şi mă dezgustă prima mea culegere de versuri. Epoca în care scrisesem versuri despre marchizi mi-o amintesc cu tandreţe, la fel şi de tipograful care le-a cules, pe cînd versurile sînt proaste şi mai ales îmi sînt străine. Iubesc romanul „Julio Jurenito" pentru că, în ciuda numeroaselor sale defecte, este un roman scris de mine, trăit de mine, este într-adevăr cartea mea.

Ca scriitor, mi s-a întîmplat de multe ori să imit. Am mai vorbit despre caracterul imitativ al versurilor mele de tinereţe. Mai tîrziu, curînd după „Jurenito", am fost victima unei mode literare care bîntuia pe-atunci. Ca şi pe alţi literaţi din generaţia mea, m-a atras proza ritmică a lui Andrei Belîi şi sintaxa bizară a lui Remizov. Dar ceea ce la aceşti scriitori era un element organic, la mine semăna a parodie. Nu pot nici să recitesc unele din cărţile mele din această perioadă. Tot timpul simt nevoia să pun adjectivele şi substantivele la locul lor. „Julio Jurenito" este scris pe alocuri stîngaci, dar simplu, fără înflorituri şi întortocheri de limbă.

Din articolele criticilor aflai că romanul meu este o imitaţie după „Candide". Trebuie să recunosc că, spre ruşinea mea, abia după aceste articole m-am apucat să citesc „Candide". În tinereţe citisem mult, dar nesistematic şi pînă astăzi există multe goluri în cunoştinţele mele

literare. Totuşi presupunerile criticilor le înţeleg. Romanul „Julio Jurenito" poartă amprenta anilor mei de tinereţe petrecuţi în Franţa. Bineînţeles, muncitorii de la gara de mărfuri Vaugirard nu citiseră nici ei „Candide", dar în glumele lor şi-au găsit expresia aceleaşi trăsături ale ironiei franceze care ne cuceresc în cărţile lui Voltaire. Şi poate că autorul lui „Candide" a înrîurit formarea geniului naţional al Franţei.

Iubesc romanul „Julio Jurenito" pentru că l-am scris dintr-o necesitate lăuntrică, pe vremea aceea nu mă socoteam încă scriitor. Cartea aceasta a avut o perioadă lungă de gestaţie. Poate că nu e suficient de literară (nu aveam experienţă, meşteşug), dar nu există în ea nici un fel de stil pompos.

Am scris multe cărţi, dar sînt departe de a le iubi pe toate. Despre unele mi-aduc aminte arareori şi nici nu le recitesc. Pentru cititorii tineri eu m-am născut ca scriitor în anii celui de-al doilea război mondial. Despre „Julio Jurenito" îşi amintesc la noi în ţară mai ales pensionarii ; dar mie acest roman mi-e drag, căci în el am exprimat multe lucruri, care mi-au definit nu numai drumul în literatură, dar şi viaţa mea. Bineînţeles, în această carte există destule consideraţiuni absurde şi paradoxuri naive ; încercasem necontenit să descifrez viitorul ; am desluşit bine unele lucruri, în altele am greşit. Dar în ansamblu, este o carte pe care nu o repudiez.

În „Julio Jurenito" condamn orice formă de rasism şi naţionalism, demasc războiul, atroci-

tățile, lăcomia și ipocrizia oamenilor care au dezlănțuit războiul și nu vor să renunțe la războaie, fățărnicia clerului care binecuvîntează armele, a pacifiștilor care discută „mijloacele umane de distrugere a omenirii“, a pseudosocialiștilor care scuză vărsările îngrozitoare de sînge. În 1960 semnez sub aceste idei; și dacă urăsc rasismul și fascismul, dacă astăzi mai am forță să iau parte la lupta pentru pace, aceasta se datorește faptului că în decurs de o jumătate de veac omul roade multe costume, dar rămîne el însuși.

În „Julio Jurenito“ am înfățișat fățărnicia lumii banului, pseudolibertatea pe care o reglementează cecurile lui mister Cool și ierarhia socială a lui monsieur Delhaie, care a stabilit șaisprezece clase chiar și pentru înmormîntări. Cu doisprezece ani înainte ca Hitler să ajungă la putere, l-am înfățișat pe Herr Schmidt care „poate fi în același timp și naționalist, și socialist“, care spune francezilor și rușilor: „Trebuie să vă organizăm“; „Să colonizăm Rusia, să nimicim cît mai din temelii Franța și Anglia... Vom lăsa pămîntul gol... Dacă ucizi pentru binele omenirii un dement sau zece milioane este o diferență de ordin aritmetic. Dar e nevoie să ucizi...“ Dacă n-aș fi scris aceste lucruri în 1921, în 1940 nu aș fi putut scrie „Căderea Parisului“.

Uneori greșeam, uneori nu vedeam suficient de limpede. Cu mulți ani înainte de cuptoarele de la Auschwitz și de Babii Iar, în cartea mea figura următorul anunț: „Într-un viitor apropiat vor avea loc ședințe solemne de distrugere a

neamului iudeu... În program vor figura în afară de pogromurile tradiționale, preferate de onoratul public, și procedee restaurate în spiritul epocii: arderea iudeilor, înmormîntarea lor de vii, stropirea ogoarelor cu sînge iudeu și noi procedee «de evacuare», «de epurare a elementelor suspecte» etc., etc.“

Știam că romanul „Julio Jurenito“ trebuie să trezească mînia apărătorilor ordinii publice: „Ce consul îmi va mai pune viză pe pașaport? Ce mamă mă va lăsa să trec pragul casei sale unde locuiesc băieți cinstiți și fete curate?“

N-am fost mirat să aflu că emigranții albi au primit romanul meu cu indignare. Dar focul se dovedi a fi încrucișat: revista „Na Postu“ numea romanul „Jurenito“ nici mai mult nici mai puțin decît „o calomnie la adresa revoluției“. Aproape în fiecare număr al revistei, alături de numele meu, figura epitetul „calomniatorul“.

În capitolul anterior vorbisem despre teama mea în fața mecanizării sentimentelor, în fața reglementării creației. Aceste idei și-au găsit oglindirea în „Jurenito“. Pe-atunci dădeam amploare exagerată unor primejdii, pe altele nu le vedeam. Criticii mă numeau „cinic“, „nihilist“, dar dacă era cazul să fiu învinuit de ceva, mai curînd de o hipertrofie a romantismului.

Romanul „Julio Jurenito“ era citit de cititori, încurajat de critică, înjurat îndelung și cu tărie, dar, vorbind despre cărțile mele ulterioare, criticii își aminteau totdeauna de primul meu roman ca de principala dovadă de vinovăție. Din întîmplare, mi-a căzut în mînă un număr

al revistei „Novîi Mir“ de acum 35 de ani. Există acolo un articol despre mine, cu citate lungi din „Julio Jurenito“ şi cu următoarele concluzii: „Burghezia rusă zdrobită în luptă deschisă, continuă lupta pe plan spiritual... Ehrenburg îşi serveşte cu adevărat clasa. Ehrenburg este un epigon al culturii burgheze... Istoria literaturii ruse nu ar fi pierdut nimic dacă Ehrenburg nu ar fi «avut dorinţa» să devină scriitor...“ Am dat citatele cele mai blînde din articol.

În 1924 mă dusei la spectacolul cu dramatizarea lui „Julio Jurenito“ ce se juca la Moscova. Pe scenă era înfăţişat Ilya Ehrenburg pe umerii căruia stătea americanul mister Cool şi striga: „Mai iute, mai iute, mîrţoaga mea burgheză...“ Socrul meu, doctorul Kozinţov, era indignat, dar mie îmi venea să rîd.

Bineînţeles, erau clipe în care simţeam amărăciune; asupra mea cădeau obuzele celor cu aceleaşi concepţii ca ale mele, nu ale duşmanilor. Din fericire, în perioada respectivă obuzele erau de hîrtie. Treptat, m-am obişnuit cu diferite acuzaţii, mi-am format un fel de imunitate parţială, care mai tîrziu m-a salvat nu o dată de disperare totală.

Şi forma primului meu roman a fost atacată. Am impresia că romanul deranja nu prin asperităţile de limbă, ci prin forma lui neobişnuită. De atunci criticii afirmă fără încetare că sînt un ziarist care-şi scrie romanele ca pe nişte foiletoane; după părerea lor, am pătruns în mod nelegitim în beletristică. Pentru mine, însă, pătrunderea stilului gazetăresc în roman era legată de căutarea unei forme moderne de naraţiune. Există oameni care socotesc că descrierea amănunţită a exteriorului unui erou sau a unui peisaj îngăduie unor teze aride să capete carne şi sînge, unui articol de fond să devină nuvelă sau roman. De fapt, este un fel de asortiment obligatoriu, este ca şi cînd ai lumina cu reflectoarele teatrale o şedinţă care nu se mai termină. La drept vorbind, opera „Amintiri şi cugetări“ ar avea mult mai mult dreptul să fie inclusă în categoria „artei pure“ decît „În ajun“.

În 1922, „Julio Jurenito“ apăru în editura berlineză „Helikon“, iar la Moscova în Editura de stat. Mi-a făcut plăcere să aflu că romanul a fost bine primit de Maiakovski, că despre el s-au exprimat favorabil unii scriitori din Petrograd pe care îi preţuiam. (În 1942, într-unul din articolele sale, A. N. Tolstoi şi-a adus aminte de romanele mele satirice şi a menţionat în cîteva cuvinte elogioase „Julio Jurenito“.) Mai tîrziu, am citit în amintirile lui N. K. Krupskaia cum a primit primul meu roman V. I. Lenin, ceea ce a însemnat pentru mine un mare sprijin moral.

Curînd după aceea „Julio Jurenito“ a apărut în limba germană într-o editură comunistă, în limba franceză cu o prefaţă de Pierre Mac-Orlan şi în alte limbi.

Devenisem scriitor profesionist.

Dar anticipez iarăşi. Terminasem ultima pagină din „Julio Jurenito“. Notasem: „Destul de

multe fire cărunte, bătăi de inimă accelerate, o stare de slăbiciune, totul mă consolează, am depășit o etapă grea..."

Am ieșit pe țărmul mării, valurile vuiau, era noapte și în depărtare clipeau luminile vaporașelor de pescari. Mergeam împotriva vîntului, sufletul mi-era răscolit, dar totodată plin de veselie.

Omul și scriitorul pot prevedea multe lucruri, dar sînt departe de a le putea prevedea pe toate. Firele cărunte le vezi în oglindă cînd te bărbierești, e mai greu să arunci o privire în viitor. Nu înțelegeam că înaintea mea mai sînt încă multe etape din cele mai grele și că vîntul nu se va potoli atît timp cît îmi va bate inima...

Sfîrșitul cărții a doua

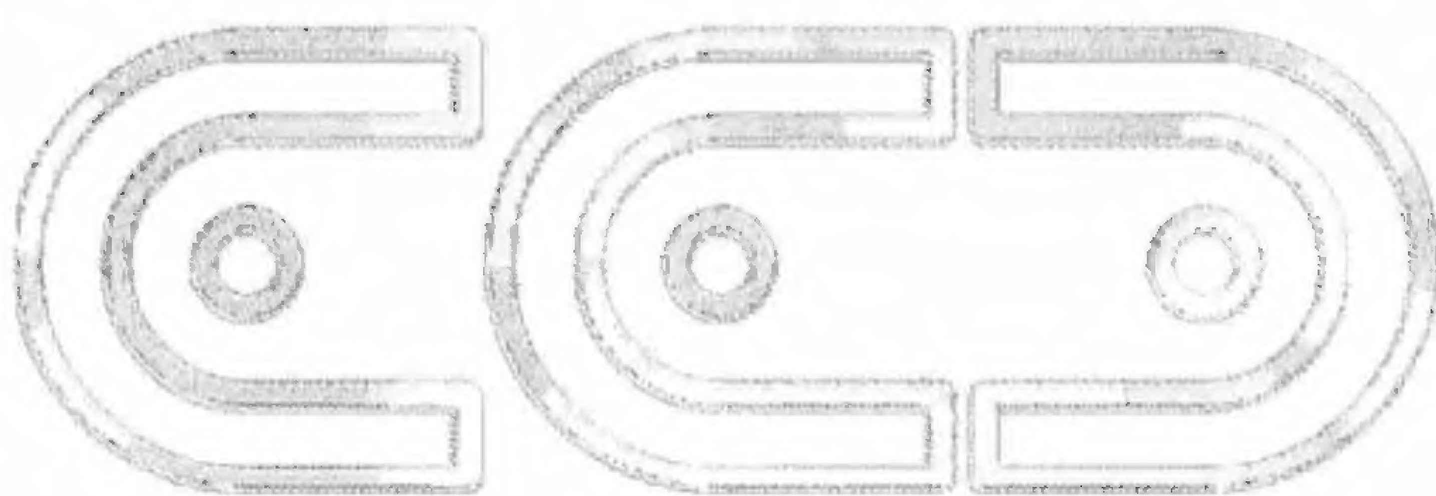
1960

Redactor responsabil : MARIA BISTRIȚEANU
Tehnoredactor : VICTOR MAȘEK

Dat la cules 20.02.1967. Bun de tipar 02.06.1967. Apărut 1967. Tiraj 25.160 ex. broșate. Hîrtie tipar înalt B mat de 63 g/m². Format 700×900/32. Coli ed. 11,47. Coli tipar 9,5. A. nr. 995. C.Z. pentru bibliotecile mari 8S. C.Z. pentru bibliotecile mici 8S—31=R.

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România
Comanda nr. 180

Scanare și prelucrare digitală

de

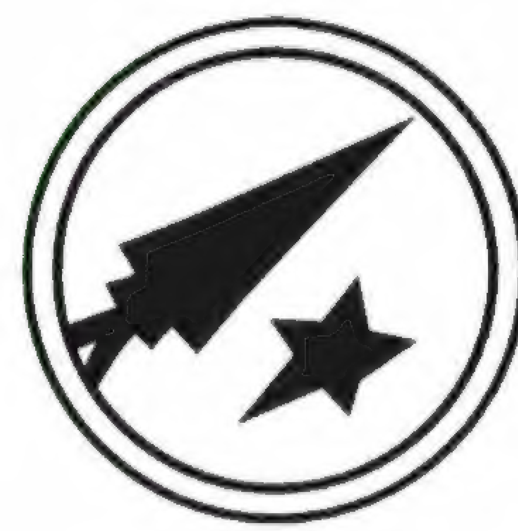

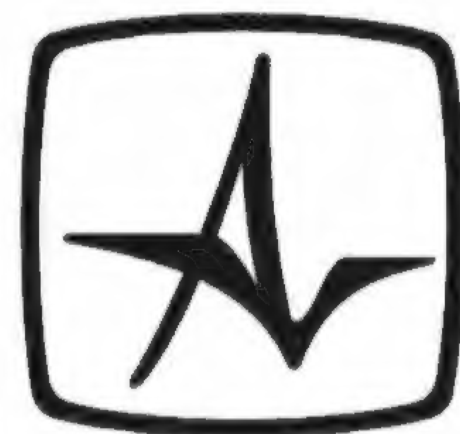
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

